

Sosyoloji
Araştırmaları
Dergisi / **Journal of**
Sociological
Research

Cilt / Vol.: 11

Sayı / Nr.: 1

Bahar / Spring 2008

Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.

TÜBİTAK ULAKBİM tarafından Sosyal Bilimler Veri Tabanına dahil edilmiştir.

Dergimiz, 'International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)' tarafından taranan dergiler arasında yer almaktadır.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Yakın ERTÜRK (ODTÜ)

Prof. Dr. Birsen GÖKÇE (Sosyoloji Derneği)

Prof. Dr. Aytül KASAPOğLU (Ankara.Ü.)

Prof. Dr. Faruk KOCACIK (C.Ü.)

Prof. Dr. Enver ÖZKALP (Anadolu Ü.)

Prof. Dr. Sevinç ÖZEN GÜÇLÜ (Akdeniz Ü.)

Prof. Dr. A. Yaşar SARIBAY (Uludağ Ü.)

Prof. Dr. Önal SAYIN (E.Ü.)

Prof. Dr. İhsan SEZAL (TOBB ETÜ)

Prof. Dr. Barlas TOLON (Galatasaray Ü.)

Prof. Dr. Müzeyyen GÜLER (Mimar Sinan Ü.)

Sosyoloji Derneği
Adına Sahibi, Genel
Yayın Yönetmeni,
Yazı İşleri Müdürü
ve Editör/General
Director
Birsen GÖKÇE

Yayın Kurulu/
Editorial Board
Ayşe GÜNEŞ –
AYATA
Nilgün ÇELEBİ
Aykan ERDEMİR
Demet ULUSOY
Ayşe GÜNDÜZ
HOŞGÖR

Yazışma Adresi/Address
Sosyoloji Derneği
Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No:
9/7 Nur Apt.
Beşevler / ANKARA
Te l: 0312. 215 67 54
Faks: 0312. 222 12 52
e-mail: sosder@gmail.com
www.sosyolojiidernegi.org.tr

Teknik Sorumlu: Ercan GEÇGİN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfa/Pages

Serpil AKTAŞ ALTUNAY- Esra BURCU Türkiye’de Gelir ve Yaşam Memnuniyeti İlişkisinin Sosyolojik Analizi.....	5
Aylin GÖRGÜN BARAN Kadın ve Feminist Çalışmalarında Yeni Yöntemsel Arayışlar.....	28
Yakın ERTÜRK Kadın Haklarının Uluslararası Hukuki Çerçevesi.....	49
Aygül FAZLIOĞLU GAP Bölgesi’nde Kadın İstihdamının Önündeki Engeller ve Çözüm Önerileri.....	72
Ebru ÇETİN GÜLER Organizasyon Çalışmalarında Beden Anlayışı.....	95
Mustafa Kemal ÖKE Türkiye’de Sosyal Tarafların Mesleki Eğitim ve Öğretim Üzerindeki Rolü.....	112
Yılmaz YILDIRIM Yorumbilgisel Açıdan Modernleşme.....	146

TEŐEKKÖR

Dergimizin bu sayısına, gelen makalelere hakemlik yaparak katkıda bulunan ve soyadları alfabetik sıra ile aşağıda verilmiş olan meslektaŐlarımıza teŐekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Serpil ALTUNTEK (Hacettepe Üniv.)

Nilgün ÇELEBİ (Ankara Üniv.)

Nevin GÜNGÖR ERGAN (Hacettepe Üniv.)

Gürbüz ERGİNER (Ankara Üniv.)

Birsen GÖKÇE (Sosyoloji Derneği)

Ayşe GÜNDÜZ-HOŞGÖR (ODTÜ)

Emre IŞIK (Mimar Sinan Üniv.)

Aytül KASAPOĞLU (Ankara Üniv.)

Nilay ÇABUK KAYA (Ankara Üniv.)

Abdullah KOŐAK (Selçuk Üniv.)

İsmet PARLAK (Abant İzzet Baysal Üniv.)

Sevim ODABAŐI (Mersin Üniv.)

NeŐe ÖZGEN (Ege Üniv.)

Yusuf Ziya ÖZCAN (ODTÜ)

Mahmut TEZCAN (Ankara Üniv.)

TÜRKİYE’DE GELİR VE YAŞAM MEMNUNİYETİ İLİŞKİSİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Serpil AKTAŞ ALTUNAY*

Esra BURCU**

ÖZ

Çalışmada bir toplumda yaşayan bireyler için nesnel bir ölçüt olarak tanımlanan “gelir” faktörünün bireylerin yaşamlarına dair memnuniyetlerini nasıl etkilediği temel sorusu üzerinde durulmuştur. Gelir düzeyindeki artışın memnuniyet düzeyinde artışa yol açıp-açmadığı ve bu durumun cinsiyete göre farklılaşma durumu tartışılmıştır. TÜİK yaşam memnuniyeti araştırması verileri üzerinden gerçekleştirilen ikincil analiz sonuçlarına göre gelir düzeyi ne olursa olsun bireylerin yaşamlarından memnun oldukları görülmüştür. Bu memnuniyet kadınlarda erkeklere göre daha yüksektir. Cinsiyet dikkate alınarak gelir ve memnuniyet arasındaki ilişki anlamlı çıkmıştır. Yaşam memnuniyetinin önemli göstergelerinden biri olan “gelir” Türkiye’deki bireylerin yaşamsal memnuniyetlerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Memnuniyeti, Gelir, Yaşam Kalitesi.

A SOCIOLOGICAL STUDY ON THE CORRELATION BETWEEN LIFE-SATISFACTION AND INCOME LEVEL IN TURKEY

ABSTRACT

Income factor is defined as the objective factor of life-satisfaction. This study examines the ways in which this factor influences life-satisfaction. The study discusses whether an increase in income level causes an increase in life-satisfaction level and discusses whether the resulting rise in life-satisfaction level is dependent on gender. This research was based on TÜİK’s life-satisfaction data and it utilized its secondary analysis results. According to research carried out, a positive correlation was found between

---

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü

**Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

income level and life-satisfaction. It was observed that individuals are satisfied with their lives in Turkey whether income level is low or high. Research also indicates that life-satisfaction is higher in women as compared to men. The study concludes that income level—one of the important signifiers of life-satisfaction—bears a significant effect on Turkish people's life-satisfaction.

Key Words: *Life Satisfaction, Income, Life Quality, Linear-By-Linear Association Model.*

GİRİŞ

Yaşanan toplumsal değişimler “kalite” ve “memnuniyet” olgularını, daha önemle tartışılması ve dolayısıyla araştırılması gereken konular haline getirmiştir.

“Yaşam kalitesi” kavramına ilişkin oluşturulan çok çeşitli tanımlar dikkati çekmektedir. Bu tanımların ortak noktası, genel anlamda müşterinin yani hizmet ve/veya üretimle karşı karşıya olan bireylerin, bu aldıkları hizmet ve/veya üretimden memnuniyetlerinin sağlanması, gereksinimlerinin karşılanması ve bu bağlamdaki memnuniyetlerini artırıcı iyileştirilmelerin yapılması olarak belirtilebilir. Boone ve Kurtz (1996:212), mal ve/veya hizmetin, müşterinin/ bireylerin isteklerine uygunluk derecesinin artmasının, memnuniyetin de artmasına neden olduğunu ve bu durumun beraberinde kaliteyi getirdiğini belirtmiştir. Kalite ve dolayısıyla memnuniyet, “ürün veya hizmetin belirli ihtiyaçları karşılayarak bireyleri mutlu kılması” ile yakalanabilir (Muluk, Burcu ve Danacıoğlu 2000:79). Çakıroğlu (2007)'nin çalışmasında belirttiği gibi, yaşam kalitesinin yükseltilmesi mutluluk getirmektedir, dolayısıyla yaşam kalitesinin yükseltilmesindeki temel amaç, mutluluğu/ memnuniyeti sağlamak, geliştirmek ve artırmaktır.

Kaliteye ulaşma ile yakalanan bireysel mutluluğun, beraberinde toplumsal mutluluğu getireceği bir gerçektir. Zira, bireysel anlamda kalite, toplumsal anlamda kaliteyi sağlayıcı en önemli unsurdur. Bu noktada kalitenin sosyolojik özellikleri dikkati çekmektedir. Kalitenin ortaya çıkışı, benimsenmesi ve uygulamaya geçirilmesi, o toplumun sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapısı ile yakından ilişkili olduğu gibi daha mikro düzeyde, bireyin içinde yaşadığı toplumun değerler sistemine ilişkin algılamalarıyla da yakından ilişkilidir (Muluk, Burcu ve Danacıoğlu 2000:79). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) (1997), “yaşam kalitesini”, bireylerin içinde yaşadıkları kültür ve değerler sistemindeki kendi yaşam algıları şeklinde tanımlamıştır (akt. Baydur 2001:7). Bireyin yaşamının kalitesi, yaşamın kendisine sundukları

ve/veya edindikleri çerçevesinde belirlenirken bu durum tüm sosyal faktörlerle ilişkili olarak bireyin yaşam kalitesini ve dolayısıyla yaşam memnuniyetini belirlemektedir.

Yaşam kalitesi hem memnuniyet ölçümü, hem amaca ulaşılması, hem de sosyal yarar olarak tanımlanmıştır. Bu genel çerçeve içinde konunun disiplinler arası çalışma alanları içine dahil edilmesi ve farklı biçimlerde farklı ölçeklerle/ kriterlerle tanımlanabileceği gerçeği kaçınılmaz gözükmektedir. Zira yaşam kalitesi ölçümünün bireylerin fiziksel sağlığını, psikolojik durumunu, sosyolojik özelliklerini (bağımsızlık düzeyi, sosyal ilişkileri, kişisel inanışları, sosyal çevresi gibi) kapsayan karmaşık bir yönü vardır. Özellikle sosyolojik perspektifte, yaşam kalitesi ve memnuniyeti öznel ve nesnel ölçütler ayrımı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bilişsel ve duygusal olarak ikiye ayrılan öznel ölçütler, kişinin yaşamdan tatmin olması yönündeki kendi algısına ilişkin ölçütler iken, nesnel ölçütler, yaşam koşulları fark etmeksizin toplumdaki herkesin göreceli olarak yaşamın öncelikleri açısından benzer düşündükleri yönünde ağırlık kazanarak şekillenen ölçütlerdir. Daha farklı bir ifadeyle, yaşam memnuniyetinin nesnel ölçütleri, sosyo-ekonomik ve kültürel durum, fiziksel mekân, gelir, eğitim, barınma, sağlık gibi alanlara ait koşullarla belirlenirken, öznel ölçütler, yaşam memnuniyetine yönelik bireyin kendine ait düşüncelerini içerir. Burada önemli olan, öznel ve nesnel ölçütlerin birbirlerinden bağımsız olmadıkları ve birlikte ortaya koydukları etki alanı içinde mikro düzeyde bireyin makro düzeyde toplumun yaşam memnuniyetinin sergilenmesidir.

Tüm bu belirtilenler çerçevesinde, çalışmada bir toplumda yaşayan bireyler için nesnel bir ölçüt olarak tanımlanan “gelir” faktörünün bireylerin yaşamlarına dair memnuniyetlerini nasıl etkilediği temel sorusu üzerinde durulmuştur. “Gelir düzeyi” yaşam memnuniyetinin en temel unsurlarından biri olarak kabul edilir. Bu ilişkiyi tartışan özellikle yabancı literatürde birçok araştırmalar olmasına rağmen ülkemizde bireylerin yaşam memnuniyetlerinde “gelir” faktörünün önemi çok fazla irdelenmemiştir. Çalışmada, “kullanılabilir net hane halkı geliri”, gelir getiren her bir hane halkı ferdinin çalıştıkları işlerden kazandıkları gelirlerin toplamı olarak tanımlanırken, “memnuniyet”, gelir düzeyine bağlı olarak ihtiyaçların ve isteklerin karşılanması durumuna ilişkin tatmin olarak ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı, Türkiye’de bireylerin gelir düzeyleri ile onların yaşamlarına dair memnuniyetleri arasında bir ilişkinin olup-olmadığını irdelemektir. Gelir düzeyindeki artışın memnuniyet düzeyinde artışa yol açıp-açmadığı ve bu durumun cinsiyete göre farklılaşma durumu tartışılmak istenmiştir. Bu irdellemeyi yaparken TÜİK tarafından 2004 yılında yapılmış olan “Yaşam Memnuniyeti Araştırması” verilerinden faydalanılmıştır. TÜİK’in bu araştırması-

nın amacı, Türkiye'deki bireylerin yaşamlarına dair memnuniyetlerini çeşitli faktörlerle ilişkilendirerek ölçmektir. Bu ölçüm anket uygulaması yapılarak gerçekleştirilmiş ve Türkiye'deki kırsal alanlarda ve kentlerde tabakalı iki aşamalı sistematik küme örnekleme kullanılarak, gelire sahip toplam 4608 bireye uygulanmıştır. Bu bireylerden elde edilen verilerden ikincil analiz (secondary analysis) tekniği ile faydalanılmıştır.

Yaşam Kalitesi ve Memnuniyete İlişkin Sosyolojik Tartışmalar

Yaşam kalitesi araştırmaları farklı disiplinlerden faydalanma eğilimi içinde olmakla birlikte sosyoloji disiplinine oldukça fazla ihtiyaç duymakta ve bu disiplinden faydalanmaktadır.

Genel olarak yaşam kalitesinin göstergelerinin belirlenmesi oldukça zor bir süreçtir. Geliştirilecek ölçütlerin mümkün olduğunca nesnel olması gerektiği düşünülmektedir. Bu çerçevede yaşam kalitesinin göstergelerinin belirlenmesinde bazı faktörlere ağırlık veren çeşitli felsefi yaklaşımlar vardır. Bunlar arasında; kaliteyi ve dolayısıyla memnuniyeti insana ait duyguların doyurulmasında, insana haz veren tüm isteklerin ve ihtiyaçların karşılanmasında bulan *hazcılık (hedonizm)*, faydanın çoğaltılmasını temel ilke olarak kabul eden ve iyi olanı yararlı gören *faydacılık (utilitarianism)*, iyi yaşamı tanımlamada yaşam deneyimlerinin varlığından öte insanların iyi-kötü arasındaki tercihlerinin değişmesinde dünyada yaşananlardan etkilenildiğini belirten *istek kuramları*, örnek olarak verilebilir (Tekeli ve diğerleri 2003).

Bugün yaşam kalitesi ve memnuniyete ilişkin yapılan sosyolojik açıklamaların temelinde Maslow'un *İhtiyaçlar Kuramı* önemli bir yer edinmiştir. Maslow (1968)'a göre insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri ve işlevlerini yerine getirebilmeleri için zorunluluk sıralaması içinde olan beşli ihtiyaçlar kategorisi vardır. Bunların temelinde bir insanın yaşayabilmesi için gerekli/zorunlu olan hava, su, gıda, uyumak gibi fizyolojik ihtiyaçlar bulunmaktadır. İkinci sırada, güvenlik ihtiyacı, üçüncü sırada, sevgi ve ait olma ihtiyacı, dördüncü sırada, saygınlık ihtiyacı ve beşinci sırada ise kendisini gerçekleştirme ihtiyacı yer almaktadır. Maslow'a göre bu ihtiyaçlar karşılanmadığında tam bir iyilik halinde olunamaz. Bu beş düzeyli ihtiyaç piramidi her yerde ve her zaman geçerlidir. Aslında Maslow'a göre bu beş ihtiyacın üstünde estetik ve ruhsal tatmin gibi gereksinimler de yer almaktadır. Maslow'un ihtiyaçlar kuramında, alt kademeler gereksinim iken üst kademelere gidildikçe bunlar istek haline gelmektedir (akt. Tekeli ve diğerleri 2003). Maslow (1970)'a göre yaşam memnuniyeti açısından özellikle yiyecek, giyinme, barınma ve güvenlik ihtiyaçlarının minimal düzeyde de olsa karşılanması gerekmektedir. Maslow (1970)'a göre ihtiyaç ve memnuniyet ilişkisini belirleyen insanın

yaşamı hakkında geliştirdiği duygu ve düşünceleridir. Fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçları bir ferdin sadece hayatta kalması için gereklidir. Bu temel ihtiyaçlara ilaveten Maslow (1970), aşk, sevgi, saygı, kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarının sırasıyla talep edildiğini ve giderek artan ihtiyaçların tatmininin de sınırsız olduğunu belirtir.

Sosyolojide yaşam kalitesi tartışmaları daha kapalı da olsa Ogburn (1946)'un Amerika'daki kırsal yaşama ilişkin sosyo-grafik (socio-graphic) araştırmalarında yer almaktadır. Sosyoloji bilimi özellikle 1960'lardan sonra yaşam kalitesi belirleyicileri arasında ekonomik göstergelerin hâkim olmasının yanısıra sosyal göstergelerin de öneminin ortaya çıkmasına bilimsel zemin hazırlamıştır. Sosyolojik perspektifte yaşam kalitesi çalışmalarında ekonomik göstergelerin ötesinde yoksulluk, hastalık ve intihar gibi sosyal faktörler üzerinde de durulmuştur (Andrews ve Withey 1976, Campbell, Converse ve Rodgers 1981). Özellikle gelişmiş ülkelerde periyodik olarak sosyal surveyler yapılmış, yaşam kalitesi çalışma sosyolojisinin ve aile sosyolojisinin temel ilgi alanı olmuştur (Schuessler ve Fisher 1985, Ferris 2004). Diğer taraftan bazı araştırmalar (Perloff 1969, Lynch 1981, Parfect ve Power 1997) kent yaşamı ve yaşam kalitesi ilişkisi üzerinde de durmuştur. Bu çalışmalarda, yaşam kalitesinin insanın doğal ve yapay oluşturduğu çevreleri arasındaki etkileşimle belirlendiği kabul edilmektedir. Psikoloji bilminde ise, yaşam kalitesi araştırmaları 1960'larda akıl sağlığı çalışmalarında ağırlık kazanmış ve 1980'ler de yaşam kalitesi sorunu hastaların koşullarını algılaması noktasında daha çok medikal araştırmalarda kullanılmıştır.

Özellikle sosyolojik ve psikolojik perspektifte yaşam kalitesini ölçme çabalarına bakıldığında, araştırmaların ekonomik yapılanmadan bağımsız olmayan ancak farklı faktörlerle de içiçeliğini ölçen bir eğilimde şekillendiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda yaşam kalitesinin sosyal kökleri bir yandan sosyal refahın yükselmesine paralel olarak maddi yaşam koşullarının yükselmesi, kıtlığın engellenmesi ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi yönünde tartışılmıştır. Diğer taraftan da bireyselliğin yükselişine bağlı olarak yaşam kalitesine olan ilginin artması, yaşama dair daha fazla alternatiflerin aranması ve bu bağlamda yaşam memnuniyeti sorunlarının tartışılması şeklinde kendini göstermiştir. Veenhoven (1991)'ın belirttiği gibi, 1960'ların ekonomik patlaması beraberinde "daha fazla zenginlikten ziyade daha fazla refah" sloganını yaygınlaştırmış, bu durum da "refahı neyin belirlediği ve nasıl sağlandı" sorularını araştırmaların merkezine koymuştur. Özellikle medikal anlamda yaşam kalitesi tartışmaları "yaşamın uzunluğu"ndan çok "yaşamın kalitesi" üzerinde odaklaşarak yaşam kalitesi ile ilgili sağlık araştırmalarına ivme kazandırmıştır.

Sosyolojik perspektifte yaşam kalitesi ve memnuniyeti ile ilgilenme bu kavramların nasıl tanımlandığı noktasında da odaklanmıştır. Sosyolojik anlamda yaşam kalitesi ve memnuniyeti, gelir, güç, prestij, yaşam koşulları gibi yaşama dair spesifik ya da subjektif olmayan kalite göstergeleri ve fırsatlar ile sonuçlar üzerinde durmayı gerektirmektedir (Schuessler ve Fisher 1985:129). Yaşam kalitesi ve memnuniyeti pratikte “görelî bir iyi yaşam düşüncesini” ifade etmek için kullanılsa da sosyoloji biliminde ikili bir ayırım üzerinde durularak tartışılmıştır. Bu ayırım; “iyi bir yaşam için” fırsatlar ve yaşamın sonuçları arasındadır (Veenhoven, 1991). Daha açık bir ifadeyle, bu ayırım, yaşamdan memnun olmayı sağlayan sosyal faktörler ve bunun nasıl tanımlandığı ile yaşam koşullarının sergilediği durumun yaşamı kaliteli kılmasındaki etkisi noktasında odaklanmıştır.

Sosyolojik perspektifte kalite ve memnuniyet tanımlamasının içsel (öznel) ve dışsal (nesnel) ayırımına da dikkat çekilmiştir. Buna göre kalite ve memnuniyet, bireyin içinde ondan kaynaklı, daha açık bir ifadeyle onun algılaması çevresinde oluşabilir ve/veya bireyin yaşamsal-dış koşulları çevresinde odaklanabilir. Aslında burada dikkat çekici olan tüm bu ayırımın birey-toplum etkileşimi gerçekliğinde içiçe değerlendirilmesi gerekliliğidir. Diğer taraftan dışsal kaliteler (external qualities) olarak; “çevrenin yaşanabilirliği” (çevresel koşullar) (livability of the environment) ve “yaşamın faydası” (utility of life), içsel kaliteler (inner qualities) olarak da “bireyin yaşam kabiliyeti” (life-ability of person) ve “yaşam zevki” (enjoyment of life) sıralanmıştır. Dışsal kalitelerden biri olan “çevrenin yaşanabilirliği”; iyi yaşam koşulları anlamına gelmektedir ve farklı uzmanlık alanlarınca farklı tanımlanabilmektedir. Örneğin, bir eko-sosyolog için doğal çevrede yaşanabilirlik, bir kent sosyologu için kentin yapısı içindeki yaşanabilirlik anlamlı gözükmektedir. Aslında yaşanabilirlik tüm toplumun memnuniyeti ile ilgilidir. Diğer dışsal kalite olan “yaşamın faydası” ise “iyi bir yaşam düşüncesini” temsil eder. Yaşamın dışsal kaliteleri çerçevesinde yaşamın faydasının çevre için işlevselliği düşünülmektedir. En yüksek seviyede yaşam kalitesi, topluma sağladığı katkı yönünde değerlendirilmektedir. Bu noktada da bazı sosyal bilimciler kaliteyi ahlaki düzenin korunmasında görürken, eko-sosyologlar kaliteyi kirlilik içinde yaşamamaktan ziyade sürdürülebilir bir şekilde yaşamak olarak görürler. İçsel kalitelerden, “bireyin yaşam kabiliyeti”, bireyin nasıl iyi bir şekilde yaşamın problemlerinin üstesinden gelecek şekilde donatılacağını ifade eder. “Yaşamın zevki” ise, bireyin yaşamının öznel değerini anlamasıdır. Bu durum genel olarak “öznel refah”, “yaşam tatmini” ve “mutluluk” gibi kavramlarla anılır. Bireyler kendi yaşamlarını farklı biçimlerde değerlendirebilirler (Veenhoven 1991, Gerson 1976).

Sosyolojik perspektifte yaşam kalitesi ve memnuniyetine ilişkin diğer bir tartışma da bu tanımların kültürel temele dayalı olmasıdır. Bireylerin yaşam kalitesi olarak adlandırdığı birçok şey kültürel esastır. Yaşam kalitesi bireylerin içinde yaşadıkları kültür ve değerler sistemindeki kendi yaşam algılarını ifade eder. Bu kavramlar farklı toplumlara göre farklılık gösterebileceği gibi aynı toplumda da yaşam kalitesinin nasıl tanımlandığı, onu hangi kriterlerin belirlediği altkültürlere, yaşam tarzına göre farklılaşabilir. Bu anlamda kavramların hem tanımlanması hem de belirleyicileri görece şekilde ortaya konulur. Yapılan sosyolojik araştırmaları gerekli ve önemli kılan, bu tanımlamaları belirleyen sosyal faktörlerin neler olduğunun tespit edilebilmesinde yatmaktadır.

Son olarak, çeşitli alanlarda yapılan yaşam kalitesi ve memnuniyeti araştırmalarında sosyolojik perspektiften yararlanma giderek yoğunlaşmıştır. Örneğin, kanser hastalarına ya da psikolojik tedavi gören hastalara yönelik medikal yaşam kalitesi araştırmalarında (Allardt 1976), günlük işler ve çalışma performansı içinde fiziksel sınırlamalar, algılanan genel sağlık, yaşama gücü, sosyal işlevlerde fiziksel ve/veya duygusal sınırlamalar, son zamanlarda yaşamdan alınan zevk gibi kriterler refah, gelir, politik destek, sosyal ilişkiler, eğitim gibi sosyal faktörlerle birlikte ele alınmıştır. Yine toplumlar arasında karşılaştırmalı yaşam kalitesi araştırmalarında da (UNDP 1990, Estes 1984) memnuniyet ve kalite özellikle ekonomik özellikler, okumazlık ve okullaşma gibi sosyolojik faktörlerle ilişkilendirilmiştir. İşteki ve okuldaki başarılarla, cinselliğe, yaşamdan zevk almaya ilişkin olarak da kalite ve memnuniyet araştırmaları da sosyal faktörlere dayandırılmıştır.

Gelir ve Yaşam Memnuniyeti İlişkisini Araştıran Bazı Çalışmalar

Şüphesiz yaşam kalitesi tanımlamalarında, Schulz (2000)'un da belirttiği gibi, insanın temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir *gelir* güvencesine sahip olması oldukça önemli bulunmuştur. Schulz (2000)'un bu vurgusunu destekleyecek şekilde, birçok araştırmada (Ahuvia ve Friedman 1998, DiPrete ve Biswas-Diener 1999, Diener ve Oishi 2000, Schyns 2002, 2003) yaşam memnuniyeti ile gelir arasında bir ilişki olduğu, zengin insanların yaşamlarından fakir insanlara göre daha memnun oldukları tespit edilmiştir. Örneğin, Diener ve Oishi (2000)'nin *World Values Survey II* adlı çalışmalarında yaşam memnuniyeti üzerinde bireysel ve çevresel değişkenlerin etkisi ortaya çıkarılmak istenmiştir. Çalışmada, bir yandan yaşam memnuniyeti üzerinde bireysel düzeyde gelir ile ulusal düzeyde ekonomik gelişmişliğin etkisinin ne olduğu diğer yandan da yaşam memnuniyeti ve gelir arasındaki ilişkinin bir milletin refah düzeyine bağlı olarak farklılaşmış-farklılaşmadığı tartışılmıştır.

Gelir ve yaşam memnuniyeti ilişkisini araştıran bazı çalışmalar ise, kişinin belirli bir işe sahip olmasının yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini irdelemişlerdir. Bu çalışmaların (Clark, Georgellis ve Sanfrey 1999, Di Tella, MacCulloch ve Oswald 2001) sonuçlarına göre, memnuniyet ile bir işe sahip olma arasında önemli bir ilişki vardır. Örneğin Clark, Georgellis ve Sanfrey (1999)'ün çalışmalarında, düzenli gelir getiren bir işe sahip bireylerin yaşam memnuniyetlerinin düzenli gelir getiren bir işe sahip olmayanlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan aynı hanede ve yaşanan sosyal çevrede işsiz bireylerin bulunmasının da yaşam memnuniyetsizliğine neden olduğunu belirtmişlerdir. Di Tella, MacCulloch ve Oswald (2001)'in çalışma sonucuna göre ise, enflasyonun ve işsizliğin düşük olduğu ülkelerde yaşayan bireylerin yaşam memnuniyeti daha yüksektir (akt. Schyns 2002).

Daha önce bahsedilen Maslow (1970)'un ihtiyaçlar teorisine göre, gelir, insanın yaşam memnuniyeti açısından memnun edici/tatmin edicidir. Para ile doğrudan giyecek, yiyecek dolaylı olarak da güvenlik satın alınır. Bu yaklaşımı besleyen araştırma sonuçlarına (Diener, Horwitz ve Emmons 1985, Diener ve Oishi 2000) göre, gelirin yükselmesi insanın yaşam memnuniyetini de artırmaktadır ve daha büyük mutluluk yaratmaktadır. Örneğin, yurt dışı seyahati, gemi ile yolculuk gibi aktiviteler-ki bunlar insanın kendini gerçekleştirme ihtiyacına yönelik memnuniyetlerine yardım eder- ancak daha yüksek gelir ile yerine getirilebilir ve bu durum da yaşam memnuniyetini artırır. Ancak bu araştırma sonuçlarına rağmen farklı bir yaklaşım da ileri sürülmüştür. Bazı çalışma sonuçlarına göre (Schor 1991, Veenhoven 1991, Lane 1996, Ahuvia ve Friedman 1998) gelir düzeyinin artması Maslow'un ihtiyaçlar piramidinde yer alan daha yüksek taleplerden bazılarının tatmininde çok etkili olmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, belirli bir düzeyin üstünde gelire sahip olma yaşam memnuniyeti üzerinde ekstra bir etki yaratmamaktadır, önemli olan gelir ile temel ihtiyaçların karşılanabilmesidir zira gelirin bunun üstünde taleplerin tatmininde çok önemli bir etkisi bulunmamıştır.

Genel olarak söylenebilir ki, hemen tüm toplumlar için gelir düzeyi ve memnuniyet arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Ancak bu ilişki Schyns (2002)'in de belirttiği gibi, tüm toplumlar için benzer değildir. Zira, o toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik şartları bu ilişkinin derecesini belirler. Örneğin fakir ülkelerde, gelir yaşam memnuniyetinin güçlü bir belirleyicisi olarak ortaya çıkmaktadır. Gelir bu toplumlarda yaşamın ve ölümün gerçek nedeni olabilir. Gelir, nüfusunun çoğunluğunun ya da bütünüünün temel ihtiyaçlarını karşılayamayan toplumlarda çok daha önemlidir. Bu tür toplumlarda kaynaklar kısıtlı ve insanlar bu kısıtlı kaynaklara daha bağımlı durumdadırlar. Aksine zengin ülkelerde, vatandaşlarının gelir düzeyi ne olursa

olsun sağlık, sosyal güvenlik, eğitim gibi ihtiyaçları karşılanabilmektedir. Ancak bu durum insanların yaşam memnuniyetlerinin her zaman yüksek olduğunu da göstermemektedir. Schyns (2002)’in araştırma sonucuna göre, ekonomik refahı yüksek insanlar mümkün olduğu kadar yaşadıkları toplumun fırsatlarından yararlanabilse de onların gelirlerindeki gerilemeler ya da ani düşüşler yaşam memnuniyetlerini azaltabilmektedir.

Tüm bu araştırma sonuçları göstermiştir ki gelir ile insanların yaşam memnuniyetleri arasında bir ilişki bulunmaktadır. Gelir, Maslow’un da belirttiği gibi, insanın temel ihtiyaçlarının karşılanmasında ve daha üst düzeydeki tatminlerinin sağlanmasında önemlidir. Gelir, hem mikro düzeyde bireysel yaşamı hem de makro düzeyde toplumsal yaşamı etkileyen, diğer bir ifadeyle bireysel ve toplumsal memnuniyeti belirleyen önemli bir gösterge olarak kabul edilmiştir.

Türkiye’de Gelir ve Yaşam Memnuniyeti İlişkisi

Daha önce de belirtildiği gibi, bu çalışmada Türkiye’de yaşayan bireylerin gelir düzeylerinin onların yaşam memnuniyetleri üzerindeki etkisi tartışılmıştır. Bu bağlamda çalışmada, “cinsiyete göre gelir düzeyindeki artışın yaşam memnuniyetinde artışa yol açıp-açmadığı” değerlendirilmiştir. Türkiye’de doğrudan gelir düzeyi ve yaşam memnuniyeti ilişkisini sergileyen araştırma sonuçlarının yetersizliği (ve hatta yoksunluğu) düşünüldüğünde, bu çalışmanın ilgili alana bir açılım kazandırması amaçlanmıştır.

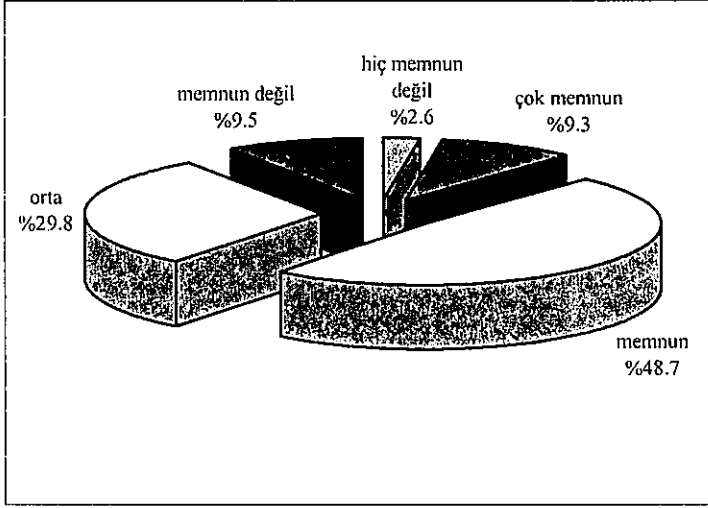
Araştırma konusuna dolaylı olarak destek vermiş olsa da, özellikle gelir ve cinsiyet arasındaki ilişkileri betimleyen/ açıklayan çalışma sonuçları (Dayıoğlu ve Kasnakoğlu 1997; Acar, Ayata ve Varoğlu 1999; Tansel 2002; Başlevent ve Dayıoğlu 2005; Dayıoğlu 1995; Yılmaz ve Berber 2007) gelir-yaşam memnuniyeti ve cinsiyet ilişkisi hakkında dikkate değer ipuçları verebilir.

Gelir ve cinsiyet ilişkisini arayan çalışma sonuçlarına göre, Türkiye’de kadın istihdamı yıllara göre artış göstermekte, bu artış özellikle tarım sektöründe gerçekleşmekte ve tarım sektöründe istihdam edilen kadınlar daha çok ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır (Yılmaz ve Berber 2007). Kentsel alanlarda kadın işsizlik oranı kırsal alanlardaki kadınlara göre daha fazla olup (Tansel 2002:18), bu oran erkeklere göre daha yüksektir. Türkiye’de kadın ve erkekler arasında kazanç farklılıkları bulunmaktadır. Çalışan kadınların gelirleri görece olarak daha düşüktür. Gelir ve servet dağılımı açısından kadınlar olumsuz bir konumda yer almakta ve bu durumun şekillenmesinde toplumsal cinsiyet boyutu önemli gözükmemektedir (Dayıoğlu ve Kasnakoğlu 1997:329-330). Tansel (2002)’in araştırma sonuçlarına göre, yüksek iktisadi büyüme hızı, kadınların işgücüne katılımını, onlara daha fazla iş olanakları

yakalama fırsatı sağlaması açısından, artırmaktadır. Yine kadınların eğitim düzeyinin de kadınların işgücüne katılımı üzerinde artırıcı etkisi bulunmaktadır. Kadınların düzenli gelir getiren bir işe sahip olma oranı hem erkeklere göre daha düşüktür hem de yaşamlarını geçirdikleri kırsal ve kentsel alanlara göre değişim göstermektedir. Tüm bu sonuçlar, aslında gelire bağlı olarak yaşam memnuniyetinin belirlenmesinde özellikle kadımlar açısından farklılıkların olduğunu gösterebilir. Sonuçlara bağlı olarak belirtilebilir ki, bugün Türkiye’de kadınların eğitim düzeyleri yükselmeye başlasa da onlar hala geleneksel bakış açısı ile karşı karşıya kalmaktadırlar ve bu durum onların çalışma yaşamlarına da yansımaktadır. Eğitim düzeyi, yaşanılan alanın kırsal veya kentsel özellikleri, kadına atfedilen toplumsal cinsiyet rolleri, kadının çalışmasına ilişkin olumsuz bakış açısı gibi nedenler kadınları çoğu zaman daha düşük gelirli işlerde çalışmaya razı kılmaktadır.

Gelir ve memnuniyetin bir arada düşünüldüğü bu çalışmada, 2272’si erkek ve 2336’sı kadın olmak üzere toplam 4608 birey üzerinde değerlendirilme yapılmıştır. Bu çalışmada nüfusu 20 000 ve daha az olan yerleşim yerleri “kır”, nüfusu 20 001’den fazla olan yerleşim yerleri ise “kent” olarak tanımlanmıştır. Anket çalışmasında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan 18 ve daha yukarı yaştaki tüm hane halkı fertleri kapsama alınmıştır. Hane halklarının seçiminde kullanılmak üzere her biri 200 tane hane ihtiva eden bloklar oluşturulmuştur. Örneklem birimi olarak 360 blok örneğe seçilmiştir. Bu blokların 252 tanesi kent, 58 tanesi ise kır’dır. Örnekleme yöntemi olarak tabakalı iki aşamalı sistematik küme örnekleme kullanılmıştır. Araştırmada olgusal ve algusal olmak üzere iki tip soru kullanılmıştır. Örneklem grubuna hane halkının aylık kullanılabilir net geliri sorulmuştur.

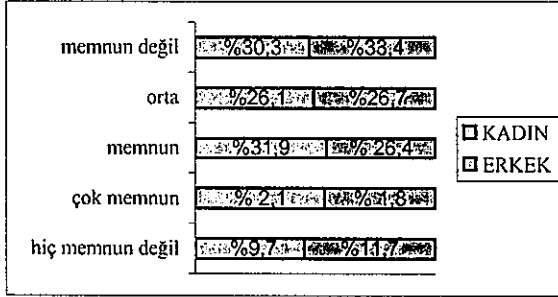
Örneklem grubunun yaşamlarıyla ilgili olarak genel anlamda memnuniyetleri aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil 1: Bir Bütün Olarak Yaşam Düşünüldüğünde Memnun Olup-Olmama Durumunun Dağılımı

Şekil 1’den de anlaşıldığı üzere ankete katılan bireylerin %48.7’si “yaşamlarından genel anlamda memnun olduklarını”, %29.8’i “orta düzeyde memnun olduklarını”, %9.5’i “memnun olmadıklarını”, %9.3’ü, “çok memnun olduklarını” ve %2.6’sı ise “yaşamlarından hiç memnun olmadıklarını” ifade etmişlerdir.

Örnekleme grubunun aylık toplam net kullanılabilir gelirinden memnun olup olmadıkları cinsiyete göre incelendiğinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Şekil 2: Cinsiyete Göre Aylık Toplam Kullanılabilir Gelir’den Memnuniyet

Şekil 2’den görüldüğü gibi kadınlarda genel olarak gelirden memnun olmayanların oranı (%30.3+%9.7) %40 iken, bu oran erkeklerde (%

33.4+%(11.7) %45.1'dir. Yine derecesi ne olursa olsun gelirlerinden memnun olan kadınların oranı %60.1 iken, erkeklerin oranı %54.9'dur.

Şekil 2'de yansıyan sonuçların yanı sıra cinsiyet ile memnuniyet arasında bir ilişkinin olup-olmadığı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Cinsiyete Göre Memnuniyet Düzeyleri

Cinsiyet	Memnuniyet					Toplam
	Hiç memnun değil	Memnun değil	Az memnun	Memnun	Çok memnun	
Erkek	61 (%2.7)	244 (%10.7)	727 (%32,0)	1048 (%46.1)	192 (%8.5)	2272 (%100)
Kadın	56 (%2.4)	195 (%8.3)	645 (%27.6)	1201 (%51.4)	239 (%10.2)	2336 (%100)
Toplam	117 (%2.5)	439 (%9.5)	1372 (%29.8)	2249 (%48.8)	431 (%9.4)	4608 (%100)

Ki-kare=25.25261, p-değeri=0.000

Tablo 1'den anlaşıldığı gibi, cinsiyet ve memnuniyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Gelirdeki artış ya da azalış memnuniyet düzeylerinde de anlamlı bir değişiklik meydana getirmektedir. Diğer bir ifadeyle, gelir durumu memnuniyeti etkileyen önemli değişkenlerden birisi olarak düşünülebilir. Erkeklerde "yaşamımdan memnunum" diyenlerin oranı %46.1 ve kadınlarda %51.4'dür. "Hiç memnun olmayanlar" arasında kadınların oranı %2.4 ve erkeklerin oranı %2.7'dir.

Cinsiyete göre yaşam memnuniyeti ve gelir grubu arasındaki ilişki aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 2). Bu tabloda belirtilen gelir grupları kendi içinde düşük gelir (0-319TL; 320-416TL arası gelire sahip olanlar), orta gelir (417-583TL; 584-833TL arası gelire sahip olanlar) ve yüksek gelir (834TL'den fazla arası gelire sahip olanlar) düzeyi olarak sınıflandırılmıştır.

Tablo 2: Cinsiyete Göre Gelir ve Yaşam Memnuniyeti

Cinsiyet	Gelir (milyon TL)	Hiç memnun değil	Memnun değil	Orta	Memnun	Çok memnun	Toplam
Erkek	0-319	32 (%7.9)	75 (%18.5)	144 (%35.5)	141 (%34.7)	14 (%3.4)	406 (%100)
	320-416	9 (%2.5)	45 (%12.6)	124 (%34.7)	155 (%43.4)	24 (%6.7)	357 (%100)
	417-583	8 (%1.9)	46 (%10.9)	147 (%34.8)	195 (%46.1)	27 (%6.4)	423 (%100)
	584-833	7 (%1.4)	38 (%7.8)	157 (%32.3)	238 (%49.0)	46 (%9.5)	486 (%100)
	834-1166	3 (%0.9)	24 (%7.0)	99 (%28.9)	170 (%49.6)	47 (%13.7)	343 (%100)
	1167+	2 (%0.8)	16 (%6.2)	56 (%21.8)	149 (%58)	34 (%13.2)	257 (%100)
	Toplam	61 (%2.7)	244 (%10.7)	727 (%32)	1048 (%46.1)	192 (%8.5)	2272 (%100)
Kadın	0-319	26 (%5.5)	74 (%15.5)	162 (%34)	191 (%40)	24 (%5)	477 (%100)
	320-416	7 (%1.8)	35 (%9)	115 (%29.4)	201 (%51.4)	33 (%8.4)	391 (%100)
	417-583	4 (%1)	22 (%5.5)	122 (%30.5)	214 (%53.5)	38 (%9.5)	400 (%100)
	584-833	11 (%2.3)	32 (%6.6)	128 (%26.3)	260 (%53.5)	55 (%11.3)	486 (%100)
	834-1166	6 (%1.9)	16 (%4.9)	71 (%21.9)	190 (%58.6)	41 (%12.7)	324 (%100)
	1167+	2 (%0.8)	16 (%6.2)	47 (%18.2)	145 (%56.2)	48 (%18.6)	258 (%100)
	Toplam	56 (%2.4)	195 (%8.3)	645 (%27.6)	1201 (%51.4)	239 (%10.2)	2336 (%100)

Tablo 2’de verilen kadın ve erkeklere göre gelir grupları ile yaşam memnuniyetine ait çapraz tabloda, en düşük gelir grubunda “yaşantımdan memnunum” diyenlerin oranı kadınlarda %40 iken, erkeklerde bu oran

%34.7'dir. Gelir düzeyi orta olarak tanımlananların oranı örneklemin en yüksek değerini oluşturmaktadır. En yüksek gelir grubunda ise erkeklerin %58'i ve kadınların %56.2'si "yaşamlarından memnun olduklarını" ifade etmişlerdir. "Yaşamlarından hiç memnun olmadıklarını" ifade edenler, hem erkeklerde hem de kadınlarda en düşük gelir grubunda olanlardır. Gelir yükseldikçe memnuniyet düzeyinde de artış olduğu gözlenmektedir.

Bir çapraz tabloda satır ve sütun değişkenleri sıralanabilir (ordinal) yapıda ise satır ve sütun değişkeni arasındaki ilişki doğrusal birliktelik (linear-by-linear association) modeline göre araştırılmalıdır (Agresti 2002, Hinkle, Wiersma ve Jurs 2002). Doğrusal birliktelik modeline göre çözüm yapılmış gelir ile yaşam memnuniyeti düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır ($P<0.001$). Ayrıca bu modele ait parametre tahminleri de Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 3: Doğrusal Birliktelik Modeli İçin Parametre Tahminleri

Cin-siyet	Para-metre	St.ha ta	Odds oranı	Z-değeri
Er-kek	0.1764	0.160 0	1.19	11*
Ka-dın	0.1546	0.015 7	1.16	9.82*

* $P<0.05$ 'de anlamlı

Buradan elde edilen parametrelerin işaretinin pozitif olması gelir arttıkça memnuniyetin de arttığını göstermektedir. Odds oranlarına bakıldığında, erkeklerde gelirden meydana gelen bir birimlik artış memnuniyet düzeyinde de 1.19 katlık bir artış yaratmaktadır. Aynı şekilde kadınlarda bu oran 1.16'dır.

Memnuniyetin, gelire bağımlı bir değişken olduğu düşünülürse Somer's D katsayısı kullanılır. Bu katsayıya göre ilişki miktarı kadınlarda %17, erkeklerde ise %15'dir. Diğer bir ifadeyle, gelir, memnuniyet değişkeninin kadınlarda %17'sini, erkeklerde ise %15'ini açıklayan bir değişkendir. Ayrıca bu ilişki hem erkeklerde hem de kadınlarda istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkidir.

TÜİK 2004 çalışmasında ayrıca bireylere, Türkiye'de yaşayan insanların refah düzeyinin 11 basamaklı bir merdiven olarak düşünüldüğünde kendile-

rini bu refah basamaklarının kaçınıcı basamağında gördükleri yönündeki soruya gelire göre verdikleri cevaplar yüzde olarak Tablo 4’te verilmiştir. (“0” basamağı en düşük, “10” basamağı ise en yüksek refah düzeyini göstermektedir.)

Tablo 4: Hane Halkı Gelirine Göre Bireylerin Algıladıkları Refah Düzeyi

Refah Basamakları	Hanenin aylık toplam kullanılabilir net geliri (milyon TL.)						
	-319	320-416	417-583	584-833	834-1166	1167+	
0	9.2	3.3	3.0	1.5	1.0	0.4	
1	14.8	11.3	5.1	5.4	3.0	1.2	
2	14.5	11.4	8.4	8.2	4.1	1.8	
3	19.6	17.6	13.5	13.4	10.2	4.4	
4	13.8	16.4	18.3	15.3	15.6	11.2	
5	17.8	23.1	27.0	25.7	27.2	26.1	
6	5.6	7.8	13.7	15.4	16.1	20.6	
7	1.8	4.0	6.8	7.6	10.4	15.2	
8	1.1	2.2	2.2	4.5	7.2	10.6	
9	0.7	1.2	0.9	1.1	2.9	5.4	
10	1.0	1.8	1.3	1.8	2.3	3.1	
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	

Görüldüğü gibi en düşük gelir grubunda bulunan bireylerin %9.2'si kendisini en düşük refah basamağında görürken bu oran gelir grubu arttıkça düşmüştür. Her gelir grubunda yoğunluğun 1. ve 5. basamaklar arasında olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Türkiye nüfusu açısından oldukça genç bir nitelik taşımakta ve giderek de artış göstermektedir. Ancak fark edilen bir gerçek vardır ki toplumun iş olanakları ne yazık ki artan nüfusun ve özellikle genç nüfusun taleplerini karşılayamamaktadır. Çalışabilir-aktif nüfusa rağmen iş olanaklarının yetersizliği ülke ekonomisi için bir yandan önemli bir sorun olan işsizliği doğurmakta diğer yandan da yüksek gelir getirmeyen işlerde çalışma oranını artırmaktadır. Diğer taraftan kırsal alanlardan kentsel alanlara göçün de temel motive kaynaklarından birinin “iş bulma olanağını yakalama” olduğu söylenebilir. Bu sosyal özellikler çerçevesinde bireylerin gelir getiren bir işe sahip olması önemli gözükmektedir. Dolayısıyla da bir gelire sahip olmanın bireylerin yaşam memnuniyeti açısından belirleyici olduğu söylenebilir.

Bireylerin gerek çalıştıkları kurumlarda gerekse toplumsal yaşamda memnuniyetlerinin önemli göstergesi yaşamlarını sürdürebilecekleri gelire sahip olmalarıdır. Şüphesiz, değişen şartlar insanların tatmin düzeylerini de değiştirmektedir. Memnuniyetin göstergeleri bireylerin yaşam alanlarındaki durumlarıyla da ilgili olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bireylerin değişen şartlara göre gelirlerinin kendilerini tatmin etme düzeyleri görece bir hal almaktadır. Zira, tüketim toplumunun sunduklarına paralel olarak, bireyler gelirlerinden sadece yaşamlarını sürdürmedeki temel rolü açısından tatmin olmamakta artık farklı tüketim ihtiyaçlarını da karşılayabilme oranında tatminlerini belirlemektedirler.

Türkiye’de 4608 kişilik bir örneklem üzerinden yapılan TÜİK memnuniyet araştırması verileri üzerinden gerçekleştirdiğimiz ikincil analiz sonuçlarında, gelir düzeyleri ne olursa olsun bireylerin büyük bir oranda yaşamlarından memnun oldukları görülmüştür. Bu memnuniyet kadınlarda erkeklere oranla daha yüksektir. Cinsiyet dikkate alınarak gelir ve memnuniyet arasındaki ilişki anlamlı çıkmıştır. Gelir düzeyi arttıkça hem kadınlarda hem de erkeklerde memnuniyet de artmaktadır. Ancak yine de kadınların gelirleri ne olursa olsun memnuniyet düzeylerinin erkeklerinkinden daha fazla olması dikkat çekici gözükmektedir. Kadınların toplumsal konumları, rolleri, eğitim düzeylerinin düşük olması ve kadının özellikle toplumsal cinsiyet rolleri açısından işgücü piyasasında sürekliliğine şüphe ile bakılması kadınların erkeklere göre gelir getiren bir işte çalışma olasılığını azaltmaktadır. Dayıoğlu ve Kasnaoğlu (1997:334;337) kadın ve erkekler arasındaki saptanan

kazanç farklılığının, kadın ve erkekler arasındaki insan sermayesi farklılıkları ile kadın ve erkeklerin insan sermayesi birikimlerinin farklı değerlendirilmesine yani işgücü piyasasındaki ayrımcılığa bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum zaten zorluklarla iş bulan kadının işinden elde ettiği gelirden memnun olma durumunu pekiştirebilmektedir. Diğer taraftan kadınların erkeklere göre bir işe sahip olma oranlarının düşüklüğü ve geçimlerinin geleneksel toplumsal yapı içinde eşleri, babaları ve ağabeyleri yani erkekler tarafından sağlanması kadının gelire ilişkin beklentilerini de erkeklere göre daha sınırlandırmaktadır. Bu konuda Yılmaz ve Berber (2007)’in de belirttiği gibi, kadına yönelik geleneksel bakış açısı, kente gelen kadının çalışmasına ilişkin hoşgörünün daha sınırlı olması, kadının eğitim düzeyinin düşüklüğü, tecrübesizliği nedenleriyle kadınlar düşük ücrete ve hatta kötü çalışma şartlarına razı olabilmektedirler. Belirtilen durumlar, gelirleri ne olursa olsun kadınların memnuniyet düzeyinin erkeklere göre daha fazla olmasını açıklayabilir gözükmektedir.

Tüm bu sonuçlar göstermiştir ki, ekonomik anlamda istikrara ulaşma açısından önemli bir değişim yaşayan Türkiye’de, bireyler gelirlerinden memnun olup gelirlerindeki artışın yaşamlarından daha da memnun olmalarına yol açtığıdır. Sosyolojide yaşam memnuniyeti göstergelerinden biri olan ve önemli bir belirleyici olarak kabul edilen “gelirin” bu yönü çeşitli araştırmalarda tartışılmıştır. Bu iki değişken arasındaki ilişki Maslow ile sunulurken onun temel kuramı üzerinden iki yönlü tartışma oluşturulmuştur. Bu tartışmalardan biri gelirin memnuniyeti artırıcı olduğu diğeri ise bu yönde bir etkisinin olmadığıdır. Bu çalışma Türkiye’de bireylerin yaşamsal memnuniyetlerinde gelirin etkili olduğu sonucuyla ilk yöndeki araştırmalara katkı sağlamaktadır. Bunun temelinde, Türkiye’nin sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri yer almaktadır. Zira, sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin hızlı bir şekilde yaşandığı Türkiye’de, eğitim düzeyinin giderek yükseldiği, çalışma çağına olan ve yüksek oranda göç etme eğiliminin söz konusu olduğu nüfusun, hem yeterli iş olanaklarına sahip olması hem de vasıf ve emeğinin karşılığında gelire sahip olması talebi giderek artmaktadır. Ancak bir gerçeklikte Türkiye’nin henüz bu artan iş talebini karşılayamamasıdır. Bu anlamda vasıfsız olduğu kadar vasıflı bir genç nüfusun da iş ve gelir beklentisi ön plandadır. Bu anlamda gelir düzeyi fark etmeksizin gelir getiren bir işe sahip olma hem bireyi hem de sosyal çevresindeki ilişkili olduğu grupları memnun etmektedir. Türkiye’de bir gelir getiren işe sahip olmak sosyal ilişkiler açısından önemli bir anahtardır. Örneğin, iş sahibi dolayısıyla gelir sahibi olan bireyler daha kolay evlenebilmekte, aile içinde söz sahibi olabilmektedirler. Ancak yine literatürde de belirtildiği gibi, sadece gelire sahip olmanın yanı

sıra gelirin giderek yükselmesi de diğer ihtiyaçların tatmini açısından önemli gözükmektedir.

Bu çerçevede nüfusun artan beklentilerinin farkında olunması ve bu beklentileri karşılayacak olanakların yaratılabilmesi şüphesiz mikro anlamda bireylerin makro anlamda da toplumun yaşam memnuniyetini artıracaktır. Yaşam kalitesini insanlığın geleceği olarak görmek gerekir. Hangi kriterle belirlenirse belirlensin yaşam kalitesi ve bu kalitedeki iyileşme dolayısıyla yaşam memnuniyetindeki artış sürdürülebilir olmalıdır. Bu anlamda yaşam kalitesini iyileştirme ve bunun değişen şartlara göre devamlılığını sağlamak yönünde araştırmalara ihtiyaç vardır.

SUMMARY

The quality of life is defined as both the measurement of satisfaction and the achievement of goals, and also as a social benefit. The life quality and life satisfaction are evaluated, especially from a sociological perspective, considering the distinction of the objective and subjective measures. While the subjective measures of life satisfaction are determined by the conditions pertaining to areas such as socio-economic and cultural status, physical location, education, shelter and health; the objective measures include the individual's self thoughts about life satisfaction. However, the objective and subjective measures cannot be evaluated independently from each other. The household income level is an objective measure which is accepted as one of the most important fundamental elements of life satisfaction.

In this study, "disposable net household income level" is defined as the total amount of income of each working family member. It was investigated to see what kind of statistical relationship exist between the people's income levels and their life satisfactions in Turkey. For this purpose, data were taken from "Life Satisfaction Survey 2004" conducted by Turkish Statistical Association. From the results of the secondary analysis performed on this data, it was observed that as the income level increases, the life satisfaction also increases both in men and women. A statistically significant relationship was found between the household income level and the life satisfaction. The significance of the income, one of the indicators of the life satisfaction in sociology and accepted as an important factor, was also revealed in this study.

KAYNAKÇA

- ACAR, F., A. AYATA ve D. VAROĞLU
1999 **Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: Türkiye’de Eğitim Sektörü Örneği**, T.C.Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- AGRESTI ,A.
2002 **Categorical Data Analysis**, New York, Wiley.
- AHUVIA, A. C. ve D.C. FRIEDMAN
1998 “Income Consumption and Subjective Well-being: Toward a Composite Macromarketing Model”, **Journal of Macromarketing**, 18(2), 153-168
- ALLARDT, E.
1976 “Dimensions of Welfare in a Comparative Scandinavian Study”, **Acta Sociologica**, 19:227-239.
- ANDREWS, F. AND S. WITHEY
1976 **Social Indicators of Well-being: American Perceptions of Life Quality**, New York: Plenum Press.
- BAŞLEVENT, C. VE M. DAYIOĞLU
2005 A Household Level Examination of Regional Income Disparity in Turkey, **METU Studies in Development**, 32, ss.275-300.
- BAYDUR, H.
2001 **Soma Elektrik Üretim ve Ticaret Anonim Şirketi Tesislerinde Çalışan İşçilerde Bazı Sosyo-Demografik Faktörlerle Yaşam Kalitesinin İlişkisi**, Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BOONE L. E. ve D.L. KURTZ
1996 **Contemporary Business**, Orlando: The Dryden Press.
- CAMPBELL, A., P. E. CONVERSE ve W. L. RODGERS,
1981 **The Quality of American Life Perceptions, Evaluations and Satisfactions**, New York: Russell Sage Foundation.

CLARK, A., Y. GEORGELLIS ve P. SANFREY

1999 **Scarring: The Psychological Impact of Past Unemployment** (Document de Recherche).

ÇAKIROĞLU, A.

2007 **Relationship Between Quality of Life and Happiness in Turkey**, A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Sciences of METU, May, Ankara.

DAYIOĞLU, M.

1995 **Türkiye'de Kadın ve Erkek Arasındaki Kazanç Eşitsizliği**, Basılmamış Doktora Tezi, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DAYIOĞLU, M.

2005 "Examination of Regional Income Disparity in Turkey", **METU Studies in Development**, 32, ss. 275-300

DAYIOĞLU M. ve Z. KASNAKOĞLU

1997 "Kentsel Kesimde Kadın ve Erkeklerin İşgücüne Katılımları ve Kazanç Farklılıkları", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 24 (3), ss. 329-361.

DIENER, E., J. HORWITZ ve R. EMMONS,

1985 "Happiness of The Very Wealthy", **Social Indicators Research**, 16, pp. 263-274.

DIENER E. ve S. OISHI

2000 "Money and Happiness: Income and Subjective Well-being of Nations", **Journal of Personality and Social Psychology**, 5, pp.851-864.

DIPRETE, E. ve R. BISWAS-DIENER

1999 **Income and Subjective Well-being: Will Money Make Us Happy?** (unpublished paper).

DI TELLA, R., R. J. MACCULLOCH ve A. J. OSWALD

2001 *Preferences Over Inflation and Unemployment: Evidence From Surveys of Happiness*, **American Economic Review**, 91 (1), pp: 335-341.

ESTES, R.

1984 **The Social Progress of Nations**, New York:Preager.

FERRIS, A. L.

2004 “The Quality of Life Concept in Sociology”, **The American Sociologist**, 35, pp.37-51.

GERSON, E. M.

1976 “On Quality of Life”, **American Sociological Review**, 41: 793-806.
Hinkle ,D.E., W. Wiersma and S. G. Jurs, 2002, **Applied Statistics for the Behavioral Sciences**, Houghton Mifflin Company.

LANE, R. E.

1996 **The Joyless Market Economy. Paper Presented at The Conference on Economics Values and Organization**, Yale University, New Haven CT, April.

LYNCH, K.

1981 **Good City Form**, The MIT Press.

MASLOW, A. H.

1968 **Towards a Psychology of Being**, D. Van Nostrand Company.

MASLOW, A. H.

1970 **Motivation and Personality**, 2nd edition, Harper & Row Publisers, New York.

MULUK, Z., E. BURCU ve N. DANACIOĞLU

2000 **Türkiye’de Kalite Olgusunun Gelişimi**, İstanbul: KalDer.

OGBURN, W. F.

1946 **A Study of Rural Society**, Cambridge:Riverside Press.

PARFECT, M. ve G. POWER

1997 **Planning for Urban Quality**, Routledge, London.

PERLOFF, H.

1969 **The Quality of The Urban Environment Baltimore**, Johns Hopkins Press, 332p.

SCHOR, J. B.,

1991 **The Overworked American: The Unexpected Decline of Lesiure**, New York: Basic Books.

SCHUESSLER, K. F. ve G.A. FİŞHER

1985 "Quality of Life Research in Sociology", **Annual Review of Sociology**, 11:39-149.

SCHULZ, W.

2000 **Explaining Quality of Life The Controversy Between Objective and Subjective Variables**, EuReporting Working Paper No. 10, Paul Lazarsfeld-Gesellschaft für Sozialforschung (PLG), Vienna.

SCHYNS, P.

2002 "Wealth of Nations, Individual Income and Life Satisfaction in 42 Countries: A Multilevel Approach", **Social Indicators Research**, 60, pp.5-40.

SCHYNS, P.

2003 **Income and Life Satisfaction. A Cross-national and Longitudinal Study**, Delft: Eburon.

TANSEL, A.

2002 "İktisadi Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye'den Zaman-Serisi Kanıtları ve İllere Göre Yatay Kesit Kestirimleri", **ERC Working Papers in Economics**, 01/05T, Mayıs, http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series_01/0105T.pdf

TEKELİ, İ. ve Diğerleri

2003 **Yaşam Kalitesi Göstergeleri: Türkiye İçin Bir Veri Sistemi Önerisi, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları**, Sayı 6, Tübitak Matbaası, Ankara.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu),

2004 **Yaşam Memnuniyeti Araştırması**, Ankara.

UNDP (United Nations Development Program),

1990 **Human Development Report 1990**, New York: Oxford University Press.

VEENHOVEN, R.

1991 “Quality of Life Research”, in. **Handbook of 21st Century Sociology**, (eds.) Bryant, C.D. & D.L. Peck, California: Sage Pub.

WHO (World Health Organization),

1997 **Programme on Mental Health: WHOQOL Measuring Quality of Life**, WHO/MNH/PSF/97.4.

YILMAZ, M.

2003 “Bilgi Merkezleri ve Toplam Kalite Yönetimi İlişkisi: Bir Uygulama”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 4 (2), 257-268.

YILMAZ, B. ve M. BERBER

2007 **Türkiye’de Kadının İşgücü Piyasasına Katılım Süreci. Sektörel ve Bölgesel Analiz**,
<http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/mk1.htm>.

KADIN VE FEMİNİST ÇALIŞMALARINDA YENİ YÖNTEMSSEL ARAYIŞLAR

Aylin GÖRGÜN BARAN*

ÖZ

Bu inceleme metninde; kadın ve feminizm konusunda yapılan araştırmalarda yöntem ve yaklaşımların nasıl kullanıldığı, kadın çalışmalarına özgü bir yöntemin bulunup bulunmadığı ve bugüne kadar yapılan çalışmalarda kadın sorunlarının tüm yönü ile incelenmesinin mümkün olup olmadığı sorularına yanıt aranmaktadır. Bu bağlamda kadın sorununun yalnızca kolektif ve homojen bir yapı göstermeyip heterojenlikleri bünyesinde barındıran bir özellik sergilediği vurgulanmaktadır. Bu nedenle her bir kadının farklı konumundan kaynaklanan farklılıkların bulunduğu ve bunun da kolektif bir özellik taşımadığı dile getirilmektedir. Böylece tekil bir dişilik konumundan söz edilemeyeceği belirtilmektedir. Bu gerekçe ile farklı kadın durumsallıklarının varlığının her birinin bir fay (yarık) oluşturduğuna, dolayısı ile sorunun homojenlik taşımadığına değinilmektedir. Buradan yola çıkılarak bu fayları (yarıkları) birbirine bağlayan köprü/bağlantı noktaları oluşturmak amacı ile her bir farklı konumu diğerine bağlayacak biçimde kaydırma yolu ile geçişler yapılması anlamına gelen, yeni bir yöntem anlayışı olarak değerlendirilen "çaprazlama feminist yöntemden" söz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Çalışmaları, Feminist Metodoloji, Çaprazlama Feminizm, Disiplinlerarası Düşünce.

---

*Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

SEARCHING FOR NEW METHODS IN WOMEN'S AND FEMINIST STUDIES

ABSTRACT

This review deals with the methods employed in studies on women and feminism, whether or not there is a specific method in women studies, and whether all dimensions of women's problems have been investigated in the related studies. Distinct methods have been developing to investigate increasingly complex women's problems. These methods are employed independently in the context of universalism (positivism) and of relativity (hermeneutic), but in some cases they are used jointly. Problems related to universalism and relativism stem from differential positions of women. Therefore, women's problems are not collective and homogeneous but heterogeneous. It means that each woman has differences resulting from her own position. Therefore, we can not talk about a collective women's problem that can be categorized into "female" category. Therefore, each different positioning of women is termed span by Yuval-Davis. She assumes that the situation of woman is not similar to that of another woman.

Key Word : *Women's Studies, Feminist Methodology, Interdisciplinary Thinking.*

GİRİŞ

Günümüzde birçok sosyal bilimci, kadın çalışmalarına özgü disiplinlerarası bir yaklaşım geliştirmenin gerektiği üzerinde durmaktadır. Kadın çalışmalarında kültürlerarası anlayışı güçlendirmek için farklı yolların denenmesinin bir sakıncasının bulunmadığı, bu nedenle nicel araştırmaların yanı sıra bazı öznel durumlara ilişkin nitel çalışmaların da yapılması gerektiği dile getirilmektedir. Bu iki farklı paradigmataya dayalı kadın çalışmalarının önemli, ancak yetersiz kaldığı vurgulanarak bunlar arasında nasıl bir bağlantı kurulabileceği yönünde yeni arayışların geliştirildiği görülmektedir.

Kadın çalışmaları bir anlamda toplumda haksızlığa, ayrımcılığa, sömürüye, ezilmişliğe karşı koyma diğer bir ifade ile insan haklarını savunma anlamına gelmektedir. Kadın sorununu çalışan bir çok araştırmacı, kadın çalışmaları ile feminizmi aynı kategori içerisinde değerlendirirken, bazıları da kadın çalışmaları ile feminist çalışmaların birbirinden ayrı olduğunu düşünmektedir (Üşür 2006:161, Van Zoonen 1994). Kuşkusuz bu iki alanı birbirinden ayırmak mümkün olmakla birlikte, Üşür'ün ifade ettiği gibi, feminist çalışmaların kadın çalışmalarından, kadın çalışmalarının da feminist çalışmalardan çokça beslendikleri açıktır. Kadın çalışmaları yalnızca femi-

nistlerin tekelinde değildir. Ayrıca kadın konusunu çalışmak da yalnızca feminist olmayı gerektirmemektedir. Dolayısı ile kadın konusunu çalışmak için araştırmacının kadın veya erkek olmasının öneminin bulunmadığı gibi, konuya tek bir cinsiyetin perspektifinden bakmayı da gerekli kılmaz. Diğer bir ifade ile kadın konusu farklı bakış açılarından farklı cinsiyetteki akademisyenler tarafından araştırılabilir. Ancak kadın çalışmalarının teorik tabanını çoğunlukla feminist kuramlar oluşturur. Bu nedenle kadın çalışmaları ile feminist çalışmaları birbirinden ayrı düşünmek yerine birbirini destekleyen ve geliştiren çabalar olduğunu belirtmek daha gerçekçi olur.

Kadın çalışmalarında yaklaşım ve model geliştirme üzerine, 1990'lı yıllardan bu yana gündeme gelen tartışmalarda belirli bir çelişkinin varlığına dikkat çekilmektedir. Buna göre, modernleşme paradigmaları, kadınların modernleşme ölçütlerine uygun fırsatları yakaladığını belirtmesine karşın, halen kadının eşit ve özgür bir özne olamadığını açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu durumu açıklayabilmek için aile, evlilik, piyasa, devlet ve dolayısı ile erilliğin egemenliği ile ilişkili olan bir kuramsal çerçeveye gereksinim duyulmaktaydı. Bu konuların ele alındığı feminist tartışmalar, kadın çalışmalarında perspektif oluşturmaya başladı. Böylece kadın çalışmaları eksik olarak nitelenen modernleşme kuramlarından modernleşmenin eril içeriğini, kadını özgürleştirici bir araç olarak değerlendirirken öte yandan bu özgürleştirici aracın aynı zamanda sosyal bilimlerin teorisi, pratiği ve yöntemi ile çeliştiği vurgulanır. Modernleşme sürecinde bir taraftan kadının modernleşmesi düşüncesinin vurgulanması öte yandan kadının özgürlüğünün baskılanması çelişik bir durum yaratmaktadır. Bu çelişik durum kadın konusunun farklı biçim ve yaklaşımla incelenmesini gerektirmektedir. Bununla birlikte farklı disiplinler içinde irdelenen kadın konusunun zamanla çok disiplinli, disiplinler arası ve disiplinler üstü araştırma anlayışına doğru bir süreç izlediğinden söz edilmektedir (Üşür 2003). Sorun, kadın çalışmalarında kadın konusunun bütünsel bir bakışla nasıl ele alınması gereğidir.

Akademik alanda kadın ya da feminizm çalışmaları ile ilgilenmenin sorunlu bir alan olduğunu bilinmektedir. Üstelik bu alanın yalnız kadın akademisyenlere ait olduğunu ve bu akademisyenlerin çalışmasının daha makul karşılandığı da görülmektedir. Böyle bir anlayış toplumsalın her alanın cinsiyetlendirilerek farklılaşmaya uğratılmış yönünün göz ardı edilmesine neden olduğu ifade edilmektedir (Üşür 2003). Kuşkusuz bu alanın araştırılması yalnızca kadın akademisyenlere ait değildir. Kaldı ki kadın akademisyenler arasında bile bu çalışmaları yapanların "feminist" olduğu düşüncesi ile etiketlenmesine yol açmaktadır. (Buradaki feminizm sözcüğü pejoratif anlamda kullanılarak pozitivizm karşıtı ve erkek düşmanlığı olarak algılanmaktadır). Bu düşüncede olan birçok akademisyenin feminizm hakkında gerçek anlam-

da bir bilgi donanımına sahip olduğu da söylenemez. Bu türden anlayışların kırılması ve giderilebilmesi için kadın çalışmalarının pozitivist-eleştirel-yorumcu yaklaşımlarla bütünsel (holistik) ve dönüşümsel olarak ele alınması ve böyle bir bakışın geliştirilmesi gereksinimi bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, kadın ve feminizm konusunda yapılan araştırmalarda hangi kuram ve yaklaşımları kullanmanın gerektiğini, kadın çalışmalarına özgü ayrı bir yöntemden söz edilebilir mi, ve bugüne kadar yapılan çalışmalarda kadın sorunlarının eksiksiz olarak incelenmesi mümkün mü, sorularına yanıt aramaktadır. Bir anlamda, kadın çalışmalarında disiplinler arası bir yaklaşımın geliştirebileceğine ilişkin görüşleri serimlemektir. Ayrıca kadın konusunda çalışan sosyal bilimcilerin, farklı bakış açılarına sahip olmalarına karşın örtüştükleri birçok ortak noktalarının bulunabileceğini ortaya koymaktır.

Kadın Çalışmalarında Feminist Yaklaşımın Gerekliliği

Feminist bakışın epistemolojik temelini eleştirel okul ve yorumsamacı yaklaşım oluşturur. Temel olarak araştırmacının duruşu, kadınlara ilişkin bilginin elde edilmesinde ve diğer kadınları anlama çabasında olmasından kaynaklanır. Hatta birincil veri kaynakları olarak bilinen özneleri görmeyi, anlamayı ve değerlendirmeyi gerektirir (Kümbetoğlu 2005:63). Feminist araştırmacılar, pozitivist araştırma yönteminde olduğu gibi planlanmış, kullara uyulan ve kontrol edilen bir süreçle bağlantılı olarak elde edilen bilgilerin yetersiz olduğunu öne sürülmektedirler. Bu çerçevede yetersizliği ve eksikliği gidermek için Punch (2005:136-137) feminist yöntemin¹ beş ayrı özelliğinden söz etmektedir. Bunlar;

1. Katı pozitivist anlayışın reddi,
2. Cinsiyet ilişkilerinin her alanda görülen etkisi,
3. Pozitivizme yöneltilen eleştiri bağlamında bilimin değerinin azalması,
4. Özgürleştirici bir bilim anlayışının kabul edilmesi,
5. Hiyerarşik olmayan ilişkilerin gözetilmesi.

---

¹ Bilimsel araştırmalarda kullanılan yöntem kavramı genellikle pozitivist paradigmayı çağırır. Bu bağlamda bilimin yönteminin teklifinden söz edilir (Bkz. Gökçe 2004:32-33). Kısaca bilimsel yöntem pozitivism olarak anlaşılır. Ancak bazı araştırmacılar sıklıkla yöntem, yaklaşım ve model kavramlarını birbirinin yerine kullanmaktadırlar. Bu metin için yararlanılan literatürde genellikle "feminist yöntem" teriminin kullanıldığı ve bu anlamda bir kavram kargaşasının yaşandığı görülmektedir. Dolayısı ile bu metinde sözü edilen feminist yöntem terimi yazarların kullandıkları biçimde verilmiştir. Metin yazarının açıklamaları ise yaklaşım ve model kavramları ile ifadelendirilmiştir.

Bu beş nokta hem pozitivist eleştirel bakışı, hem de yeni bir bakışla kadın konusunun nasıl ele alınacağını öngörmektedir. Feminist araştırmacılar, pozitivist kadını sorunlarını çözümlenmede yetersiz kaldığını, bu durumun bilimin değerinin zedelenmesine yol açtığını, oysa toplumsal alanın başlı başına cinsiyetlendirilmiş bir alan olduğunu ve bu nedenle bilimde özgürleştirici bir anlayışa gereksinim duyulduğunu belirtir. Feminist araştırmacılar, araştırma sırasında, araştırmacı ile katılımcı arasında oluşan duygusal boyutu görmezden gelmeyi reddeder. Bilgi üretiminde duygulanımın rolünün inkar edilemeyeceğini, çünkü araştırmacı da araştırılan da hem birbirlerini hem de biri diğerinin yaşamını ve farklılığını benimseyerek anlama çabasına girişirler ve bu çaba hiyerarşik olmayan insan ilişkilerinin ortaya çıkmasına neden olur.

Birçok sosyal bilimci, kadın sorununun disiplinler arası yaklaşımla irdelenmesinden yanadır. Öte yandan feministler, disiplinler arası yaklaşımın şu ana kadarki olan konumunun pozitivist yöntemin hiyerarşik ve baskıcı erkek söylemine dayanan bir bilim anlayışını sergilediğinden ve kadın sorununun önemini ve kadınların deneyimlerini yansıtmak bakımından yetersiz ve eksik kaldığından söz eder. Feminist eleştirinin özünü, tüm bilimlerin dünyayı eril bir bakışla ele aldığı, kadının deneyim, eğilim ve yönelimlerini dışladığı konusu oluşturmaktadır, bu bağlamda feminizm, eleştirel ve alternatif bir yaklaşım sunmaktadır. Bu yaklaşım, bütün bilimlerin erkek merkezli olduğunu, toplumsal alanın cinsiyetten arınmış olarak düşünülemeyeceğini belirtir. Kadınların deneyimlerini yok sayar ve çarpıtır. Konuya tarihsel açıdan baktığında kadınların deneyimlerinin erkeklerin deneyimlerinden sistematik olarak farklılaştığı görülür. Oysa bunların insanlığın "ortak deneyimi" olarak kabul edilmesi gerekir (Demir 2007:157, Kümbetoğlu 2005:62, Punch 2005:136). Bu anlayış uzun süredir kabul edilmekle birlikte yine de bu araştırmaların kadın çalışmalarının hanesinde bir artı oluşturduğu göz ardı edilemez. Çünkü her disiplinin kadına yönelik çalışması eksikliklerine karşın bir kazançtır.

Günümüzde kadın çalışmalarına ilişkin konular ele alındığında bu sorunları incelemenin çok çeşitli yollarının olduğu görülür. Çeşitlilik neredeyse sonsuzdur. Gerek toplumsal cinsiyet ve medya gerekse kültürel unsurlar farklı konuları içerdikleri için çalışılan bir dizi yöntem, köklerini insan ve toplumbilimlerinde bulmaktadır. Birçok kadın çalışmalarında yöntemsel girdilerin feminist yöntemler olarak etiketlenen düşünce ve prosedürler bütününden geldiği iddia edilmektedir. 1970'lerin sonlarından beri bir feminist yöntem var mıdır ya da varsa neyi içermektedir, soruları etrafında şekillenen tartışmalar, kadın çalışmalarında yöntem arayışlarına yol açmıştır. Kuşkusuz bu arayışlar, geleneksel yöntemle (pozitivism) toplumsal cinsiyet ve feminist

araştırmalar yapılabileceğini engellemez. Ancak alanın farklılıklarını ortaya çıkarabilecek konularında sıklıkla yeni ve yaratıcı özellik gösteren veri toplama tekniklerini geliştirmesini de öngörür (Van Zoonen 1994).

Bu çerçevede feminist yaklaşımın ne olduğunu sorgulamak gerekir. DeVault (1996:32-34) bu sorgulamayı üç farklı kategoride değerlendirerek açıklanmaya çalışılır :

a. Kazı İşlemi Yapacak Bir Yöntem Anlayışı: Feministler “kazı” işlemi yapacak bir yöntem arayışındadırlar.² Feminist araştırmacıların çoğunluğunun amacı, göz ardı edileni ve baskı altında tutulanı bulmak ve kadının gündelik yaşantısının farklılığını ve deneyimlerinin çoğunu “görünmez hale getirmiş” olan ideolojik mekanizmaları ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda kadınlara yönelik “bilinç artırma” çalışmalarını görünür hale getirmek için yalnızca nitel değil, nicel yönteminde kullanılması gerekmektedir. Feminizm açısından nicel ya da nitel araştırma yöntemini feminist yapan şey, kadınları ve kadınların kaygılarını bulmaya yönelik bağlılıktır. Bunun önemi ise kadınlar konusunu bilmek değil, kadınlara ilişkin eksiksiz ve daha yetkin bir toplum görüşü sunmaktır. Çoğu feminist araştırmacılar kendileri için ya da kendilerine anlamlı gelen deneyimleri paylaşan kadınlar için “sesler” bulmak amacıyla bu stratejiyi kullanır. Ancak kazımaya ve kapsayıcılığa yönelik bu çaba feminist araştırmacıları, deneyimleri farklı olan kadınları da dikkate alma konusunda sorumlu hale getirir. Yoğun kişisel deneyimleri incelemek ile kapsayıcılık adına daha geniş ağlar oluşturmak arasındaki gerilimi ortadan kaldırmak, geçmişten günümüze gelen bir zorunluluk olarak durmaktadır. Bu durum feministlerin, belli kadın grubuna ilişkin yaşantı ve deneyimleri yanlış bir biçimde evrenselleştirmeye yol açacağı nedeniyle eleştirilmiştir. Fakat feminist araştırmacılar, bu tür hataları fark etme ve düzeltme sorumluluğunu da üstlenmişlerdir.

b. Zarar ve Olumsuzlukları En Aza İndirme: Feministler, araştırma sürecindeki zararı ve olumsuzlukları en aza indiren bir bilim arayışındadır. Araştırmacıların çoğunlukla kadın katılımcıları sömürdüğü ya da kadın katılımcılara zarar verdiği ve bilimsel bilgilerin kadınların sistematik olarak

---

² DeVault’ın kadın sorunlarını araştırmak için kullandığı “kazı” sözcüğü, Foucault’un (Allan 2006: 291) vurguladığı “bilginin arkeolojisi” anlayışına denk düşmektedir. Foucault, kazı yolunu ile belli başlı yaşam pratiklerin, toplumsal kavramların ve bilimsel kuramların derinliğinde bulunan anlamların ve üstü örtülü söylemlerin neler olduğunu ortaya çıkarmaya çalışır. Foucault, kapsamlı açıklama modelleri yerine birbiri ile ilintisiz gözükken düşünce dizgelerinin altında yatan temel gerçekliklerin söylemsel boyutu ile ilgisini kurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda kadın çalışmalarında sorunun derinliğince araştırılması ve görünmez hale gelen söylem yapılarının neler olduğunun ortaya çıkarılması yoluna gidilebilir.

baskı altında tutulmalarına sebebiyet verdiği yönündeki gözlemlere feminist araştırmacılar yanıt aramaya diğer bir ifade ile güç ve kontrol hiyerarşilerini azaltmaya çalışmaktadırlar. Bu konuyu inceleyen Mies (Van Zoonen 1994), araştıran ve araştırılan arasındaki bu eşitsiz iktidar ilişkisinin “ikili bilinç geliştirme” yolu ile aşılabileceğini vurgular. İkili bilinç, araştırmacının araştırma öznesi ile bir miktar özdeşleşmesine izin vermesi anlamına gelir. Etnoğraflar da bilgi veren ile araştırmacı arasındaki etkileşimin eşitsiz olduğu yolundaki görüşe değinirler. Ancak bunu gidermenin yolunun kolay olduğu söylenemez. Fakat katılımcı, araştırma sonrasında araştırmacıya kendi konumu ile ilgili olarak konuşmak istediğini bildirdiğinde, bu konuşmanın kabul edilmesi gerekir. Böyle bir çalışmada ortaya çıkan bir başka sorun ise araştırmanın sonuçlarının raporlaştırılması sırasında yaşanır. Raporlaştırma, araştırma sonuçlarının hikâyeye aktarılması kısmıdır ve hikâyeyi yazmanın gerektirdiği otorite ve sorumluluk araştırmacının uğraşması gereken bir problemidir. Kaçınılmaz olarak feminizmin varsayımları ve amaçları gereğince araştırmacı hikâyeyi kadınların sesi ile yazmalıdır. Yazarlığın yükü, Morley’in deyimi ile araştırma yaparken alınan yükten çok daha ağırdır. Feminist araştırma, içsel ve dışsal olarak araştırma sürecinin radikal bir şekilde politikleşmesini karakterize edebilir. Hem araştırma süreci iktidar ilişkilerine dikkat edilerek yapılmalıdır, hem de sonuçların üretimi feminist mücadele için geçerli olmalıdır. Dolayısı ile feminist söylem az çok bilinçli olarak kapsayıcı işlemler ve daha az hiyerarşik yapılar geliştirmek zorundadır. Bunun için araştırmacı, profesyonel kadın örgütlerinden yardım almalıdır.

c. Sosyal Değişiklik Yaratacak Şekilde Değer Taşıyan Araştırmaları Destekleme: Feministler, kadınlara yararlı bir aksiyon ya da sosyal değişiklik yaratacak şekilde kadınlar için değer taşıyan araştırmaları destekleyecek bir yöntem arayışındadırlar. Kadın için değer taşıyan konular arasında, kuramın değiştirilmesi, disipline yeni konuların eklenmesi, bilinç artırma, politik eylem ya da politik kararları gündeme getirecek ya da destekleyecek verilerin üretilmesi bulunmaktadır. Feminist araştırma yolu ile değişikliğin gerçekleştirilmesi ve bu değişimin gerçekleşip gerçekleşmediğinin değerlendirilmesi kuşkusuz son derece zordur ve bu soruları ele alan çalışmalar azdır. Bu bakımdan çoğu zaman değişim çağrışımı feminist çalışma metinlerinde bir slogan işlevi görür. Bu da araştırmaya zarar verebilir.

Sözü edilen bu üç kriter sosyal araştırmanın zarar verici ve nesnel işlemlerin olumsuz olası sonuçlarını önlemek için alternatif bir iskelet sunar. Buna rağmen bu yöntemin geliştirilmesi ve kullanılmasında zorluklar yaşanabilir. Fakat feminist söylemin her zaman açık ve koşullu bir özelliği olmalıdır. Feminizm total bir söylem olduğu için sosyal araştırmanın standart uygulama-

masındaki belli problemleri ele alma gibi ortak dayanak noktaları arar ve enerjisini aktivizm yolu ile ortaya koyar.

1990’larda feminist yaklaşım enerji ve gelişme kaydetmiştir. Kadın çalışmasından farklı olarak pratik amaç çerçevesinde kadının sesini duyurmak ve bilinç yükseltmek gibi pratik bir amaç taşınmaktadır. Oysa kadın ile ilgili sosyal araştırmalarda kadının o anki durumunu betimlemek ve bu duruma yol açan nedenleri ortaya koyan açıklamalar yapmak amacı taşınır. Bu iki amaç farklılığı bazen birbiri ile çelişse bile, çoğu zaman birbirini destekler ve birbirinden beslenir.

Kadın ve Feminist Çalışmalarda Nitel-Nicel Araştırma Yöntemi Tartışması

Günümüzde sosyolojinin sıklıkla kullandığı nitel ve nicel araştırma yöntemleri, feminist metodolojistler tarafından da kullanılmaktadır. Ancak feminist metodolojistlerin bir kısmı nitel araştırmaları daha feminist bularak bu yolda araştırma yapılmasını önerirken, J. Sprague ve M. Zimmerman gibi araştırmacılar, feministlerin dülizme direnen kavramlar ve pratikler bularak büyük katkılarda bulunduğunu ileri sürerler ve nitel-nicel ayrımını öngören açıklamalara karşı dururlar. Benzer şekilde M. Mayrand ve J. Purvis, feminist araştırmanın nitel araçlarla ilişkilendirilmesine yönelik eğilimi benimsemez. L. Kelly, S. Burton ve L. Regan araştırmaya katılan kadınlarla yüz yüze yapılan görüşmelerde araştırmacının konuya ilişkin kişisel duygularını katılımcılarla paylaşmasının her zaman olası olduğunu ve bunun da yanlış sonuçlar doğuracağını sorgular. L. Weber Cannon, E. Higginbotham ve M. La Lung, küçük çaplı nitel projelerin nicel çalışmalara oranla disiplinin etnik ve sınıfa ilişkin önyargıları üretmesinin olası olduğunu belirtirler ve bunun nedenini araştırmaya uygun katılımcıların dahil edilmemesine bağlarlar. Diğerleri ise feministlerin nicel araştırma yönteminden ve bu yöntemin pozitivist temellerinden vazgeçilmemesi gerektiğini vurgularlar. Bu konuda Uma Narayan, batılı olmayan bir feminist perspektifinden bakarak pozitivistimin her zaman bir problem olmadığını dile getirir. Özellikle doğu toplumlarında din ve diğer kültürel gelenekler çoğunlukla kadının baskı altında tutulmasına neden olur. Bu bağlamda bu kadınlar üzerine yapılan araştırmalarda pozitivist bilim özgürleşme için bir “güç” olabilir, görüşünü savunur (DeVault 1996:35).

Feminist nitel araştırmalarda, yüz yüze görüşmelerde ortaya çıkan “gücün dengesizliği” sorunu çözüme ulaşmış değildir. Bu nedenle bazı yazarlar, yüz yüze araştırmada tarafların karmaşıklığını ayrıntılı olarak ele alarak “hijyenik araştırma” mitini işler. Bunun anlamı objektif değildir. Bu nedenle dürüst açıklama yapılabilmesi için araştırma verilerinin araştırmacı ile katı-

liminin birlikte incelemeye yönelik yolların kullanılmasını önerirler. Ancak nitel feminist yöntem, kimi zaman bu yolun ayırt ediciliğinin diğer boyutlarını gizleyen özel etik taleplerle ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Bu tartışmalar, nitel araştırmalarda “ahlaki saflık” ilkesini gerektirir ki, bunun ise “ulaşılmaz olduğuna” değinilir (DeVault 1996:38-39).

Yorumsamacı (nitel) çalışmalar, günlük anlamları ve insanların etraflarını ve eylemlerini nasıl yorumladıklarını diğer bir ifade ile gündelik yaşamın bilgisini anlamaya yöneliktir. Bunlar arasında sembolik etkileşimi, etnografiyi, fenomenolojiyi ve çerçeve analizini saymak mümkündür. Sembolik etkileşimciler, gerçekliğin ben ve diğerleri tarafından biçimlendirilen insanların yorumlarının ürünü olduğunu kabul eder ve insanlar eylemlerini diğerleri ile etkileşim içinde ulaştıkları anlam temelinde oluştururlar. Etnograflar, alt kültür çalışmalarını etnografik çalışmalarla anlamaya çalışırlar. Fenomonoloji, anlam yapılarını çözmeye yönelik felsefi prosedürler üzerinde durur. Çerçeve analizi çalışması ise olayların, oluşların, düşüncelerin ve hislerin sadece yorumsamacı bir bilişsel çerçeveye oturtulduğunda anlamlı olduğunu ve deneyime dönüştüğünü iddia eder. Dolayısı ile yorumlamacı sosyoloji geleneğinde farklı araştırma gelenekleri gündelik yaşamın yorumlanması ve insanların anlamlandırma pratikleri, insanların eylemlerine verdikleri anlamlar, eylemlerini yönlendiren anlamlandırma yolları üzerine kuruludur ve kadın çalışmaları yapan araştırmacılar çoğunlukla feminist olarak adlandırılırlar. Anket teknikleri ile çalışanlar ya da ikincil analizler yapanlar, projelerine feminist adını vermelerine karşın yöntemlerinin geleneksel sosyal bilim yöntemi olduğunu vurgularlar. Bu bağlamda araştırmacıların nicel pratiği nasıl değiştirebileceklerine ilişkin somut çözümlerinin ne olduğunu ortaya koymaları nispeten zordur (DeVault 1996:36, Van Zennon 1994)

Kuşkusuz nitel araştırma her zaman yorum içerir ve çok sayıda araştırmacı feminist kuramsal görüşleri nicel araştırma tasarımına ve bulgularına taşır. Bu araştırmacılar hegemonyacı görüşleri reddederler ve kadınlara yönelik çeşitli politikaların maliyetlerini ve faydalarını değerlendirmek için politika araştırmasının araçlarını benimserler (DeVault 1996:36). Ayrıca yerleşik görüşe göre, araştırma yöntemleri kültürel açıdan yerel değerler ya da çıkarlar gibi sosyal özelliklere katkıda bulunmaz. İyi bir araştırma yönteminin kültürden ve değerden özgür olması gerektiği düşünülür, ancak feminist araştırmacılar bu durumun uygulamada gerçekleşmediğinin ve gerçekleştirmediğinin anlaşıldığını belirtirler (Harding&Norberg 2005: 2010).

Öte yandan feministlerin çoğu diğer araştırmacılarla yapılacak ortaklık yolu ile nicel ve nitel araçların birleştirilmesini savunurlar. Uluslar arası çalışmalarda feminizmi araştıran bazı batılı araştırmacılar çoğunlukla katılımcıların nitel ve nicel yaklaşımları, farklı bakış açıları ve sosyal araştır-

manın ulusal geçmişini dikkate almak gerektiğini belirtirler. Bunlar arasında Windebank, Cockburn ve Millar sayılabilir. Ayrıca S. Greenhalgh ve Jali Li'de yerel kültürü içeren konularda demografi ile etnografinin birlikte kullanılmasını önerirler ve bu çalışmaların kuramsal açıdan pek çok katkı yapacağına düşünürler (DeVault 1996:36).

Feminist çalışmalarda nitel ve nicel araştırma yöntemleri arasındaki olası bir diğer bağlantının istatistiksel analiz olduğunu belirten Dorothy Smith (DeVault1996:37), istatistiğin sosyal ilişkileri koordine eden yönetim aracının metinsel parçası olarak incelenmesini önerir. Nicel araştırma verileri bazı dezavantajlar doğursa da araştırma yapılan topluluğun teknik pratikleri bu konularda tartışmanın sürmesini gerektirir.

Bu bağlamda Smith, hem eleştirel çatışma yaklaşımından yola çıkarak pozitivismeye yakın durmakta hem de fenomenolojik yaklaşımın ötesine geçmektedir. Gündelik yaşamın alışılacağı kabullerini sorgulayan fenomenolojik yaklaşımda, kültürel olarak öğrenilmiş problematik pratiklerden hareket edilir. Bu bakışı benimseyen ve cinsiyet ilişkilerinin toplumsal olarak kurulduğuna değinen Smith (Wallace & Wolf 2004:336-339) kadın görüşü açısından (stand point) bedeni ihmal etmediğini dile getirir. Kadının baskı altında bulunma deneyimini, kadın bedenlerinin erkek kontrolünde kullanılmasından ve yine erkek egemenliği altında bulunmasından ileri geldiğini belirtir. İddia edildiği üzere, bilen özne her zaman ve her yerde yaşam alanının belirli bir kümeleşmesi içinde bulunur. Bu nedenle çalışmada, onun bilmediğinin araştırılması ve açıklanmasını gerektirir. Bu demektir ki, Smith dışsal bakış olarak nitelenen nesnel dünya ile içsel bakış olarak nitelenen öznel dünyaya ilişkin verilerin ihmal edilmemesi üzerinde durur. Çünkü bu, aynı zamanda pozitivism ile fenomenolojinin harmanlanması biçiminde yorumlanabilir. Smith kullandığı yaklaşımı (Wallace & Wolf 2004:339), "kendi çalışmalarım bir toplayıcı kuram olarak değil, daima ileriye doğru devam eden, her şeyin iç yüzünü araştıran, keşfeden... ister kadınların ister diğer ezilen grupların giderek gelişen mücadelesi ile ilgili politika ve uygulamalara dönük ...bir araştırma yöntemidir", biçiminde açıklar. Bu ifadeye göre Smith, ezilen grubun bilgisine ulaşmak için sürekli dönüşümsel bir çaba içinde bulunur. Burada kadın bakış açısının önemini vurgular.

Postmodernist feminist olarak nitelenen D. Haraway (1999:287-299), bilimdeki nesnellik konusunu tartışmakta ve feminist nesnellüğün kısaca yerleşik bilgi anlamına geldiğini iddia etmektedir. Oysa feministlerin nesnellik doktrinine ihtiyaçları yoktur. Ahlaki duruş, nesnel vizyonu vaat eder. Feminist nesnellik sınırlı yer ve yerleşik bilgi hakkındadır. Üstünlük özne ile nesnenin ayrımı üzerinde değildir. Böylece anormal olmamak kaydı ile nesnellik belirli bir somutluğa dönüşür ve kesinlikle sınır ve sorumluluklardan

büyük sapmalara uğramaz. Haraway, bilimi sorgularken nesnelliği odağına almakta ve feminist çalışmalarda nesnelliği “basitleştirilmiş karşı koyma” olarak nitelemektedir. Feminist duruş çok fazla boyut gerektirir, diğer bir ifade ile farklı konumlardaki ilişkilere bakmayı zorunlu kılar.

Çünkü Haraway (2006:16), “dişi” kavramını kullanarak kadınları doğal olarak birbirine bağlayan homojen bir küme biçiminde değerlendirmenin gereksizliğine değinir. Toplumsal pratikler içinde kurgulanmış “dişi olmak” gibi bir durumdan söz etmenin de olası olamayacağını, çünkü bu çağırışımın patriarkalın, sömürgeciliğin ve kapitalizmin çelişkili toplumsal gerçekliklerinin bize yaşattığı tarihsel deneyimlerin bir sonucu olduğunu kabul eder. Bu durum feminist araştırmalarda çok boyutlu ve farklı konumlardaki ilişkilerin gözden kaçırılmaması gerektiğini ortaya çıkarır.

Yeni Bir Feminist Model Anlayışına Doğru

Batıda 1970’lerdeki kadın hareketlerinin ilk günlerinden itibaren feministler, sosyal bilimlerin araştırmayı planlama ve uygulama yollarına müdahale etmeye çalışır. Feministler bunu yaparken, kendi disiplinlerinin yöntemlerini ve epistemolojilerini dönüştürmeyi düşünür. Böylece toplumun ekonomik, sosyal, ve politik açıdan en kırılgan grupların çıkarlarını temsil eden kadınların isteklerini dikkate almaya özen gösterir (Harding&Norberg 2005:2009).

Son 30 yıldır kadın çalışmalarında disiplinlerarası konusu sorgulanmaktadır. Bu konudaki tartışmalardan birini oluşturan Friedman, disiplinler arasılık konusunun mevcut disiplinlerden en az birinin bilgi temelleri ve yaklaşımlarının anlaşılmasından dolayı ortaya çıktığında en başarılı halini alacağını savunur. Friedman ayrıca disiplinler arası bir yaklaşım oluşturmamın tamamlanmamış ve zorunlu işlerimizden biri olduğunu belirtir.

Bu açıklamalardan yola çıkarak nasıl bir feminist model anlayışı geliştirilmelidir ki, kadınların farklı konumlarının ve sorunlarının çözümünde kolaylık sağlansın sorusunun yanıtını Yuval-Davis’e dayanarak vermeye çalışalım.

Bu konuda çalışan aktivist-feminist Nira Yuval-Davis (Pryse 2000:106-108), “**transversal feminizm**” terimini kullanır ve bu terimin ışığında kültürler arası disiplinler arasılık konusunu anlamamıza yardımcı olur. Transversal feminizm terimi, Türkçe’de “**çaprazlama feminizm**” olarak kullanılmaktadır. Yuval-Davis, batıda ve üçüncü dünyada oluşan değişiklikleri tanımlar ve etnosentrizmi zorlayan batıdaki siyah feminist hareketin yükselişine güven duyduğunu belirtir. Bu yükselişle birlikte “kadınların farklılığına ve çoklu konumuna duyarlılığının artışı beyaz batılı kadınlar

arasında da başladığını” ifade eder. Yuval-Davis’e göre farklılık konularına yönelik duyarlılığı yansıtan çok kültürlülüğün feminist versiyonu “kimlik politikası” sonucunu doğurur. Dolayısı ile kimlik politikasının kadınlar arasındaki konumsal sınırlarını ortadan kaldırmak yerine, bunları pekiştirdiğinden diğer bir ifade ile sınırları korumaya yönelik bir çaba olduğundan söz eder.

Yuval-Davis (Pryse 2000:108), kadın çalışmalarında önemli etkileri olan ve kimlik politikasından uzaklaşmayı sağlayan çaprazlamaca (transversality) bir model sunar ve bunu kimlik politikasının alternatifi olarak görür³. Yazar, kimlik politikasının temel sorununu şöyle dile getirir; kimlik politikası her kümede bir homojenliğin olmasını düşünen bir tür ideolojik konumlanmadır. Dolayısı ile belli bir kümede (siyahlar, yahudiler, kadınlar, heteroseksüeller vs.) bulunan insanlar ortak bir bakış açısı paylaşır. Bu anlayış, bireysel kimlik ile grup kimliği arasında bir ayrım yapmaz, farklılıkların var olduğunun kabul edilmesi, kimlik politikası kapsamında oluşturulan küme için bir sorun taşımaz. Ancak yazara göre zorluğu şudur; kadınlar, ideolojik konumlanmaları dışına çıkamayacak şekilde kolektif kimlik politikalarını ileri sürmeleri karşısında maddi ve politik gerçeklikleri konusunda nasıl bir diyaloga girebilir? Şöyle söylenebilir ki, kadınlar kolektif kimliklerini ilişkilerinde ön planda tutarken, aslında çok farklı konularına ilişkin kimliklerini göz ardı ettikleri taktirde kendi bireysel taleplerini savunamaz duruma gelecek ve bu farklı kimlikler kadın çalışmalarında dikkate alınmadığında ise bir eksiklik yaratacaktır. Bu ise ideolojik bir konumlanma olarak varlığını sürdürmek anlamına gelecektir.

Yuval-Davis (Pryse 2000:109), bu terminolojiye şunları ekler; “ diyalog sürecine katılan katılımcılar, ait oldukları grubun köken olarak üyeliklerini ve kimliklerini taşır, ancak aynı zamanda kendilerini farklı üyeliğe ve kimliğe sahip kadınlarla yer değiştirmek için kendisini “**kaydırmaya**” çalışır. İtalyan feministlerinin bazıları bu diyalog şekline, evrenselcilikten ve görecelilikten ayırt etmek için **çaprazlamacılık** (transversalism) adını verirler. Çünkü evrenselcilik, homojenlik adı altında kapsayıcı olduğunu ileri sürerken dışlayıcılığa yol açar, görecelilik ise farklı ayrılma noktaları nedeni ile diyalogda ortak anlayışın ve uzlaşmanın sağlanmasına engel olur. Oysa kay-

---

³ Yuval-Davis’in Türkçe’ye çevrilen “Cinsiyet ve Millet” (2003:228-229) isimli çalışmasında çaprazlama siyasetten söz eder. Çaprazlama siyasetin modernist-postmodernist olarak nitelenen feminist tartışmaların odağında bulunan evrensellik/görecelik dikotomisine muhalif olacak biçimde bir alternatif oluşturma amacını güder. Dolayısı ile toplumsalın her alanında oluşan dikotomik yapıların hem hegemonisini kırmayı hem de bu yapıların kolay anlaşılmasını sağlar . Böylece çaprazlama ve kaydırma yolu ile gündelik yaşamın pratikleri inşa edilir.

dırma, kişilerin köklerini ve değerlerini kaybetmesi anlamına gelmez ve kaydırma süreci ötekini homojenize etmek zorunda değildir. Çaprazlama bir araya gelme, tümünden öteki grubun üyeleri ile olmamalı kendi farklı kökleşmeleri içinde kişinin kendisinininkiyle uyumlu değerleri ve amaçları paylaşanlarla olmalıdır (Yuval-Davis 2003:238). Dolayısı ile çaprazlama politika farklılıklardaki sınırsızlık diyalogunun özgür olduğu anlamına gelmez. Ancak çaprazlama bir diyalogun sınırlarının, mesajı taşıyandan çok, mesaj tarafından belirlendiğini ve baskıya ve ayrımcılığa yönelik mücadelenin özgün bir kategorisel odağı olabileceğini, ancak asla bu kategori ile sınırlı kalmayacağını ifade eder.

Yuvas-Davis (Pryse 2000:112-113)'in geliştirdiği çaprazlama yöntem anlayışı, çaprazlama politika gibi evrenselcilikten ve aynı zamanda feminist akademisyenleri ve araştırmacıları kültürler arası araştırma yapmaktan uzak tutan görecelilikten farklılaştıracak bir **disiplinler arasılık yöntemi** oluşturmaya yöneliktir⁴. Çaprazlama yöntemi, feministlerin “kadınların yaşantılarını düşünerek” farklılıkları ortaya çıkarmakta ve aynı zamanda kadınlar arasındaki farklılıklar konusunda özgün olan araştırma sorularının oluşturulmasını sağlamaktadır. Çaprazlama disiplinler arasılık belirli bir disiplinin yaklaşımına bağlı kalmayı gerektirse bile akademisyenin yöntemsel uygulama sürecinde yeni bir boyut olarak “**kaydırmayı**” öğrenmesi gerekir. Bu, akademisyenin köklerine bağlı olmasının “dönüşmeyi” olası hale getirdiği yollara odaklanmasını gerektirir. Kaydırmayı gerçekleştirmek için geleneksel disiplinlerin kullandığı yaklaşımlar kullanılabilir. Ancak burada önemli olan farklı disiplinlerin kuram ve terminolojisine hakim olabilmektir. Bunun gerçekleştirilmesi günümüzde pek mümkün gözükmemektedir. Özellikle farklı disiplinlerin feminist akademisyenleri, çoğu zaman birbirlerinin çalışmaları-

---

⁴ Bu açıklamalar Deleuze ve Guattari'nin (2004:8-10) geliştirdikleri bağlamsal rizom modelini çağrıştırmaktadır. Bu model hem kolektif kimliklere hem de bireysel kimliklere ilişkin söylemlerin bağlama göre farklılıkların değişebileceğini ve yeniden inşa edilebileceğini (çatma işlevi göreceğini) ifade eder. Böylece bireyin kimliğine ilişkin kültürel imgelerin hem çakıştığı hem de geliştiği durumlar yaratır. Bir anlamda dışarıda tutma ve içine alma mekanizmaları yolu ile öteki olanla sınırlarını belirlemekte, ama aynı zamanda bu sınırlar kalıcı sabitlikler içermemektedir. Dolayısı ile bu durum kültürel inşalar oldukları için hem çift değerlilik oluşturduğu hem de müphemlik yarattığı için kimlik anlayışının açıklaması da rizomik bir modeli gerektirir (Uluocak 2005:333-334). Çok yönlü ve doğrusal olmayan bu modelde; eğer bilimin çeşitli disiplinlerini köksapı olan yapraklara benzetirsek, bir disiplinden diğerine geçişteki köprüleri/bağlantı noktalarını oluşturmak sureti ile kaydırma işlemini gerçekleştirebiliriz. Böylece farklı kadın konularına ilişkin bilgilerin farklı yöntemsel yaklaşımlarla kaydırma yolu ile elde edilmesi mümkün olabilir. Bu bağlamda evrensellik ile görecelik, hem birbirlerini yok etmeden bir arada durabilirler hem de birbirinin farklılıklarını kabul ederek dönüşümsel ve düşünümsel anlamda varlıklarını koruyabilirler.

nı bile anlamlandıramadıklarını ve ortak yöntemsel bir dili paylaşamadıklarını iddia eder. Yöntemsel konuların ötesine geçmek için birbirimizin düşünme biçimine hoşgörü göstermeyi öğrenme, çaprazlama (transversal) kaymayı gerekli kılar. Hem tutuculuğu hem değişikliği ortaya çıkarabilecek hem de bunları teşvik edebilecek bir çaprazlama feminist yöntem nasıl dizayn edilebilir?

Çaprazlama feminist yöntem için feminist bir disiplinler arası, entelektüel bir alan oluşturur ve bu alanda farklı bilim dalında, kökenleri farklı olan bilim insanlarının ve öğrencilerin birbirlerinin dilini öğrenir. Örneğin, metinsel inceleme, nitel analiz, etnografi, nicel yöntemler, çerçeve analizi, hikaye anlatma-okuma stratejileri, tekrar edilebilirlik, ve çok değişkenli analiz, odak gruplar uygulaması araştırması vb.(Pryse 2000:115-116). Özellikle kadın çalışmalarında, hikaye anlatıcılığı olarak bilinen sözlü tarih tekniği ile (İlyasoğlu 2006:94-101) bilgiler elde edilmesinin ayrıca önemi üzerinde durulur. Yuval-Davis'in bu metinde kullanılan "çaprazlama feminist yöntem" terimi aslında kadın sorununun incelenmesinde bir model oluşturma çabası olarak yorumlanabilir. Çünkü ileri sürdüğü açıklamalar bir bilimsel yöntemin uygulanmasından çok bir araştırma modeline denk düşmektedir.

Kadın sorununu araştırma sürecinde çaprazlama mantığı içerisinde, sürekli kaydırma yolu ile gerekli olan verileri toplamının ve bunları değerlendirmenin mümkün olduğu ifade edilmektedir. Böylece kaydırma yolu ile bir çok farklı alanın bilgisine ulaşmak olanaklı görülmektedir. Kaydırma, gerek disiplinden disipline gerekse bir yaklaşımdan diğerine, bir kültürden ötekine, bir kadınlık durumundan başka bir kadınlık durumuna geçerken, aralarında köprüleri oluşturacak tarzda bağlantı yolları geliştirmekle başarılabilir. Sonuç olarak kökleri, dayanmayı ve değişimi disiplinler arası diyalog modelinde uygulamaya başlarsak anlaşma yollarının daha belirgin olduğunu görürüz. Ancak bunu başarmanın güçlüğü ortadadır. Eğer bu bağlamda anlaşma yollarını öğrenmeyi başarabilirsek "çaprazlama feminist yöntemin" pratik boyutunu gerçekleştirmiş oluruz. Bu bakış açısı, pozitivist yöntemi de içine alan ama yorumlamacı ve eleştirel yaklaşımlardan taviz vermeyen bir model olarak ele alınabilir. Bir anlamda çaprazlama feminist yöntem olarak sunulan bu model, sorun çözmeye yönelik, sürekli kaydırma yolu ile farklı sosyal kümeleri içinde barındıran ama özü de dışarıda bırakmayan kolaylaştırıcı/sorun çözücü bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Kadın çalışmaları alanının yalnız kadın akademisyenlere bırakılması istenilen ve beklenen bir durum değildir. Kadın sorununun anlaşılması ve kalıcı önlemlerin alınabilmesi için erkek konusunun da çalışılması gerekmektedir.

dir ve bu alanın araştırılmaması bir eksikliktir. Modernleşme kuramlarının etkin olduğu dönemlerde, gerek ulusal gerekse uluslar arası kadın sorunlarının incelenmesinde bilimsel araştırma geleneğine uygun olarak pozitivist yöntemle ve nicel sonuçlara önem verildiği görülmektedir. Bazı akademisyenler ise, kadın gibi sorunsal alanı farklılaşan bir konunun nitel araştırma yöntemi ile araştırılmasının bizi, daha kapsamlı sonuçlara götürebileceğine değinir. Böylece kadın sorunlarının pozitivist yöntemle araştırılmasına şiddetle karşı çıkarlar. Bu ikilemli tartışmalar zaman zaman kadın sorunun tüm çıplaklığı ile ortaya çıkartılmasına engel oluşturur. Oysa bugün gelinen noktada, bu konuda yapılan çalışmaların yanlış değil, fakat eksik ve yetersiz kaldığıdır.

Toplumsal alanın cinsiyet farklılaşmasına dayanılarak yapılan ayrımı, akademik alandaki çalışmaların ciddiyetini ortaya çıkarmıştır. Cinsiyetlenmiş bir alanın araştırılması ise beraberinde siyasi, ekonomik sosyal ve kültürel bir çok soruna değinmeyi getirmiştir. Bugün kadın çalışmalarını bu alanlarda soyutlayarak incelemek artık olası değildir. Bu çerçeveden bakıldığında kadına yönelik yapılan her türlü araştırmanın önemli ve anlamlı olduğu üzerinde durulmaktadır. Öte yandan kadın çalışmalarına ilişkin Yuval-Davis'in geliştirdiği yeni yöntemsel anlayış diğer bir ifade ile model, günümüzün sorunlarını açıklamada daha yapıcı gözükmektedir. Çaprazlama feminizm olarak değerlendirilen bu anlayış, kadın çalışmalarında gerek kültürlerarası, gerekse disiplinlerarası alanda "sürekli kaydırma" yolu ile sorunu, anlamak ve açıklamak üzere tespit etmektir. Bu sürekli kaydırma durumu yöntemsel açıdan farklı veri toplama tekniklerinin kullanılmasını ve farklı bakış açılarından bakılmasını olanaklı kılmaktadır. Kaydırma yöntemi kadın çalışmalarında küresel bir bakışı da birlikte getirmektedir. Bu bağlamda kadın çalışmaları, hangi yöntem ile yapılır ise yapılsın kullanılan birçok teknikle örtüşme sağlanacaktır.

Daha önce metin içinde söz edildiği üzere, gerek nicel gerekse nitel araştırma yöntemin avantajlı ve dezavantajlı yönlerinin bulunduğu görülmekle birlikte bu iki yöntemle gerçekleştirilen araştırmalarda, kadının sorunlarını anlama ve çözme konusunda önemli katkılarının olduğu inkar edilemez. Araştırmacıların sürekli olarak yeni teknikler ve yaklaşımlar konusundaki oluşumları denemelerine açık olmaları gerekmektedir. Haraway (2006:28)'in deyişi ile "kadınlar olarak hem aynıyız, hem de farklıyız" ifadesi paradoksal bir anlayışı yansıtsa bile bu bir gerçekliktir. Araştırmacı bunun bilincinde olarak ahlaki perspektifini oluşturmalıdır. Dolayısı ile Davis'in sözünü ettiği feminist yöntem (model) ve epistemoloji yeni-pozitivist akımın bir parçası olarak düşünülebilir.

Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin avantaj ve dezavantajları karşılaştırılmalı olarak değerlendirildiğinde, nitel araştırmaların daha avantajlı olduğu söylenebilir. Çünkü nitel araştırmanın veri toplama teknikleri araştırmacı ile katılımcı arasında doğrudan etkileşimi sağlar. Kadınlar yorum kaynağı olarak paylaşılan deneyimi kullanarak daha özgürce ve karşılıklı olarak konuşabilir. Eğer araştırmacı kadın ise, diğer kadınlar üzerinde araştırma yaparken “içeriden biri olmanın” avantajını kullanabilir. Ancak kolay ilişki kurmak için cinsiyetin önemli bir faktör olduğu söylenemez. Çünkü bu konuda Aliefendioğlu ve Özbilgin, (2000:17), yaptıkları nitel çalışmada kadın ve erkek araştırmacının katılımcı ile olan ilişkisinde cinsiyet faktörünün önemli rol oynamadığını, ancak her iki cinsiyetde de araştırmacı ile katılımcılar arasında bir sosyal mesafenin olduğunu gözlemlemişlerdir.

Öte yandan bazı kültürel kapalılık gösteren topluluklar için araştırmacının cinsiyeti önemli bir değişken olabilir. Bu konuda Pamela Cottenll, kadın kadına yapılan görüşmeleri öven feminist literatürü önemli bulmakla birlikte, kendisini, araştırma ile arkadaşlık ilişkileri arasındaki sınırlara ilişkin zor sorulara hazırlamadığını belirterek, bundan şikayet eder (DeVault 1996). Buna rağmen bu konuda araştırmacıların katılımlı gözlem çerçevesinde mümkün ise katılımcı ile bir süreliğine birlikte yaşamasının gerekliliği konusu önerilebilir.

Öte yandan gerek nicel gerekse nitel araştırma yöntemleri ile yapılan kadın çalışmalarında metodik olarak örtüşen bir çok ortak nokta bulmak olasıdır. Bugün post-modernist feministler pozitivizmi eleştirirler bile bu yöntemle yapılan araştırmaları bir katkı olarak değerlendirmekte fakat yetersiz bulmaktadırlar. Bu anlamda Yuval-Davis, çaprazlama feminist yöntem ile, ikilemi durumdan birini benimsemek yerine, her iki farkı durumun sınırlarından ödün vermeden, birbirleri arasında köprü/bağlantı noktaları oluşturarak biçimde kaydırma yolu ile verileri toplamanın olası olduğunu vurgulamaktadır. Böylece nesnellik ve öznellik, tümellik ve tikelliklerden birini tercih etmek yerine her ikisinin de gerekliliği bilinerek ve birbirlerinin sınırlarını belirleyerek hem farklılıkların farkında olmayı ve hem de kolektifliği/homojenliği dönüşümselliğini olanaklı kılacak bir anlayışın kabul edilmesi kaçınılmaz görülmektedir.

Gerek D.Smith’in, gerek D. Haraway’e gerekse Yuval-Davis’in ileri sürdükleri görüşlerde ortak noktalar bulmak mümkündür. Smith de kadın sorununu pozitif anlayışla birlikte unutulmuş özne üzerine kurgulamakta ve fenomenolojiye kaymaktadır. Öte yandan kendisi için dönüştürücü yolun anlayışlarımızı geliştirmek ve genişletmek için bilgi üretmekle mümkün olduğuna değinir. Haraway kadınlığın tek bir durumundan söz edilemeyeceğini ve kadın çalışmalarında heterojenliğin bilinenden daha fazla olduğunu

ileri sürer ve kalıplaşmış ilişkilerin sorun çözmediğinden söz eder. Yuval-Davis ise bu farklılıklar arasında geçiş olanağı yaratmak için köprü oluşturmak ve kaydırma yolu ile bu farklılıkların özünü kaybetmeden diğer bir ifade ile sınırlarını ortadan kaldırmadan, hem birini ötekine tercih etmeden hem de bir arada olacak biçimde düzenlemek gerektiğine vurgu yapar. Sonuçta daha fazla bilgiye ulaşmak ve faylardaki (yarıklar) sorunları gözden kaçırmamak konuları kadın araştırmacıların buldukları ortak noktalar olmaktadır. Bu nedenle kadın deneyimlerindeki faylar arasında köprü oluşturacak yöntemsel bağları kurarak ve bu bağları içsel/öznel ve dışsal/nesnel alanların verilerini toplayarak, kültürler arasında bütünsel bilgilere ulaşmayı sağlamanın olası olduğu gözükmektedir.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda kadın sorunlarının tüm yönleri ile incelenmesi ancak farklı bakış açıları ve farklı yöntemsel yaklaşımların dönüşümsel ve düşünümsel olarak birlikte kullanılmasından geçtiğinin altının çizilmesi gerekir. Toplumsal alanın cinsiyetlendirilmiş yapısı içinde tümeliklerle tikelliklerin iç içe geçtiği ve birbirini bir ağ gibi örerek sardığı dikkate alınırsa, kadın çalışmalarında bağlamsal rizomik model çerçevesinde kaydırma yolunu kullanarak problematik alanın bilgisine ulaşılabilir.

SUMMARY

This review deals with the methods employed in studies on women and feminism, whether or not there is a specific method in women studies, and whether all dimensions of women's problems have been investigated in the related studies.

In recent years studies on women, feminisim and gender have been increasing. Although women studies and feminist studies are considered to be different, they complement each other. Many social scientists argue that feminist attempts undeniably contribute to the improvement of women's rights. Therefore, both study fields are supported by each other.

Distinct methods have been developing to investigate increasingly complex women's problems. These methods are employed independently in the context of universalism (positivism) and of relativity (hermeneutic), but in some cases they are used jointly. Problems related to universalism and relativisim stem from differential positions of women. Therefore, women's problems are not collective and homogeneous but heterogeneous. It means that each woman has differences resulting from her own position. Therefore, we can not talk about a collective women's problem that can be categorized into "female" category. Therefore, each different positioning of women is termed span by Yuval-Davis. She assumes that the situation of woman is not similar to that of another woman.

Based on this assumption, transversal feminist methodology is developed that refers to pivot through shifting in a way that each situation is interrelated without losing the roots to connect each different situation which is span. And it is as a new methodology. It is claimed that each problem of a woman resulting from her different position can be solved. For instance a woman's moral, educational background and her socialisation process vary.

Certainly a rural woman and an urban woman are not claimed to experience the same problem. Each has different situations. In addition, her ethnical origin, religion and religious associations lead to different situations. Therefore integrating these differences is considered to be incomplete and insufficient by researchers to explain the fact. Instead, transversal feminist method is recommended to investigate the spans, adopting an interdisciplinary approach.

KAYNAKÇA

ALLAN, Kenneth

2006 **Contemporary Social and Sociological Theory, Visualizing Social Worlds**, London : Pine Forge Press, pp.287-308.

ALİEFENDİOĞLU H.ve M. F. ÖZBİLGİN

2000 Kadın Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik Araştırmalarında Araştırmacı ve Katılımcı İlişkisi, Yeni Arayışlar ve Yönelimler, 1-22, [http://googlemail.com/attachment?realattid=f\(12.02.2007\)](http://googlemail.com/attachment?realattid=f(12.02.2007)).

DELEUZE, Gilles ve F. GUATTARI

2004 **A Thousand Plateaus**, Continuum,London-New York.

DEMİR, Ömer

2007 **Bilim Felsefesi**, Ankara: Vadi Yayınları

DEVAULT , M. L.,

1996 Talking Back to Sociology: Distinctive Contributions of Feminist Methodology, **Annual Reviews Social.** 22 :29-50.

GÖKÇE, Birsen

2007 **Toplumsal Bilimlerde Araştırma**, Ankara :Savaş Yayınevi, Genişletilmiş 5.Baskı.

HARDİNG, S. ve K. NORBERG

2005 New Feminist Approaches to Social Methodologies : An Intoduction, **Journal of Women in Culture and Society**,Vol.30, no.41. ss. 2009-2015.

HARAWAY, Dona

1999 Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective, Ed.A.Elliot, **Contemporary Social Theory** Oxford:Blackwell Pub.Ltd., pp. 287-299.

HARAWAY, Dona

2006 **Siborg Maniferstosu, Geç Yirminci Yüzyılda Bilim Teknoloji ve Sosyalist-Feminizm**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul:Agora Kitaplığı

İLYASOĞLU, Aynur,

2006 Türkiye’de Kadın Tarihinin Araştırılmasında Yöntem Sorunları ve Sözlü Tarih Yöntemi, Türkiye’de Kadın Çalışmaları, **Kadın Çalışmaları Dergisi**, Yıl:1, Sayı:3, ss. 94-101.

PRYSE, Marjorie,

2000 Trans/Feminist Methodology: Bridges to Interdisciplinary Thinking **NWSA Journal**, Vol. 12 No. 2 . pp:105-118.

PUNCH, Keith F.,

2005 **Sosyal Araştırmalara Giriş, Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, Çeviren: D. Bayrak-H.B.Arslan-Z.Akyüz, Ankara:Siyasal Kitapevi, ss.134-137.

KARADUMAN, B. Ayşe,

2006 Kadın Araştırmalarında Yeni Yaklaşımlar II, **Türkiye’de Kadın Araştırmaları Dergisi**, Yıl :1, Sayı:3, ss.88-93.

KÜMBETOĞLU, Belkıs

2005 **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma** İstanbul :Bağlam Yayıncılık. pp: 53-70.

ULUOCAK, Şeref

2005 **Sosyo-Bilişsel ve Politik İletişim Süreçleri Açısından Bir Söylem Evreni Olarak Küreselleşme ve Kolektif Bir Aidiyet Biçimi Olarak Ulusal Kimlikler Üzerine Eleştirel Bir Söylem Analizi**, Ankara: Hacettepe Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

ÜŞÜR, Serpil Sancar

2003 Üniversitede Feminizm? Bağlam ve Olanaklar, **Toplum Bilim Dergisi** Sayı:97, ss.164-182

ÜŞÜR, Serpil Sancar

2006 Türkiye’de Kadın Çalışmaları, **Kadın Çalışmaları Dergisi**, Yıl:1, Sayı:3, ss. 159-163.

VAN ZONEN, L.,

1994 **Feminist Media Studies**, London:SagePublications Ltd., pp:127-147.

WALLACE, R.A. ve A. WOLF

2004 **Çağdaş Sosyoloji Kuramları-Klasik Geleniğin Geliştirilmesi**
Çev.;L. Elbruz-M.R. Ayas, İzmir: Punto Yayıncılık.

YUVAL-DAVIS, Nira

2003 **Cinsiyet ve Millet**, Çev.Ayşin Bektaş, İstanbul:İletişim Yayınları.

KADIN HAKLARININ ULUSLARARASI HUKUKİ ÇERÇEVESİ

Yakın ERTÜRK*

ÖZ

Bu makale yirminci yüzyılın ortalarından bu yana gelişmekte olan uluslararası insan hakları hukukunun, 1980lerde kadına yönelik şiddet odaklı yoğunlaşan kadın hareketinin uğraşları sonucu uğradığı dönüşümünü ele almaktadır. Bu bağlamda, özellikle uluslararası hukuktaki 'özen yükümlülüğü' ilkesinin daha kapsayıcı bir anlayışla yeniden tanınlanması sonucu oluşan kadının insan haklarına dair uluslararası hukuki çerçeve, bunun ulusal iç hukuka yansımaları, ve kadına yönelik şiddet ile mücadeleyi temellendiren kavramsal yaklaşımları, karşılaşılan engel ve sorunları analiz edilmektedir. Küresel bir bakış açısına sahip olan makalede Türkiye'ye ilişkin değerlendirme ve örneklere de yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İnsan Hakları Hukuku, Kadına Yönelik Şiddet, Ataerki, Toplumsal Cinsiyet İlişkileri, Özen Yükümlülüğü

INTERNATIONAL FRAMEWORK FOR WOMEN'S RIGHTS

ABSTRACT

This article highlights the transformation of the mainstream international human rights law, which has been evolving since the middle of the twentieth century. This transformation is largely a consequence of the efforts of the international women's movement, particularly since the 1980's, that gave visibility to violence against women as a public policy and human rights concern. Within this context, the emergence of a women's rights

---

* Prof. Dr., ODTÜ Sosyoloji Bölümü, Birleşmiş Milletler Kadına Yönelik Şiddet, Sebep ve Sonuçları Özel Raportörü

regime with the application of a broadened understanding of the 'due diligence' principle, its domestic application and the conceptual underpinnings of the struggle to combat violence against women as well as persisting obstacles and challenges are analyzed. While the article adopts a global approach, reference to the case of Turkey is made where relevant.

Key Words: *International Human Rights Law, Violence Against Women, Patriarchy, Gender Relations, Due Diligence*

GİRİŞ

Uluslararası topluluk, Yirminci Yüzyıl başlarında iki dünya savaşı sonrası yaşanan insanlık dışı dramların tekrar yaşanmaması için üç temel hedef etrafında bir araya gelerek çok uluslu (multilateral) dialoğa temel olabilecek bir hükümetler arası kurul olan Birleşmiş Milletler'i (BM) kurdu. Bu hedefler: (i) insan hak ve özgürlüklerinin, din, dil, ırk, cinsiyet gibi hiç bir ayırım gözetmeksizin sağlanması; (ii) sosyo-ekonomik kalkınmanın desteklenmesi; ve (iii) savaşların önlenmesi için barış ve güvenliğin teşvik edilmesi ve beslenmesi.

Bu hedeflerin bütün ülkelerde gerçekleşmesi amacıyla hükümetler, 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni (İHEB) kabul ederek tarihte ilk kez evrensel geçerliliği olan ortak insan hakları standartları üzerinde mutabakata varmışlardır. Bildirgenin önsözünde, temel haklar, insan değer ve onuru ve kadın erkek eşitliğine olan inanç yer alır. İlerleyen yıllarda Bildirgeyi takip eden çeşitli sözleşme¹ ve kararlar ile uluslararası insan hakları hukukunun çerçevesi oluşmaya başlamıştır (Arat, 2006).

İnsan haklarına dair uluslararası hukuki çerçeve bir çok ülkenin iç hukukunu etkilediği gibi, insan hakkı mücadelelerine de meşru bir zemin kazandırmıştır. Ancak, kalkınma ve güvenlik konularına kıyasla insan hakları BM'nin ve hükümetlerin icraatları içinde ikincil bir yer işgal edegelmiştir. Örneğin, 1946 yılında insan haklarını izlemek üzere oluşturulan İnsan Hak-

---

¹ Günümüzde yedi temel sözleşme bulunmaktadır; Kabul edilmiş tarihine göre bunlar: 1966 Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme (ICERD); 1966 Uluslararası Sivil ve Politik Haklara Dair Uluslararası Sözleşme (ICCPR); 1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara Dair Uluslararası Sözleşme (ICESCR); 1979 Kadına Yönelik Her türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW); 1984 İşkenceye Karşı Sözleşme (CAT); 1989 Çocuk Hakları Sözleşmesi (CRC); 1990 Göçmen İşçi ve Ailelerinin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme (ICRMW – Aralık 2007 tarihi itibarı ile 37 hükümet tarafından onaylanmış olan bu sözleşmeyi çok sayıda göç alan hiç bir batı ülkesi henüz onaylamamıştır). İnsan hakları sözleşmeleri ile ilgili bilgi için bakınız: <http://www2.ohchr.org/english/law/index.htm#core>

ları Komisyonu, BM'nin temel birimlerinden birisi olan Ekonomik ve Sosyal Konseyin (ECOSOC) bir alt birimi olarak kurulmuştur.² Bağımsızlık hareketleri ve bunu takip eden hak taleplerinin güçlenmesi ve mücadelenin farklı toplumsal kesimlere yayılması ile konu hükümetler için daha fazla önem, aynı zamanda da tehdit, oluşturmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucu, Komisyon 2005 yılında ECOSOC ve Güvenlik Konseyi ile eşit düzeyde yer alan İnsan Hakları Konseyi'ne dönüştürülmüştür. Bu oluşumun, insan haklarının teminatı mı yoksa denetim altına alınması anlamına mı geleceği zaman içinde açıklık kazanacaktır.

Ancak, insan hakları söylem ve pratiğinin neoliberal ötesi dünya düzeyinde toplumsal sözleşmenin temel taşları arasında yer alacağı kaçınılmazdır. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde hız kazanan hak mücadeleleri evrensel insan hakları kuram ve pratiğini dönüştürerek daha kapsayıcı hale getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında, kadına yönelik şiddetle mücadele, dönüştürücü potansiyeli en güçlü olan harekettir.

Bu makale, yakın zamana kadar 'doğal' ve 'özel aile meselesi' diye hukuk ve devlet denetiminin dışında bırakılmış olan kadına yönelik şiddet konusunun bir insan hakkı ihlali olarak gündeme geliş sürecini, bu yönde oluşan uluslararası hukuki çerçeveyi, şiddet ile mücadelede karşılaşılan engelleri ve bu yönde bütüncül bir yaklaşımın temel unsurlarını ele almaktadır. Ancak, buna başlamadan önce, İHEB'nin kabulünden bu yana geçmiş olan altmış yıllık sürede dünyanın içinde bulunduğu durumu kısaca değerlendirmek konuya somut bir çerçeve oluşturacaktır.

Evrensel Hedefler Açısından Dünyadaki Mevcut Durum

Bir kaç asırdır süregelen sanayileşme ve kalkınma çabaları sonucu kuşkusuz pek çok sosyo-ekonomik göstergede ilerlemeler kaydedilmiştir ve bugün dünya, tarihinde hiç olmadığı kadar varlıklı ve bütünlüğe ulaşmıştır. Ancak, aynı zamanda uluslar, bölgeler, sınıflar, ve kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikler derinleşmektedir. Yıllar içinde zengin ile yoksul ülkeler arasındaki fark gittikçe açılmıştır. Örneğin, 1820de bire 3 olan bu fark, 1950de bire 35, 1973de bire 44 ve 1992de bire 72 olmuştur (UNDP, 1999) ve en üst varlıklı %2lik yetişkin nüfusu Dünyadaki zenginliklerin yarısından fazlasına sahip bulunmaktadır.³

Bir günde açlıktan ölen insan sayısı bir yılda savaşlarda ölen insan sayısından fazladır. Üç milyara yakın insan günde yalnızca 2 dolarla, bir milyar-

² Bu bağlamda şunu unutmamak gerekir ki, BM kurulduğunda sömürgecilik hala hüküm sürmekteydi ve BM'nin üye sayısı doğu ve batıdan olmak üzere 58 ülkeden ibaretti.

³ <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/asia/article661055.ece>

dan fazla insan ise sadece günde bir dolarla yaşam savaşı veriyor ve bu insanların % 70ini kadınlar oluşturmaktadır (UNIFEM, ⁴ 1996). Yarım asırı aşkın bir zamanda açlık ve yoksulluk ile mücadelede yetersiz kalan uluslararası topluluk, 2000 yılında Binyıl Kalkınma Hedeflerini (MDG) yayımlıyarak, sosyo-ekonomik kalkınmaya ivme kazandırmayı amaçlamıştır.

Diğer taraftan, soğuk savaşın sona ermesi, uluslararası topluluğun kalkınma, eşitlik ve barış konularındaki ortak hedefleri doğrultusunda yeni umutlar yaratmışsa da, dünyanın yeni tür çatışmalara ve bölünmüşlüklere doğru sürüklendiğinin anlaşılması gecikmedi. Bazı gözlemciler, bu eğilimleri dünyanın aşiretleşmesi olarak nitelendirdiler (Barber, 1995).

Savaş cephelerinden adeta arka bahçemize kayan ve 1992 yılında doruğa çıkan silahlı çatışmalar⁵ çok sayıda sivilin canını almış ve kadının bedenini savaş alanına çevirmiştir (Ertürk, 1997). Yakın tarihimizde Avrupa'nın – yani “medeniyetin” - ortasında meydana gelmiş olan Yugoslavya savaşında Bosna'lı kadınların yaşadıkları trajediler, tecavüze uğramaları, gebe bırakılmaları ve fetusu aldıramayacakları zamana kadar alıkonmaları, insanlık suçlarının tekrar gözden geçirilmesini zorunlu kılmış ve bunun sonunda savaşta kadına tecavüz insanlık suçu olarak tanımlanarak Uluslararası Ceza Mahkemesi bünyesinde yargılanabilecek bir suç kapsamına alınmıştır. Ancak, bugün Darfur ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti⁶ gibi çatışma alanlarında kadınlara tecavüz gibi şiddet türleri bir savaş suçu olarak işlenmeye devam etmektedir ve bu suçluların büyük ölçüde cezasız kalmaları kadına yönelik şiddeti doğal karşılayan zihniyeti adeta meşrulaştırmakta ve pekiştirmektedir.

BM'nin barış ve güvenlik konularından sorumlu en yüksek düzeydeki kurumu olan Güvenlik Konseyi⁷ kararlarına bakacak olursak, görülüyor ki Konsey 1946-1989 yılları arasındaki 43 yılda toplam 646 karar almıştır, bu da ortalama yılda 15 karar demektir; 1990-1999 yılları arasındaki 9 yılda 638 (yılda ortalama 64 karar); ve 2000-2006 arasındaki 6 yılda ise toplam 453 karar (yılda ortalama 75,5) almıştır.⁸ Yıllar içinde katlanarak artan Güvenlik Konseyi kararları, bir taraftan, birbiri ardına patlak veren silahlı çatışmalar karşısında uluslararası topluluğun tepkisi, diğer taraftan da, dünyanın içinde

⁴ Birleşmiş Milletler Kadınlar için Kalkınma Fonu

⁵1992 yılında 55 tane silahlı çatışma kaydedilmiştir, bakınız: <http://www.pcr.uu.se/research/UCDP>

⁶ Bunlara ilişkin benim raportör olarak hazırladığım şu raporlara bakınız: Darfur, Sudan E/CN.4/2005/72/Add.5; Demokratik Kongo Cumhuriyeti A/HRC/7/6/Add.4.

⁷ Türkiye, 2009 yılı için Güvenlik Konseyi üyeliğine adaydır.

⁸ BM Güvenlik Konseyi kararları için bakınız: <http://www.un.org/documents/scres.htm>

bulunduğu kaos karşısında bu tepkinin yetersizliği konusunda ipuçları vermektedir.

Bunlara paralel, çevre kirliliği, küresel ısınma, doğal afetler ve salgın hastalıklar gibi faktörler de insan güvenliğinin güncel tehditleri arasındadır. Bunlar içinde HIV-AIDS özellikle kaygı verici düzeydedir. Bir sağlık sorunu olarak ortaya çıkan HIV-AIDS epidemisi, bugün bir kalkınma, insan hakkı ve güvenlik sorunu olarak gündemdedir. Aşağı yukarı 39 milyon insanın HIV-pozitif olduğu bilinmektedir ve bunların yüzde 57'si kadınlardan oluşmaktadır.⁹ Kadın erkek eşitliğinin sağlandığı tek alan budur!

Eşitsizliklerin bu denli derinleştiği bir dünyada insan haklarının pratikte evrenselliğinden söz etmek kuşkusuz mümkün değildir. Bugün birçok kişi için insan hakları hala gerçek olmaktan uzak görünmektedir. Ulusal güvenlik, terörle mücadele ve sınırların korunması gibi gerekçelerle insan hakları kolayca feda edilebilmekte ve bu yöndeki ihlaller devletler tarafından meşurlaştırılmaktadır. Asıl kaygı verici olan, özellikle 11 Eylül sendromu, yükselen anti-göç politikaları ve eylemleri nedenleriyle insan haklarının bu hakların öncülüğünü yapan ülkeler tarafından da açıkça ihlal edilir hale gelmiş olmasıdır. Bu durum ise, insan hakları söylemine olan güveni sarsmaktadır. Bu da doğal olarak hukukun üstünlüğünü zedeleyen sonuçlar doğurmaktadır.

TESEV'in 'Yargıda Algı ve Zihniyet Kalıpları' araştırması (Kasım 2007), Türkiye'de bazı yargı mensuplarının insan haklarının devlet açısından tehdit oluşturabileceği fikrinde olduklarını ortaya koymaktadır. Aynı araştırmaya göre bazı yargı mensupları uluslararası antlaşmaları ulusal bağimsızlığa müdahale olarak görmektedirler.

Her gün basında yer alan haberler, Türkiye'de ve dünyada insan hakları standartlarının evrenselliğinden ziyade hak ihlallerinin evrenselliğini teyit etmektedir ve bunlar farklı gerekçelerle mazur görülmekte ya da gösterilmektedir. Özellikle kadının insan haklarının en güvende olması gereken yer olan evinde ihlal ediliyor olmasının pek çok çevre tarafından hala doğal karşılanmakta oluşu kadınların herhangi bir ayrımcılık olmaksızın adalete erişimlerini kısıtlamakta ya da tamamen engellemektedir.

Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi, Türkiye'de de kadınlar evlerinde, sokakta ve çeşitli kurumlarda şiddete maruz kalmakta ve can güvenlikleri bulunmamaktadır. 2003 yılında İstanbul'da öldürülen Güldünya'nın yaşadıkları kadına yönelik şiddetin çok çarpıcı bir örneği olarak uzun süre kamu

---

⁹ Konu hakkında daha detaylı bilgi için bakınız, Ertürk. 2005c. "Intersections of Violence against Women and HIV/AIDS". E/CN.4/2005/72.

oyunu işgal etmiş ve kadın kuruluşlarının eylemlerine neden olmuştur. Can güvenliği tehlikede olduğu yetkililerce bilinmesine rağmen, Güldünya korunamamış, kardeşleri tarafından bir devlet hastanesinde öldürülmüştür. Bir başka deyişle, toplumda kadını koruma iddiasında olan iki kurum – aile ve devlet – Güldünya(lara) ihanet etmiştir ve devlet uluslararası hukuk açısından sorumluluğunu yerine getirmemiştir.

Kadının İnsan Hakları Rejimi

Kadının insan hakları rejimi, yerelden küresele doğru uzanan ve büyüyecek gelişen ısrarlı bir mücadelenin ürünüdür. Kadınlar, BM'nin kurulması sürecine katılmış ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesi ilkesinin örgütün temel ilkeleri ve belgelerine girmesini sağlamayı ve yasada kadın-erkek eşitliğinden başlayarak eşitlik ve hak taleplerini kamusal alana taşımayı başarmışlardır. Kadına yönelik şiddet, BM bünyesinde kuruluşundan itibaren gelişen kadın-erkek eşitliği gündemine, nisbeten geç giren bir konudur (Ertürk, 2005b; Jain, 2005; Snyder, 2006). 1979 yılında BM Genel Kurulunca kabul edilen ve kadın haklarının temel yasası sayılan Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin (CEDAW) özel yaşama dair, özellikle de kadına yönelik şiddete dair açılım getirmesi mümkün olamamıştır. Sözleşmenin müzakere edildiği 1970'li yıllarda, uluslararası topluluk 'aile içi' mesele olarak tanımladığı kadına yönelik şiddeti henüz bir ayrımcılık olarak kodlamaya hazır değildi.

Bu da şunu gösteriyor ki, uluslararası insan hakları hukuku da ulusal hukuk gibi cinsiyet yanlı olup, esasen, erkeğin kamu alanındaki haklarını güvence altına almayı hedeflemiştir. Bu haklardan kamu alanında ayrımcılığa uğrayan kadınlar da elbet ki yararlanma durumundadırlar. Ancak, özel alanın hukuk ve devlet sorumluluğunun kapsamı dışında kalması, bu alanda kadına yönelik sistematik hak ihlallerine adeta meşruluk tanımış ve paralel bir hukuk sisteminin hüküm sürmesine olanak sağlamıştır. Uluslararası hukukun, kadınların yaşantı ve gereksinimleri konusunda yetersiz kalışı ve özellikle yapısal eşitsizlikler ve özel yaşamdaki güç ilişkilerini göz ardı etmiş olması feministlerin eleştirisi ve eylemlerine konu olmuştur (Cook, 1994; Askin & Konig, 1999; Peters & Wolper, 1995).

Kadına yönelik şiddet konusunun, yakın zamana kadar evrensel insan hakları kavramının dışında kalmış olması çeşitli nedenlere bağlı olarak açıklanabilir de bunların başında, yirminci yüzyılın ortalarında ataerkil toplum yapısının hala yeterince sorgulanamamış olması gelmektedir. Kadının, çoğu ülkede, henüz bir birey ve eşit vatandaş olarak kabul edilmemesi ve seçme ve seçilme, eğitim gibi liberal haklarına dahi kavuşmamış olmaları, kendisi de henüz yeterince güçlenmemiş ve çeşitlenmemiş olan uluslararası kadın

hareketinin,doğal olarak, mücadeleye yasada eşitlik ilkesi çerçevesinde başlamış olmasına neden olmuştur.

'Cinsiyet nötr' gibi algılanan uluslararası hukuktaki bu yanlılık,¹⁰ CEDAW'ın yürürlüğe girişinden 12 yıl sonra, kadın hareketinin şiddet olgusunu gündeme taşıyarak özel alanı tartışmaya açmaları ile aşılabilmektedir. Bu bağlamda, kadınlar 'özen yükümlülüğü'(due diligence)¹¹ standartını ve anaakımlaşmış (mainstream) hak ihlalleri kavramlarını, kadınların karşılaştıkları şiddet türlerini de kapsayacak şekilde yeniden tanımlamışlardır. Örneğin, dayak / eve hapsedme / kadın sünneti / tecavüz gibi eylemlerin kamu alanında bir suç teşkil eden işkence ile eş anlamlı; bekaret kontrolünün bir terör; ve ana karnında kız fetusunun yok edilmesinin bir soykırım vs. olduğunu göstermişlerdir. Böylece, 1992 yılında CEDAW komitesi 19 No'lu Tavsiye Kararı'nı yayımlayarak kadına yönelik şiddetle mücadelenin devletin yükümlülüğünde¹² olduğunu resmen kabul etmiştir. Buna göre:

[d]evlet özen yükümlülüğü çerçevesinde hak ihlallerini önlemez ya da şiddet eylemlerini soruşturmaz, faileri cezalandırmaz ve mağdurları tazmin etmez ise uluslararası hukuk ve özel sözleşmeler gereği özel şahısların işledikleri suçtan sorumlu tutulurlar.

1993 Viyana İnsan Hakları Konferansı'nda kadına yönelik şiddet bir insan hakkı ihlali olarak kınanmıştır ve resmi belgelerde bu şekilde yer almıştır. Aynı yıl, BM Kadına Yönelik Şiddetin Bertaraf Edilmesine Dair Bildirge yayınlamıştır. Kadına yönelik şiddet konusunda temel tanım ve standartları belirleyen bu belge sorunun, kadın ve erkek arasındaki eşit olmayan güç ilişkilerinden kaynaklandığını belirtmiş ve farklı kadın gruplarının farklı şiddet riskleri altında olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bu Bildirge kadına yönelik şiddet kavramını şöyle tanımlar (Madde 1):

---

¹⁰ Bakınız: H. Charlesworth and C. Chinkin. 2006. "The Gender of Jus Cogens." In B.B. Lockwood (ed.). *Women's Rights: A Human Rights Quarterly Reader*. Baltimore: The John Hopkins University Press: 87-100.

¹¹ Özen yükümlülüğü hakkında bakınız: Y. Ertürk, 2006. 'Due Diligence Standard as a Tool to Eliminate Violence against Women.' Report to the Human Rights Commission (E/CN.4/2006/61). Özen yükümlülüğü standartının uluslararası hukuktaki yeri için bakınız: J. Hessbruegge. 2004. "The Historical development of the doctrines of attribution and due diligence in international law", *New York University Journal of Int'l Law*, vol. 36: 265-306.

¹² CEDAW ile ilgili devlet yükümlülüğüne ilişkin tartışma için bakınız: R. Cook. 1994. "State Accountability Under the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women." iç. R. Cook (ed.). *Human Rights of Women: National and International Perspectives* Philadelphia: University of Pennsylvania Press: 228-256; A. Guichon and R. Shah. 2006. "Violence as Violation: Understanding Domestic Violence against Women as a Matter for Human Rights." iç. Guichon et. al. (ed.). *Women's Social Rights and Entitlements*. New York: Pelgrave MacMallian: 155-179.

[i]ster kamusal, isterse özel yaşamda meydana gelsin, kadına fiziksel, cinsel veya psikolojik acı veya ıstırap veren, veya verebilecek olan cinsiyete dayanan bir eylem veya bu tür eylemlere tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma.

Bildirgenin 4. Maddesi ise devlet sorumluluklarından bahsetmektedir. Buna göre devlet kadına yönelik şiddeti engelleme yükümlülüğünü yerine getirmemek için herhangi bir örf ve adeti, geleneği veya dinsel düşünceleri ileri süremez. Maddenin “c” fıkrası, ister devlet isterse özel şahıslar tarafından işlensin, bu fiilleri önlemek, soruşturmak ve ulusal hukuka göre cezalandırmak için devlet özen yükümlülüğü ile hareket eder, demektir. Özen yükümlülüğü, devleti kadına yönelik şiddeti önlemeye, şiddet riski taşıyan ya da şiddete maruz kalmış olan kadını korumaya, suçluları cezalandırmaya ve mağdurları tazmin etmeye çağırır.

1994 yılında İnsan Hakları Komisyonu bünyesindeki özel mekanizmalara bağlı Kadına Yönelik Şiddet, Sebepleri ve Sonuçları Özel Raportörlüğü pozisyonu oluşturulmuştur.¹³ Bu raportörlük özel yaşama ilişkin ilk denetim mekanizmasıdır ve üç temel sorumluluğu bulunmaktadır: (i) Her yıl, çeşitli ülkelere kadına yönelik şiddet olgusunu incelemek amacı ile resmi ziyarette bulunmak ve bulgu ve öneriler içeren bir rapor hazırlayarak İnsan Hakları Konseyi'ne yazılı ve sözlü olarak sunmak;¹⁴ (ii) Her yıl Konseye kadın haklarının daha iyi korunmasına ilişkin bir temayı ele alan rapor sunmak;¹⁵ (iii) Dünyanın her yerinden bireysel başvuru olarak hükümetlerden bilgi ve önlem talep etmek ve hükümetlerle bu konuda yapılan yazışmaların yıllık raporlar halinde yayımlanması.

Kadına Yönelik Şiddet Raportörlüğü'nün şikayet mekanizması uluslararası insan hakları mekanizmaları içinde en etkili olanıdır. Sözleşmeler kapsamında bireysel şikayete olanak sağlayan protokollerden (örneğin CEDAW İhtiyari Protokolü gibi) farklı olarak, şikayete konu olan ülkenin herhangi bir sözleşmeye taraf olması ya da şikayet konusu ile ilgili iç hukuku tüketmiş olma gereği aranmadığı için BM üyesi tüm ülkelerde yaşanmakta olan bir soruna acil müdahalede bulunma olanağı sağlamaktadır. Ancak, bu

¹³ 2003 yılından beri bu görevi ben yürütmekteyim. Görev tanımı ve raportörlüğe ilişkin tüm raporlar için bakınız: <http://www2.ohchr.org/english/issues/women/rapporteur/index.htm>.

¹⁴ Şimdiye kadar 15 ülke ziyaret etmiş bulunuyorum: 2004 - El Salvador, Guatamala, İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve Darfur, Sudan; 2005 - Rusya Federasyonu (Çeçenya dahil), İran, Meksika, Afganistan; 2006 - Türkiye (kadın intiharları ile ilgili), İsveç, Hollanda; 2007 - Cezayir, Gana, Demokratik Kongo Cumhuriyeti; ve 2008 - Suudi Arabistan.

¹⁵ Örneğin 2006 yılı raporum “kültüre dayalı paradigmalara ile kadına yönelik şiddet” konusunda idi, 2007 raporum ise kadına yönelik şiddet göstergeleri ve ölçme teknikleri konularını ele almaktadır.

mekanizma ne yazık ki kadın hakları savunucuları tarafından yeterince bilinmemekte ve etkili bir biçimde kullanılmamaktadır.¹⁶

Kadına yönelik şiddet gündemine ilişkin hukuki ve siyasa çerçevesi 1990'larda gerçekleşen BM küresel konferansları¹⁷ ile ivme kazanmış ve geniş kitlelere yayılmıştır. Örneğin, 1995 Dördüncü Uluslararası Kadın Konferansı¹⁸ dünyanın dört bir yanından gelen 30 bin kişinin katılımına sahne olmuştur. Konferansın hükümetlerarası resmi oturumunda kabul edilen Pekin Eylem Platformunu oluşturan öncelikli 12 kritik alandan birisi 'kadına yönelik şiddet', bir diğeri ise 'kadın ve silahlı çatışma'dır. Kadın hakları, 1994 Kahire Nüfus Konferansı ve 1995 Kopenhag Toplumsal Kalkınma Konferansı başta olmak üzere, diğer konferansların öncelikli hedefleri arasında da yer alarak uluslararası topluluğun gündemine yerleşmiştir.

2000 yılında gerçekleşen BM Genel Kurulu Pekin + 5 özel oturumunda ise daha önce tanımlanmamış olan farklı şiddet türleri de resmi belgelerde yerlerini almış ve yine 2000 yılında BM'in en 'önemli' kurumu olan Güvenlik Konseyi 1325 sayılı, Kadın, Barış, Güvenlik konulu kararını yayımlayarak kadın hakları konusunu yeni bir düzeye taşımıştır. 2003 yılında ise Türkiye'nin ve İngiltere'nin ortak önerisi sonucu BM Genel Kurulu "namus cinayetleri" konusunda hükümetleri göreve çağıran kararını mutabakatla almıştır.

Kadına Yönelik Şiddet Gündeminin Önemi

On beş yıl gibi kısa bir sürede asırlardır 'normal' kabul edilen kadına yönelik şiddet artık bir insan hakkı ihlali olarak kabul edilmekte ve pek çok ülkede bir siyasa konusu olarak ele alınmaktadır. Her ne kadar uygulama ve dünyanın her yerindeki gerçeklik normatif çerçevenin çok gerisinde olmaya devam etse de kadına yönelik şiddet gündeminin dönüştürücü rolünü vurgulamak gerekmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, BM'nin

---

¹⁶ Örneğin, bana yılda ortalama 80 tane şikayet başvurusu yapılırken, din ve ifade özgürlüğü ya da işkence gibi raportörlüklere 300'den fazla şikayet intikal etmektedir. Türkiye'den de çeşitli konularda şikayet gönderilmektedir, bunlardan birisi, 2005 yılında Güldünya'nın öldürülmesi konusunda devletin yükümlülüğünü yerine getirmediğine ilişkin olan şikayettir (E/CN.4/2005/72/Add.1). Türkiye'den en son aldığım başvuru ise, 5271 No'lu Ceza Muhakemesi Yasası'nın kamu davalarına katılım konusundaki maddesi ile ilgili. Şikayet sahibi bir grup kadın avukat, namus cinayeti ya da intihar sonucu ölen kadınlarla ilgili davalara müdahil olmak istediklerini ancak yasanın buna izin vermediğini belirtiyorlardı (A/HRC/7/6/Add.1).

¹⁷1990'larda gerçekleşen BM konferanslarının etkileri ile ilgili bakınız: M. G. Schechter (ed.) 2001. *United Nations-sponsored World Conferences*. Tokyo: United Nations University Press.

¹⁸ Pekin Konferansı'nın genel bir değerlendirmesi için bakınız: Y. Ertürk. 1995. "Dördüncü Dünya Kadın Konferansı." *Mülkiyetiler Birliği Dergisi*. Cilt: XIX, sayı: 184: 59-64.

kuruluşundan beri kadın hakları konusunda yaratılan gündem – yasada eşitlik ya da kadın ve kalkınma gibi – yeni eşitsizlik alanlarını tartışmaya açmış ve genişleyen bir kadın aktivizmini ortak mücadele için mobilize etmiştir. Kadına yönelik şiddet gündemi ise, bunlara ilaveten özel alanı devlet denetimine açarak ana-akım insan hakları kuram ve pratiğini dönüştürmüştür.

Tüm insan hakları sözleşmeleri kapsamında artık cinsiyete dayalı ayrımcılık konusunda hassas tanımlar yapılmaktadır. Örneğin, ben 25 Kasım 2007’de Kadına Yönelik Şiddete Son günü¹⁹ nedeniyle BM’nin İşkenceden sorumlu Raportörü ile birlikte bir basın bildirisini yayımladım. İşkenceden sorumlu Raportör de 2008 yılı İnsan Hakları Konseyi için hazırladığı tematik raporunu kadın ve işkence konusuna ayırmıştır. Ayrıca, işkenceye karşı uluslararası sözleşmeyi denetleyen komite, 23 Kasım 2007 tarihli kararıyla kadına yönelik şiddeti – tecavüz, aile içi şiddet, kadın sünneti, kadın ticareti gibi – işkence olarak tanımlıyarak, sözleşmeye taraf devletleri bu suçların önlenmesinde yükümlü kılmıştır.²⁰

Kadına yönelik şiddetin bir insan hakkı ihlali olarak gündeme gelmiş olması ana-akım insan hakları hukuk paradigmasına özellikle üç açıdan dönüştürücü etki yapmıştır: (i) Evrensel olarak kabul edilmiş insan hakları ihlallerini kadınların yaşadıkları ihlalleri de kapsayacak şekilde yeniden tanımlamıştır. (ii) Suç ve adalet anlayışını ve sistemini yeni suç türlerine (aile içi şiddet, evlilikte tecavüz gibi) göre yeniden düzenlemiştir. Yeni Türk Ceza Kanunu bu açıdan önemli bir örnektir. Yasada cinsel içerikli suçlar, genel adap ve ahlaka yönelik suç olmaktan çıkartılıp kadının kişilik ve beden bütünlüğüne yönelik suç olarak yeniden tanımlanmış ve evlilik içi tecavüz suç kapsamına alınmıştır. Savaş ve silahlı çatışmalarda işlenen kadına yönelik suçlar – tecavüz, cinsel kölelik gibi – uluslararası hukuki çerçevede

---

¹⁹ 1981 yılından beri özellikle Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde gözlemlenen Kadına Yönelik Şiddete Son günü, 19 Ekim 1999 tarihinde BM Genel Kurulu kararıyla uluslararası bir gün olarak ilan edildi. Canan Arın, feminist bir Türk avukat, bu günün tanıtımını ilk kez 1992 yılında Mor Çatı’da yaptı ve bu yolla Türkiye’de yayılmasını sağladı. Bugün 25 Kasım bütün kadın örgütleri ve devlet kurumları tarafından tanınmakta ve çeşitli faaliyetlerle gözlemlenmektedir. Canan Arın’ın Türkiye gündemine bir diğer katkısı, yine Mor Çatı vasıtasıyla, uluslararası platformlarda çokça kullanılan, “kadına yönelik şiddete sıfır hoşgörü” kavramını 1995 yılında tartışmaya açmış olmasıdır. Ancak, bu kavramın Türkiye’de henüz yeterince anlaşıldığı söylenemez.

²⁰ Feministler, aile içi şiddeti 1990 başlarından beri işkence olarak tanımlamaktadırlar. Bakınız: R. Copelon (1994). “Intimate terror: Understanding Domestic violence.” iç. Cook, R. (ed.) *Human Rights of Women: National and International Perspectives*. Philadelphia: University of Philadelphia Press: 116-152

yerini almıştır.²¹ (iii) Devlet yükümlülüğü, özel alanda devlet dışı kişilerce işlenen insan hakları ihlallerini de kapsayan bir anlayışa dönüşerek devlet kavramının ve devlet-birey ilişkisinin önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. Bir başka deyişle, liberal devlet anlayışına göre, devlet bireye yalnızca zarar vermemek anlamına gelen negatif yükümlülükler taşır iken, artık önleyici önlemler almasını gerektiren pozitif yükümlülüklerle de sahiptir.²²

Kadına Yönelik Şiddet ile Mücadelenin Zorlukları

Bütün bu gelişmelere rağmen, gerek Türkiye’de gerekse dünyada kadına yönelik şiddetle, özellikle de aile içi şiddet ile, mücadele yetersiz kalmaktadır. Son onbeş yıllık tecrübe gösteriyor ki, olumlu sayılabilecek pek çok yasal ve kurumsal düzenlemelere rağmen özel alana nüfuz etmek çok da kolay olmamaktadır. Kadına yönelik şiddetle mücadele stratejilerinin daha etkili hale getirilmesi için bu konudaki engelleri ülkelerin kendi koşulları çerçevesinde iyi analiz edebilmek gerekmektedir. Bu bağlamda, aşağıda bazı olası sebepler gözden geçirilmektedir:

(i) Öncelikle, kadına yönelik şiddet konusundaki bilgi tabanı genel olarak yetersizdir. Bir başka deyişle, üzerinde mutabakata varılmış göstergeler bulunmamakta ve mevcut istatistiki veri farklı ölçütlere ve örneklemelere göre üretilen kısmi bilgilerden oluşmaktadır. Bu bağlamda Emniyet Genel Müdürlüğü’nün 2006 yılında namus ve töre cinayetleri çerçevesinde yapmış olduğu çalışma kayda değer bir ilk adımdır. Bu tür çalışmaların devlet politikası ve kaynakları ile desteklenmesi gerekir ki sistematik ve sürekli olsun.²³ Bilgi tabanının yetersizliği kullanılan terminoloji ile de kısmen ilgilidir. Aynı olgunun farklı ve genelde cinsiyet-nötr bir sözcük ile ifade edilmesi sorunun kaydedilmesinde tutarsızlıklara yol açmakta ve şiddetle mücadeleyi güçleştirmektedir. Örneğin, Türkiye’de kadına yönelik şiddete dair 1998 tarihli 4320 sayılı hukuki düzenleme “Ailenin Korunmasına Dair Yasa” olarak isimlendirilmiştir ve uygulamada da bireyden ziyade ailenin esas alınmasına neden olmuştur. Kadın örgütlerinin verdiği uğraş sonucu 2007de yasada bazı iyileştirmeler

²¹ Bakınız: dipnot 4.

²² Bu bağlamda bakınız: Y.Ertürk. (baskıda). “The Due Diligence Standard: What Does It Entail for Women’s Rights?” iç. C.Benninger-Budel (ed). *Due Diligence: State Responsibility to Combat Violence against Women*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers]]

²³ Bu yöndeki yetersizliği göz önünde bulundurarak 2008 tematik raporumu kadına yönelik şiddetin göstergeleri ve ölçülmesi konularına ayırmış bulunmaktayım. Bu rapordaki önerilerin, İnsan Hakları Konseyi kararı haline gelmesi durumunda tek tek hükümetler ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına ivme kazandıracak ve bu yönde uluslararası karşılaştırmaları mümkün kılacak göstergelerin geliştirilmesinin önü açılacaktır.

yapılmıştır. Böylece, artık yasanın uygulanması için aynı çatı altında oturmakve şiddet failinin mutlaka eş olması gerekmemektedir. Ancak, aralarında resmi evlilik bağı olmayan çiftler arasında şiddete maruz kalan kadının yasanın korumasından yararlanması çoğu kez hakimnin iradesine kalmaktadır.²⁴

(ii) Ataerkil değerlerin halen bütün dünyada oldukça güçlü olması, yasaların yorum ve uygulamalarının bu yönde olmasını belirlemekte ve özel alanın denetim dışı kalmasına neden olmaktadır. Yukarıda sözü edinilen 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun'la ilgili olarak Ankara Sekizinci Aile Mahkemesi Hakimi, Eray Karınca, Radikal gazetesinde yayımlanan 16 Kasım 2007 tarihli bir yazısında, 19 yıllık süre içinde yasanın yeterince uygulanmamış olmasını aile içi ilişkilerin gizliliği ve dış müdahalelere kapalılığı ile ilgili yerleşik inançlara bağlamakta ve yasayı uygulamakla görevli kişilerin yasanın kazanımlarını önemsememeleri ya da tam bilmemelerine dikkat çekmektedir. Yakın zamanda medyaya yansıyan haberlerde karısına tecavüz etmeğe çalışırken kadının direnmesi ile karşılaşan bir adamın karısını öldürmesi ve savunmasında kadının hakaret ederek kendisini tahrik ettiğini iddia etmesi üzerine ağır tahrik indiriminden yararlanması yasa uygulayıcılarının ataerkil zihniyetlerini yansıtmaları açısından anlamlı bir örnek teşkil etmektedir.

(iii) Feministler uzun zamandır, kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmanın önündeki en önemli engellerden biri olarak uluslararası hukuktaki kamusal/özel alan üzerinde durmuşlardır. Devletin özel alana müdahalesinin engellenmesi iki dünya savaşında yaşanan zulümlerden sonra, özellikle önemli bir değer haline geldiği için liberal devlet tanımı bireyi devlet şiddetinden korumak için negatif yükümlülük ile özdeşleştirildi. Ancak, uluslararası kadın hareketinin çabaları sonunda ortaya çıkan tabloda bu ayrımın özel alandaki baskı ve güç ilişkilerini perdelediği ve özel alanı kadınlar için tehlikeli bir yer haline getirdiği görülmüştür. Hukukun özel alanı müdahale dışı tutuşu esasında özel alanda erkek egemenliğine tanınan imtiyazdır. Kamu alanını denetim altında tutan devlet, kontrol yetkisini özel alanda ev ahalisini disipline etmek ve denetim altında tutmak için hane-reisi olarak tanımlanan erkeğe devretmiştir. Böylece, özellikle kadınlar üzerinde ataerkil kontrolü sağlamak ve onların bu kontrole boyun eğmelerini güvence altına almak için kullanılan önemli araçlarından biri olan şiddet devletin

---

²⁴ Yasanın uygulanmasında ortaya çıkan bu boşluk genelde Türkiye'de gözlemlenen imam nikahı olgusu ile yakından ilgilidir. Bazı çevrelere göre, yasanın ayrımcılık gözetmeksizin uygulanması nikahsız birliktelikleri (özellikle imam nikahı ile evlilikleri) teşvik edecektir. Oysa, hukukta temel olan yasanın ayırım gözetmeksizin uygulanmasıdır.

onayını almış olmaktadır. Ataerkil ideoloji ailenin önceliğini ve gizliliğini elzem sayar ve kadınların üzerinde hak ihlallerine boyun eğmeleri ve sessiz kalmaları için ağır baskılar oluşturur. Aile dışında yardım arayan bir kadın ihanet sebebiyle dışlanma ve/veya şiddetli bir şekilde cezalandırma riskiyle karşı karşıya kalır.

(iv) Bir çok toplumda kadını korumaya yönelik altyapı ve önlemler düzensiz ve yetersizdir, bu sebeple de kadınlara sorunlarını toplumsal alana taşıma konusunda güven vermemektedir. Kapsamlı bir koruma sisteminin olmayışı ya da etkisiz oluşu kadınların ileride yaşayabilecekleri şiddete karşı hassasiyetlerini daha da arttırmaktadır. Bu konu özellikle güvenli sığınma evlerinin eksikliği konusunda kendini göstermektedir. Örneğin, 2006 resmi verilerine göre, nüfusu 70 milyonu aşan Türkiye’de, şiddete maruz kalan kadınlara yönelik hizmetler sağlayan sadece 28 kuruluş vardır. Bu bağlamda, nüfusu 50.000’i aşan belediyelerde kadın sığınma evlerinin oluşturulmasını öngören Yerel Yönetim Kanununu ise henüz uygulamamıştır.²⁵

(v) Kadına yönelik şiddet, diğer insan hakkı ihlallerinden farklı olarak, belli bir toplumsal grup ile sınırlı olmayıp toplumun bütün kesimlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla, bu alana müdahale toplumdaki bazı dengeler açısından siyasi bir risk taşır. Bu nedenle, statükodaki dengeleri koruma adına özel alana müdahale etmemek devlet için siyasi bir tercihtir. Özel alana müdahale etmeyerek devlet paralel bir hukukun işlevselliğine onay vermekte, suçta ortak olmakta ve kadına yönelik şiddetin bir devlet politikası ve geleneği olduğunu ortaya koymaktadır.

(vi) Özel alanda meydana gelen bir şiddet olayının sorumlusu olan kişi halen uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde doğrudan sorumlu sayılmamaktadır. Bu da özel alanda ve toplumsal alanda meydana gelen şiddet olaylarında iki ayrı yükümlülük rejiminin uygulanmasına sebep olmaktadır. Ayrıca, toplumsal alandaki şiddet uluslararası ve ulusal düzeylerde daha çabuk ve etkili tepkiler alırken, özel alandaki şiddet konusundaki tartışmalarda kültürel görecelilik (relativizm) ya da kültürel özcülük (essentialism) ağırlık kazanmakta ve böylece bir taraftan kadına

---

²⁵ Bakınız: Mayıs 2006da Türkiye’ye yaptığım resmi ziyaretin raporu (A/HRC/4/34/Add.2). Raporun İnsan Hakları Ortak Platformu tarafından yapılan Türkçe tercümesi için: <http://www.ihop.org.tr/dosya/YE/yeturkiyerapor.pdf>. Raporda, hükümet tüm belediye sığınma evlerinin acilen oluşturulması için gereken düzenlemeyi yapmaya ve bunların bakımını ortaklaşa finanse etmek için ulusal bütçeden ilgili fonları ayırmaya çağırılmaktadır. Ayrıca, öneriler arasında STK’lar tarafından işletilen sığınma evlerine fon ve desteğin sağlanması ve tüm sığınma evleri için azami gizliliğin ve güvenliğin temin edilmesi, risk altındaki kadınları uygun sığınma evlerine yerleştiren bir Ulusal Sığınma Evi Koordinasyon Kurulu oluşturulması da yer almaktadır (sayfa 18).

yönelik şiddet kültür düzeyine indirgenmekte, diğer taraftan ise, insan hakların evrenselliği ilkesi ihlal edilmektedir.²⁶ 2007 yılı sonlarına doğru basında yer alan bir habere göre, Alman kadın hakim dayak şikayeti sebebi ile boşanma davası açan ortadoğulu bir kadına “neden mahkemeye geliyorsun ki senin kültüründe böyle şeyler normal, bunu kabul etmiş olmalıydın” diyerek kadının boşanma talebini reddetmiştir. Bir diğer örnek ise Avustralya’da bir kaç erkeğin tecavüzüne uğramış olan küçük bir aborijin kız çocuğu ile ilgili davada hakim’in ‘kız istemiştir’ diyerek tecavüzcüleri mazur göstermesidir. Irkçılığı da içinde barındıran bu örnekler uluslararası hukuktaki her türlü ayrımcılığı yeren ilkelerin açık ihlalidir.

Kadına Yönelik Şiddet ile Mücadelede Özen Yükümlülüğünün Gereklere

Kadına yönelik şiddetin önlenmesi, herşeyden önce bir siyasi tercih ve kararlılık gerektirir. Bu bağlamda, sorun gündelik siyasi konjonktürden uzak öncelikli ulusal hedefler arasında yer almalıdır. Devletin bu yödeki yükümlülüğü çeşitli uluslararası taahütlerden kaynaklanmakta ve özen yükümlülüğü standartı ile somutlaşmaktadır. Buna göre, devlet kadına yönelik şiddeti önleme, şiddet riski altında olan ya da şiddete maruz kalmış olan kadınları koruma, şiddet faillerini cezalandırma ve mağdurları tazmin etme sorumluluğu taşır. Devletin her aygıtı uluslararası bu yükümlülükleri taşır. Görev ayırımı, yerel yönetimlerin daha geniş yetkilerle donatılması gibi demokratikleşme açısından önem taşıyan konuların bu yükümlülüğün yerine getirilmesine engel olmaması için iç mevzuat değişikliğine gidilmesi gerekebilir.

Hükümetler, özen yükümlülükleri açısından önleme ve tazmin konularında yetersiz kalırken en çok koruma ve cezalandırma konularında adım atmışlardır. Hükümetlerin korumaya yönelik girişimleri genellikle yasal reform şeklinde olmuştur. 2006 verilerine göre, 60 ülkede aile içi şiddete yönelik spesifik bir yasa varken, 89unda genel yasaların içinde ilgili sayılabilecek maddeler bulunmaktadır (UN, 2006). Yasal reform bir ilk adım olarak kuşkusuz önemli ancak yeterli değil. Etkili bir koruma için sığınma evleri gibi kurumsal alt yapının da gelişmiş olması gerekmektedir.

Şiddet faillerinin cezalandırılması ise halen ataerkil bir anlayışla yorumlanan “haksız tahrik” gibi nedenlerle diğer suçlara göre yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, özellikle aile içi şiddet durumlarında, evin geçimini

---

²⁶ Bakınız: 2007’de İnsan Hakları Konseyi’ne sunduğum “Kültür ve Kadına Yönelik Şiddetin Kesişme Noktaları” adlı raporum (A/HRC/4/34). Raporun İnsan Hakları Ortak Platformu’nun Türkçe tercümesi için: http://www.ihop.org.tr/dosya/YE/ye_raportr.doc.

sağlayan eşin ya da aile “reisinin” cezaevine girmesi kadın ve çocukların yaşamlarını sürdürmelerini zorlaştırmakta ya da erkek cezaevinden çıktıktan sonra daha da öfkeli bir biçimde eve dönerek şiddet uygulamaya devam etmektedir. Bu nedenlerden dolayı kadınlar şiddet vakalarını şikayet konusu yapmamayı tercih etmektedirler. Suçun niteliğine göre farklı ceza yöntemleri geliştirmek ya da ailenin geçimini sağlayıcı önlemler almak gerekmektedir.

Kadına yönelik şiddet ile mücadelenin çok daha bütüncül bir yaklaşımla önleme, koruma, cezalandırma ve tazmin yükümlülüklerini yerine yetirecek bir şekilde birey, toplum, devlet ve ulus ötesi düzeylerde insan hakları normlarını destekliyecek farklı stratejileri devreye sokmak gerekmektedir. Böyle bir yaklaşımın bazı temel unsurları aşağıda sunulmaktadır.²⁷ Bunlar, koşullara bağlı olarak somutlaştırılmalıdır.

Önleme

1) Tüm uluslararası ve bölgesel insan hakları mekanizmaları imzalanmalı ve iç hukukta gereken düzenlemeler yapılmalıdır. Bu konuda tüm toplum kesimleri bilgilendirilmeli ve görevliler (kolluk kuvvetleri, savcılar, hakimler) eğitilmeli.

2) Kadının güçlenmesi desteklenmeli, fırsat eşitliği sağlanmalı, CEDAW, Pekin Eylem Platformu, Sivil, Politik Haklar (CCPR) ve Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar (CESCR) iç hukukta teminat altına alınmalı.

3) Cinsiyet hassas bütçeleme (gender budgeting) sadece teşvikler verilerek değil, bütçenin her kaleminden kadınlara pay ayrılarak düzenlenmeli.

4) Kamu oyunda egemen kültürel değerler tartışmaya açılmalı. CEDAW ve 1993 Bildirgesinde belirtildiği gibi kültürün, dinin ve geleneklerin kadına yönelik şiddetin gerekçesi olamayacağı bilinmeli. Bunların gerçekleşebilmesi için de medyanın, kanaat önderlerinin desteği sağlanmalı, bu yönde STKlar ile işbirliği yapılmalı ve onlara destek verilmelidir.

Koruma

Şiddet mağduru ya da risk altındaki kadının korunması için:

(i) sağlık hizmetlerine erişim sağlanmalı;

²⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Ertürk, 2006.

(ii) hukuki konularda danışma merkezleri kurulmalı ve ihtiyacı olanlara ücretsiz avukat sağlanmalı;

(iii) güvenli şikayet noktaları, acil telefon hatları, karakolda özel destek masası, kadın polis ve özel birimler oluşturulmalı;

(iv) standart göstergeler geliştirilerek şikayetler sistematik olarak kayıt edilmeli;

(v) yeterli sayıda ve gizlilik ilkesine dayalı sığınma evleri bulunmalıdır

Cezalandırma

Failin suç eylemini gerçekleştirmiş olması değil tehlikenin varlığı önlem almak için yeterli olmalıdır. Bu bağlamda, suçlunun cezasız kalmaması en temel ilke olmalıdır. Ancak, suçun niteliğine göre, ceza hapis cezası, kamu görevi, para cezası, evden uzaklaştırma ve islah programlarına zorunlu katılım gibi çeşitli biçimlerde olabilir.

Tazmin

Nakit tazminat da dahil olmak üzere maduriyeti giderecek ya da hafifletecek bir dizi önlemin, programın ve fonun hazır bulunması gerekmektedir.

SONUÇ

Kadına yönelik şiddetle mücadelede belki de en önemli gelişme bu konudaki suskunluğun bozulmuş olması ve evrensel insan hakları normları etrafında yükselen bir mutabakatın bulunmasıdır. İnsan hakları normları giderek yayılmakta, sıradan insanların arzu ve hayallerini biçimlendirmekte ve devletlerin politikalarını belirlemektedir. Bu bağlamda, BM üyesi her devlet en az bir tane sözleşmeye taraftır. Savaş ve çatışmalar, anti-küreselleşme eylemleri, birey ve gruplar bazında talepler vs. hep evrensel insan hakları söylemi üzerinden yürütülmektedir. Yukarıda sözü edinilen TESEV'in çalışmasında bazı hakimlerin devletten önce yurttaşın haklarının korunması gerektiğini belirtmelerinin insan hakları söyleminin gerçeğe dönüşmesi ve pratikte evrenselleşmesi açısından umut ve güven verici olduğu muhakkak.

Evrenselleşen hukuk karşısında ulusal bağımsızlık ya da yargının bağımsızlığı gibi kavramları da farklı bir açıdan tanımlamak gerekmektedir. Geleneksel anlamda ulusal bağımsızlık zaten küreselleşme çerçevesinde devletlerin yürüttükleri liberalleşme politikaları ile yok olmuştur. Bununla devletin çöküşü tezlerini savunuyor değilim, aksine devlet varlığını korumaktadır, ancak, burada vurgulanmak istediğim neoliberal dönemde

farklı bir devlet anlayışı ile karşı karşıya olduğumuzdur. Oluşum içinde olan yeni dünya düzeninde bir devletin bağımsızlığı dış etkilerden ne kadar uzak olduğuyula değil, sınırları içindeki insanların haklarını ne ölçüde koruduğu oranda sağlanabilecektir. Kadının insan hakları ise bu sürecin önemli bir göstergesidir.

Ancak, şunu da unutmamak gerekir ki, bugün dünyada muhafazakar hatta gerici siyasi eğilimler hüküm sürmekte ve pek çok ülkede iktidarı elinde tutmaktadır. Bu siyasi eğilimlerin etkileri son yıllarda çeşitli ulusal ve uluslararası platformlarda açık bir biçimde kendini hissettirmiştir. Bunlar kadın hakları – özellikle de kadına yönelik şiddet ve üreme sağlığı ve hakkı – konularında geriye dönüşü hedefleyen kültür ve dinler arası bir sağ ittifak oluşturmuşlardır. Kadın erkek eşitliği ve kadının insan hakları alanlarındaki son 30 yılın kazanımlarının tüm dünyada tehdit altında bulunduğu bir gerçek. Bu gerçeklik karşısında, insan hakları savunucularına düşen görev, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde toplumsal sözleşmeyi evrensel haklar temelinde güçlendirebilmek için dayanışma ağını genişletmektir.

Bu tehditlere rağmen evrensel insan hakları hukukunun gerçekleşmesi ve kadına yönelik şiddetin tasviyesinin mümkün olduğuna dair yetersiz de olsa önemli gelişmeler devam etmektedir. Bunun da her şeyden önce, devletin kadının insan hakları konusunda bilinç, kararlılık ve azmine bağlı olduğu bilinmektedir. Türkiye’de olduğu gibi pek çok ülkede, kadının can güvenliğine, toplumsal süreçlere eşit katılım olanaklarına, ve özgür iradesini kullanma hakkına kavuşması için devlet ve sivil toplum işbirliğini içeren topyekün bir “seferberlik” gerekmektedir. Öncelikli olarak, hükümetin, devletin her aygıtını işe koşarak ve sivil toplum ile iş birliğine girerek; (i)devletin uluslararası taahhütlerini hayata geçirecek önlemleri derhal alması; (ii)topluluk ve aileler düzeyinde zihinleri eşitlik, hak ve özgürlükler doğrultusunda dönüştürecek ve erkeklik anlayışını güç ve şiddetten arındıracak bir kültür diyalogunu başlatması; ve (iii)kadının güçlenmesini ve bağımsızlığını destekleyici ve şiddet gören ya da şiddet tehdidi altında olan kadınları koruyucu kurum ve programlara öncelik vermesi ve bunu ulusal bütçeden kaynak tahsis ederek desteklemesi gerekmektedir.

Bu bağlamda, kadın hareketi uluslararası eşitlik ve insan hakları mekanizmalarını etkili bir biçimde kullanarak devlete uluslararası taahhütlerini yerine getirmesi doğrultusunda baskı oluşturabilir ve devletle bu yönde işbirliği yapabilir. Ulusal ve uluslararası düzeyde kadın kuruluşları CEDAW sözleşmesini etkili bir biçimde kullanmaya başlamış bulunmaktadır. Aynı şekilde, 1993 Bildirgesini ve Özel Raportörlük kurumunu ve diğer ilgili mekanizmaları da daha etkili bir biçimde kullanmaları gerekmektedir. Diğer taraftan, evrensel insan hakları normları,

küresel kutuplaşmalar, birbiriyle rekabet içinde olan egemen siyasi akım ve alternatif ataerkil anlayışlarının dayattığı kadın kimliği karşısında bölünme eğilimi içindeki kadın grupları için de ortak bir referans noktası oluşturarak kadınlar arası dayanışmayı güçlendirecektir. Genel olarak dünyada resmi siyasetin içinde bulunduğu dar boğazın aşılmasının böyle bir sivil toplum dayanışması ve sivil toplum-devlet diyalogu ile mümkün olacaktır.

SUMMARY

This article addresses the universal legal framework for women's human rights. It argues that the violence against women agenda, which emerged as a result of the tireless efforts of the international women's movement, has intrinsically challenged the taken for granted aspects of everyday life and transformed the mainstream human rights paradigm and practice to include the human rights abuses experienced by women, particularly in the private sphere.

While non-discrimination on the basis of sex was among the central principles of the United Nations (UN) from its inception, violence against women was a late-comer to the UN gender equality agenda. Violence against women was considered to be a private family matter by the international community and thus, could not be included among the provisions of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), which was adopted in 1979.

It wasn't until 1992 when CEDAW Committee adopted General Recommendation No. 19 that the issue gained official recognition as a form of discrimination that needed to be addressed by states. This was followed by the 1993 Vienna Conference on Human Rights, where violence against women was officially condemned as a human rights violation, and same year the Declaration on the Elimination of Violence against Women (DEVAW) was accepted by the UN General Assembly. In 1994, the Human Rights Commission created the post of Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, the first international mechanism designed to monitor private life in terms of violation of rights. In 1995, at the Fourth World Conference on Women, states adopted the Beijing Platform for Action, identifying violence against women as a priority area of concern.

The DEVAW urges states to "exercise due diligence to prevent, investigate and in accordance with national legislation, punish acts of violence against women, whether those acts are perpetrated by the state or by private persons."

It has been difficult for anti-violence strategies to penetrate into the private sphere. While, understanding this resistance would require a close examination of the dynamics of each society, some general and interrelated factors can be identified: the liberal state tradition based on the public / private distinction in law and order; the predominance of patriarchal control in the home and patriarchal biases in the legal and judicial systems; the perception of the privacy of the home that should be guarded against outside intrusion; inadequate protective infrastructure; political risks of intervention in the private sphere; sustenance of separate regimes of responsibility for private and public acts and treatment of the former within a cultural discourse; and lack of consensus on terminology, indicators and reliable data.

Elimination of violence against women requires first and foremost political will and determination. State responsibility in this regard is embedded in international human rights law and more specifically its due diligence obligation. In exercising due diligence to effectively implement human rights law to combat violence against women states and non-states must use multiple approaches in intervening at different levels, including the level of the individual, the community, state apparatuses, and the transnational level.

KAYNAKÇA

ARAT, Z.

2006 **Human Rights Worldwide**. Santa Barbara: ABC – CLIO Inc.

ASKIN, K.D. ve KOENIG, D. M. (ed.)

1999 **Women and International Human Rights Law**. New York: Transnational Publishers.

BARBER, B. R.

1995 **Jihad vs. McWorld**. New York: Ballantine Books.

CHARLESWORTH, H. ve CHINKIN, C.

2006 “The Gender of Jus Cogens.” İç. B.B. Lockwood (ed.) **Women’s Rights: A Human Rights Quarterly Reader**. Baltimore: John Hopkins University Press: 87-100.

CHINKIN, C.

2004 “Gender-related crimes: A feminist perspective.” İç. R. Thakur ve P. Malcontent (eds.) **From Sovereign Impunity to International Accountability**. Tokyo: UN University Press: 116-130.

COOK, R. (ed)

1994 **Human Rights of Women: National and International Perspectives**. Philadelphia: University of Philadelphia Press.

COOK, R.

1994 “State Accountability under the Convention on the Elimination of All Kinds of Discrimination against Women.” İç. Cook, R. (ed.) **Human Rights of Women: National and International Perspectives**. (ed) Philadelphia: University of Philadelphia Press.

COPELON, R.

1994 “Intimate terror: Understanding Domestic violenceç.” İç. Cook, R. (ed.) **Human Rights of Women: National and International Perspectives**. Philadelphia: University of Philadelphia Press: 116-152.

ERTÜRK, Y.

1995a “Dördüncü Dünya Kadın Konferansı.” **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**. Cilt XIX. Sayı: 184: 59-64.

ERTÜRK, Y.

1997 "From 'Cold War' to 'Hot Peace': Women at the Center of Conflict." İç. **Women and Human Settlements in Conflict Zones.** INSTRAW: Proceedings from Habitat II:25-33

ERTÜRK, Y.

2005a Report of the Visit to the Darfur region of the Sudan. E/CN.4/2005/72/Add.5. Geneva: Commission on Human Rights. (<http://www2.ohchr.org/english/issues/women/rapporteur/index.htm>.)

ERTÜRK, Y.

2005b "The UN agenda for women's rights and gender equality." **Perceptions: Journal of International Affairs.** Vol. X Number: 2: 91-113

ERTÜRK, Y.

2005c "Intersections of violence against women and HIV/AIDS." E/CN.4/2005/72. Geneva: Commission on Human Rights. (<http://www2.ohchr.org/english/issues/women/rapporteur/index.htm>.)

ERTÜRK, Y.

2006 "Due Diligence Standard as a Tool to Eliminate Violence against Women." E/CN.4/2006/61. Geneva: Commission on Human Rights. (<http://www2.ohchr.org/english/issues/women/rapporteur/index.htm>.)

ERTÜRK, Y.

2007 "Report on the Mission to Turkey." A/HRC/4/34/Add.2. Geneva: Human Rights Council. (<http://www2.ohchr.org/english/issues/women/rapporteur/index.htm>.)

ERTÜRK, Y.

2007 "Intersections between Culture and Violence against Women." A/HRC/4/34. Geneva: Human Rights Council. (<http://www2.ohchr.org/english/issues/women/rapporteur/index.htm>.)

ERTÜRK, Y.

2008 "Report on the Mission to the Democratic Republic of Congo." A/HRC/7/6/Add.4. Geneva: Human Rights Council. (<http://www2.ohchr.org/english/issues/women/rapporteur/index.htm>.)

ERTÜRK, Y.

Baskıda "The Due Diligence Standard: What Does It Entail for Wome's Rights?" İç. Benninger – Budel, C. (ed.) **Due Diligence: State Responsibility to Combat Violence against Women**. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

GUICHON, A. ve SHAH, R.

2006 "Violence as Violation: Understanding Domestic Violence against Women as a Matter of Human Rights" İç. Guichon et al. (eds.) **Women's Social Rights and Entitlements**. New York: Palgrave MacMallian: 155-179.

HESSBRUEGGE, J.

2004 "The historical development of the doctrines of attribution and due diligence in international law." İç. **New York University Journal of Int'l Law**. Vol 36: 265-306.

JAIN, D.

2005 **Women, Development and the UN**. Bloomington: Indiana University Press.

PETERS, J.ve WOLPER, A. (ed)

1995 **Women's Human Rights, Human Rights: International Feminist Perspectives**. New York: Routledge.

SCHEHTER, M. G.

2001 **United Nations Sponsored World Conferences**. Tokyo: United Nations University Press.

SYNDER, M.

2006 "Unlike Godmother: The UN and the Global Women's Movement." iç. Ferree & Tripp (eds) **Global Feminisms**. New York: New York University Press: 24-50

TESEV

2007 Yargıda Algı ve Zihniyet Kalıpları Raporu. Ankara: TESEV.

UN

2006 **Ending Violence Against Women: From Words to Action**. Study of Secretary General. UN Publications.

UNDP
1999 **Human Development Report.**

UNIFEM
1996 **UNIFEM yıllık raporu.** (www.unifem.org)

GAP BÖLGESİ'NDE KADIN İSTİHDAMININ ÖNÜNDEKİ ENGELLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Aygül FAZLIOĞLU*

ÖZ

Geçmişten bu yana kadınlar birey olma yolundaki dönüşümlerinde aileden iş yaşamına kadar hemen hemen tüm alanlarda ayrımcılıktan derin bir şekilde etkilenmektedir.

Kadınlar ekonomi ve aileye çok büyük katkıda bulunurlar; sadece tarımsal ve endüstriyel alanda değil, evdeki çocuk bakımı ve sorumlulukları da çok önemlidir. Ancak kadınların bu katkıları parasal bir değere sahip olmadığı için çoğu zaman istatistiklerde yer almamaktadır. Çoğu kadın geleneksel sosyo-kültürel yapıdan dolayı yeni fikirler kadar, yeteneklerini de geliştirmemiş, eğitilmemiş ve/ya yarı eğitilmiş işgücü olarak kalmıştır.

Bu makalenin temel amacı GAP bölgesinde kadının işgücüne katılımı, istihdamı, eğitim durumu, sağlık hizmetlerine erişimi, siyasal yaşama katılımı ve onu çevreleyen sosyo ekonomik koşullar ve engelleri örnek olaylar ve literatüre dayanarak incelemek ve çözüm önerilerinde bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: GAP, Sosyal Kalkınma, ÇATOM, Toplumsal Cinsiyet.

ABSTRACT

From past to present, throughout the transformation of individuation, women have been deeply affected by all kinds of discrimination in almost every part of her life, from family to work environment.

Women make great contributions to the economy and family; not only working in agricultural and industrial sectors, but also her childcare and housework responsibilities are very important. However, these contributions of women are not mostly seen in statistics as they do not have financial value. Due to the traditional socio-cultural structure, most women are left un/partially-educated, and unable to improve their skills and new ideas.

---

* GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Genel Koordinatör

The main goal of this paper is to analyse and give suggestions for laborforce participation of women, education level, employment, health, and political life participation and its socio-economic surroundings and difficulties, by justifying through case studies and writings.

Key Words: GAP, Social Development, Multi-purpose Community Centers (ÇATOMs), Gender.

GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Türkiye'nin gerçekleştirmekte olduğu en büyük projelerden biridir. GAP sürdürülebilir insani kalkınma ilkeleri doğrultusunda ele alınmakta ve uygulanmaktadır. Bu nedenle GAP'ta çok sektörlü ve entegre bir proje yaklaşımı benimsenmekte, fiziksel yatırımlar yanında bunlarla eşgüdüm içinde eğitim, sağlık, kırsal ve kentsel altyapı, kültür, turizm vb. sektörler de planlı bir şekilde ele alınmakta ve tüm proje süreçlerine toplumun katılımı sağlanmaktadır.

Ancak projeden beklenen olumlu sonuçların gerçekleşebilmesi için sadece alt yapıyı kurmanın yeterli olmadığı projenin kimi kurumsal önlem ve düzenlemelerle desteklenmesi gerektiği bir gerçektir. Bugün gelinen noktada, sadece modern mühendislik yatırımlarının, modern girdilerin, kısa ve orta vadede ekonomik büyümeyi gerçekleştirebileceği, ancak top yekun kalkınmayı gerçekleştiremeyeceği bütün dünya tarafından anlaşılmış bulunmaktadır.

Özellikle nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar hem sosyal katmanlaşmadan hem de cinsler arası eşitsizliklerden etkilenmektedir. Kalkınmanın nimetlerinden kadınlar erkeklerle eşit oranda yararlanamamaktadır. 1970'lerden itibaren gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun artması ile gelecekteki kalkınma stratejilerinin etkinliği tartışmaya açılmıştır. 1970'lerde Ester Boserup'un çalışması, özellikle kırsal alanda kadın emeğinin görünür kılınması ve kalkınma plan ve programlarında kadınların olumsuz etkilenimlerinin (Boserup, 1970) ortaya konması bir dönüm noktası olmuştur. "Kalkınmada kadın yaklaşımının özünde, kadının gerçekte ne istediğinin ve bir toplumun içerisinde ne yaptığının araştırılması ve bu kadınların katılımını güçlendirecek olanaklar ve kaynakların sağlanmasıdır" (Kardam, 1991). Bugün kadın ve kalkınma konusu kadının üretim sürecindeki yeri, modern kurumlara -yayım, eğitim, adalet, kredi vb.- ulaşabilme yolları kendi emeği ve gündelik yaşam üzerindeki denetim gücünün artırabilmesi, yani topyekün ekonomik ve sosyal yaşamda yer almasını kapsamaktadır. Ülkemizde de kadının ekonomik yaşamdaki rolü GAP gibi büyük bir bölgesel

kalkınma projesinde önemli bir parametre olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, bölgede yaşayan topluluklar her ne kadar modernleşme sürecine girmiş iseler de bir takım geleneksel yapılar hala varlığını ve etkilerini sürdürmektedir. Kadınlar, eğitim yetersizliği, beceri düzeyinin düşük ve piyasa koşullarının elverişli olmayışı gibi nedenlerle ekonomik faaliyetlerde istenilen düzeyde rol alamamakta ve yedek/ücretsiz işgücü olmaktan öteye gidememektedir.

İşgücü piyasasında özellikle yüksek eğitim seviyesinin daha çok gerekli olduğu kentlerde cinsiyet ayrımı gözlenmektedir. Kadınlar iş hayatında erkeklerden farklı statü ve yerde yer almaktadır. Ayrıca kentsel ve kırsal alanlara bağlı olarak kadının işgücüne katılımı farklılaşmaktadır. Tarımda makinalaşma ve kadınların düşük eğitilmiş olmaları nedeniyle erkeklerle yarışmamakta, bunun sonucunda, gelişen hizmet ve sanayi sektöründe dezavantajlı durumda olmakta, hizmet sektörü geliştikçe öncelikle erkekler olmak üzere yeni iş olanakları bulmaktadırlar.

GAP çerçevesinde toplumsal cinsiyet yaklaşımı ile yürütülen projelerle; kadınların bireysel ve toplumsal sorunlarının farkında olmalarını ve çözüm üretmelerini sağlamak, kaynaklara ulaşma, kontrol etme ve kullanma düzeylerini yükseltmek temel ilke olarak benimsenmektedir. Cinsiyet dengeli kalkınma programlarına ağırlık verilmesinin gerekçelerinden biri de kadına yapılan yatırımın erkeklere yapılan yatırıma oranla çocukların ve hanenin refah artışına doğrudan etkide bulunmasıdır.

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) özünde suya dayalı bir kalkınma projesidir. Proje, Dicle ve Fırat havzalarında su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesini amaçlayan münferit projelerin 1977 yılında bir paket haline getirilmesi ile GAP adını almıştır. Bu kapsamda 7'si Fırat, 6'sı Dicle havzasında olmak üzere 13 alt proje bulunmaktadır. Bu 13 alt-proje 22 baraj ve 19 hidroelektrik santralının inşasını ve 1.8 milyon hektarlık bir tarım arazisinin sulu tarıma açılmasına yönelik sulama altyapılarının kurulmasını içermektedir (GAP İdaresi, 2007) Proje bu yönüyle salt bir mühendislik projesi görünümündedir ve özü itibari ile bir bölgesel kalkınma projesi olmaktan ziyade enerji üretimini ve tarımsal üretimi artırmaya yönelik bir ulusal ekonomik büyüme projesi olma niteliğine sahiptir.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından bu gerçeğin farkına varılmış ve 1989 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından, proje çok sektörlü ve entegre bir bölgesel kalkınma projesi olarak tanımlanarak, GAP Master Planı hazırlanmıştır. GAP Master Planı, su ve toprak kaynaklarını geliştirme proje paketini korumuş ve aynen içermiş, ancak bunlara bütüncül bir anlayışla kırsal ve kentsel altyapı, konut, ulaştırma, haberleşme, turizm, tarımsal ve

endüstriyel gelişme, eğitim, sağlık vb. kalkınma konu ve sektörlerini de eklemiştir. Bu basit bir eklemenin ötesinde, kalkınma faaliyetlerine entegre bir yaklaşımın getirilmesi olmuş, su ve toprak kaynaklarını geliştirme projesi olarak başlatılan GAP'ı, bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma projesine dönüştürmüştür.

1989 GAP Master Planı entegre bir yaklaşım getirirken, bu entegrasyonun ve farklı sektörlerden sorumlu kuruluşların eşgüdümünün sağlanması amacı ile bir bölge kalkınma kuruluşunun oluşturulmasını da önermiş ve bu önerinin ülkedeki siyasi irade tarafından da benimsenmesi ile 1989 yılı Kasım ayında 388 sayılı kanun hükmünde kararname ile ülkenin ilk bölgesel kalkınma kuruluşu olan Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı kurulmuştur.

GAP İdaresi daha kuruluşundan itibaren, planlama ve koordinasyon görevinin yanında, kuruluş kararnamesinin kendisine verdiği uygulama yetkisi ve esnekliğini de kullanarak, Master Plan çerçevesini biraz genişletmiş ve sosyal-insani kalkınmada açılımlar sağlayacak sosyal araştırmalar yaptırmış, kalkınmanın çevresel boyutuna eğilmeye başlamıştır. Bölge üzerine yapılan sosyal araştırmalar 1994 yılında, GAP'ta sosyal kalkınmaya bir çerçeve oluşturan GAP Sosyal Eylem Planı'nda bütünleştirilmiştir. Bu süreçte, evrensel düzeyde de kalkınma yaklaşımlarına yönelik yeni tartışmalar başlamış, çevre konularına ve doğal kaynakların korunmasına vurgu yapan sürdürülebilir kalkınma ve insanın yaşam kalitesinin yükseltilmesine vurgu yapan sürdürülebilir insani kalkınma kavramları ortaya atılmıştır. Gerek bu tartışmaların ışığında, gerekse de GAP Bölgesi'nde yapılan sosyal araştırmaların bulgularının etkisi ile, GAP İdaresi sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir insani kalkınma kavramlarını yüksek sesle dile getirmeye başlamış ve 1995 yılından itibaren projeyi sürdürülebilir sosyo-ekonomik bölgesel kalkınma projesi veya sürdürülebilir insani kalkınma projesi olarak tanımlamaya başlamıştır.

Yürütülen projelerde katılımcılık ve yerel kapasitenin geliştirilmesi, kalkınmada eşitlik ve adillik, insan kaynaklarının geliştirilmesi, yoksulluğun önlenmesi, cinsiyet dengeli kalkınma ilkelerinin hayata geçirilmesi öncelik kazanmıştır. Artık temel yönelim ekonomik büyüme olmayıp, çevre duyarlı, katılımcı ve eşitlikçi bir yaklaşımla insanların yaşam kalitesinin yükseltilmesi olmuştur. Bu daha bütüncül bir proje yaklaşımını gerekli kılmıştır.

GAP BÖLGESİ'NDE SOSYAL KALKINMA

Toplumsal değişme, toplumu oluşturan tüm ilişkileri ve bu ilişkilerden oluşan tüm kurum ve yapılarıdaki değişimleri içine alan bir süreç, başka bir deyişle, toplumsal değişme her şeyden önce bir yapısal farklılaşma sonra

bütünleşmedir. Değişme süreci içinde geleneksel toplumlar önce dış dünyaya açılır, bu sırada sosyal kurumlarda bir takım değişimler olur, sonunda değerler sistemi, insan ilişkileri kendisinden ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan daha ileri olan toplumun değerler sistemi ve insan ilişkileri ile bütünleşir. Gerek ekonomik büyümenin gerekse de toplumsal gelişmenin en büyük itici gücünü eğitilmiş ve gelişmiş insan gücü oluşturmaktadır. Bölgede ise gelişmemiş insan kaynakları söz konusudur. Kalifiye eleman sayısı az, eğitim düzeyi oldukça düşüktür.

GAP Bölgesi bugünkü hali ile yarı açık bir toplumsal yapıya sahiptir. Geleneksel toplumdan modern topluma doğru geçiş halinde olması nedeniyle geleneksel yapılar hala varlığını sürdürmektedir. Cemaatçi bir nitelik taşıyan toplumsal ilişkiler, köy ve aşiret örgütlenmesi temelinde biçimlenmektedir. Bunun temelinde yatan nedenler üretkenliğin düşük olması, üretimin temel olarak hane tüketimi için yapılması, pazarla bağlantısının yeterince kurulamaması, modern hizmet kurumlarının -eğitim, sağlık, güvenlik, adalet gibi- yeterince gelişmemiş olmasıdır.

Geleneksel yapısı ile GAP Bölgesi'nde insanlar zihniyet yapıları ve girdikleri sosyal ilişkilerde bağımsız bir birey olarak var olmayıp, hiyerarşik bir biçimde örgütlenmiş aşiret yapıları içinde kimlik bulmakta ya da belirli büyük toprak sahibinin bağımlısı olarak var olabilmektedir. Bu tür kolektif kimlikler içinde bireysellik erimekte, bağımsız bir varlık olarak kendini bulamamaktadır. Bunun yarattığı sonuç ise girişimciliğin, istemli beraberliklere dayalı modern örgütlenmelerin ve katılımcılığın gelişmemesidir. Bu anlamda insanların kulluktan özgür birey ve yurttaşlığa geçmesi aynı zamanda katılımcı ve demokratik bir toplum yapısının oluşmasını sağlayacak ki, bu GAP'ın toplumsal gelişim vizyonunu oluşturmaktadır.

GAP'ta gerçekleştirilmek istenen salt toplam üretim gelirinin artırılması olmayıp, bölgede toplumsal refahın artırılmasıdır. Burada vurgulanması gereken toplumun farklı kesimlerinin yaratılan toplumsal faydadan görece eşit bir biçimde yararlandırılması, yoksulluğun ve yoksunluğun yok edilmesidir.

Her kalkınma projesinde olduğu gibi GAP'ın da bölgenin toplumsal yapısı üzerinde bir takım değişimler yaratacağı açıktır. Dolayısıyla projenin hedeflerine ulaşması açısından projenin hedeflediği toplumsal yapının tanınması gerekmektedir. Ancak bu durumda toplumca benimsenebilir ve toplum katılımının sağlandığı sürdürülebilir kalkınma projeleri geliştirilebilir ve uygulanabilir.

KADININ EKONOMİK YAŞAMDA GÜÇLENMESİNDE EĞİTİMİN ROLÜ

GAP Bölgesi, eğitim göstergelerinin önemli bir bölümünde bölgesel sıralamada en son sırada yer almaktadır. Okur-yazar oranının oldukça düşük olduğu bölgede, okur-yazar kadın nüfus oranı daha da düşük düzeydedir.

2000 yılı itibariyle Türkiye genelinde okur-yazarlık oranı %87 iken, bu oran GAP Bölgesi'nde %73'lerdedir (DPT; 2003). Cinsiyet açısından bakıldığında eğitim olanaklarından yararlanma ülke genelinde olduğu gibi GAP Bölgesi özelinde de eşit olmayan bir dağılım göstermektedir. Türkiye'de erkeklerin %95'i, kadınların %80'i okur-yazarken, Bölgede erkeklerin %82'si, kadınların %60'ı okur-yazardır (DPT; 2003). Bir başka deyişle Türkiye genelinde her beş kadından dördü okur yazarken, bölgede her beş kadında üçü okur yazardır.

GAP Bölgesi'nde eğitim talebinin ve öğretim düzeyinin düşük olması çeşitli etkenlere bağlıdır. Bölgenin dağlık coğrafyası, dağınık ve küçük yerleşim birimlerinin çokluğu eğitim hizmetlerine ulaşımı engellemektedir. Bölgede az nüfuslu küçük yerleşimlerde özellikle mezralarda genellikle okul bulunmamaktadır. Bu dağınık ve küçük yerleşim birimlerinde yaşayanlar, ulaşılabilir mesafede ise en yakın merkezdeki okuldan yararlanmakta ya da okul dışı kalmaktadır. Kırsal alanda özellikle kız çocuklarının eğitime katılımları köy yerleşimlerinin konumu, coğrafya, ulaşım, okul vb. etkenler kadar sosyal ve kültürel yapıya da bağlıdır. Taşımali eğitim ya da yatılı bölge ilköğretim okullarına (YİBO) çocuklarını gönderme ek maliyet getirdiğinden kız çocukları yerine erkek çocukları okula gönderilmektedir.

Kız çocuğunun cinsiyeti bu alanda başlı başına bir engel olarak algılanmaktadır. Kız çocukları "*evlenip gidecek, kayıp aile üyesi*" olarak görülmekte, dolayısıyla okutulmalarının aileye bir getirisi olmadığına inanılmaktadır. Bölgede 35-40 yaş üzeri kadınlar arasında okullaşma oranları düşük olmakla birlikte son on yıldır Türkiye genelinde başlatılan okuma-yazma seferberliği, eğitime Şartlı Nakit Transferi, Halk Eğitim Merkezlerinin çalışmaları, bölge genelinde yaygınlaştırılmaya çalışılan kadın odaklı Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) bazı sivil toplum örgütlerinin -özellikle AÇEV, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği- açtığı okuma-yazma kursları, eğitim bursu ve kampanyalar -"*Haydi Kızlar Okula*", "*Baba Beni Okula Gönder*"- "*Kardelenler-Çağdaş Türkiye'nin Çağdaş Kızları*"- okur-yazar olan kadın nüfusu sayısını ve kız çocuklarının eğitime katılma sürelerini artırmıştır. Ayrıca kadınların kendi toplulukları dışındakilerle iletişim kurma, kamu hizmetlerinden yararlanma ihtiyacı, kısa süreli okuma-yazma kurslarına git-

meleri ve artan istihdam olanakları eğitime katılma sürecinde temel belirleyici olmuştur.

Örnek Olay 1; ÇATOM'larda okuma-yazma kursundan yararlanan bir annenin okur-yazar olmak için verdiği mücadele:

Emine, 68 doğumlu beş çocuk annesi. Ancak yüzündeki ve elindeki çizgiler onun 60 doğumlu olabileceğini işaret ediyor. Kocasını Irak'a taşımacılık yapıyor. Şırnak İli'nin Cizre İlçesi'nde kurulan ÇATOM'a okuma-yazma kursuna katılmak ister, kayınpederi "doktor mu olacak, öğretmen mi olacak?" diyerek kursa gitmemesi için kocasının üzerinde baskı kurmaya çalışır, ancak Emine kocasını ikna edip, ÇATOM'da¹ açılan okuma-yazma kursuna katılır. Okuma-yazma kursunu başarı ile tamamlayan Emine "keşke çok önce bir oda ÇATOM için açılса kadınlar buraya gelse. Burada her şeyi öğrendim, faydalardan insanlar kaçmamalı. Bir gün kocamın arkadaşı İstanbul'dan aradı o evde yoktu. Ben şimdi evde olmadığını, sonra aramasını söyleyip, numarasını aldım. Akşam kocam eve geldiğinde numarayı verdiğimde neşeli oldu. Benim okuma-yazma öğrenmemden keyfi geldi" diyerek mutluluğunu ifade eder (Cizre, Şırnak).

Eğitimle kadınların işgücüne katılımları arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır. Kadınların belli bir mesleki beceri kazanma imkanı eğitimle yükselmektedir (TUSİAD 2003; s. 29-30; UNDP, 2005; s.7). Kadınların eğitimi uluslararası da insani gelişmeyi ölçmeye yarayan temel göstergelerden biridir.

---

¹ GAP İdaresi tarafından ilgili kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği içinde yürütülen, GAP Bölgesi'nde 1995 yılından itibaren açılmaya başlayan Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM), kentlerin daha çok kırdan göç etmiş yoksul hanelerin yaşadığı mahallelerde ve ilçe merkezlerinde kurulan, topluma dayalı ve katılımcılığı esas alan merkezlerdir. ÇATOM'larda amaç; kadınların sorunlarının farkına varmalarına, tanımlamalarına ve çözümünü için inisiyatif kullanabilmelerine fırsat yaratmak; kadınların kamusal alana daha fazla katılımlarını ve kamusal hizmetlerden daha fazla yararlanmalarını sağlamak; kadın istihdamını ve kadın girişimciliğini artırmaktır. Sayıları 29'a ulaşan ÇATOM'lar kadınların sosyal ve ekonomik yönden güçlendirildiği merkezlerdir. Her bir ÇATOM, özel olarak kadınlar için oluşturulmuş bir mekandır ve bu mekan eğitim, gelir getirici etkinlikler ve kadınların örgütlenmesine yardım amacıyla kullanılmaktadır. ÇATOM'lar kadın okur-yazarlığının yükseltilmesi, sağlık göstergelerinin vb. sosyal konularda olduğu kadar kadınların istihdama katılımının sağlanması açısından da önemli merkezlerdir. Gelir getirici bir programa katılan ÇATOM katılımıcıları aynı zamanda diğer programlara da katılmakta ve bundan da önemlisi kendi aralarında haberleşebilmekte ve birbirlerinden öğrenebilmektedirler. Özellikle son beş yıldır ÇATOM'larda her yıl ortalama 150-200 civarında kadın iş bularak çalışmaya başlamakta, 8-10 kadın işyeri açarak kendi işlerini kurmaktadır.

Kız çocuklarını okula gönderme konusunda son yıllarda oluşan olumlu yöndeki tutum değişikliklerine, kentle kurulan bağlantı, ailelerdeki zihniyet değişikliği, kitle iletişim araçları, özellikle televizyonun etkisi, taşınmalı eğitim ve bölgedeki köy okulları sayısının artmasının etkisi olduğu söylenebilir. Bazen de komşu kızlardan birinin okula gidip, başarılı olması diğer ailelere rol modeli olmaktadır. Ayrıca okuma çağı dışındaki kadın ve genç kızlar yaygın eğitim olanaklarından yararlanıp, okuma-yazma kurslarına gitmekte, hatta bazı genç kızlar dışarıdan sınavlara girip orta öğretim diploması almaktadır. Özellikle orta yaşın üzerindeki kadınlar "bizden geçti, biz okuyamadık hiç olmazsa kızlarımız geç de olsa okusun" diyerek, kız çocuklarının eğitim olanaklarından yararlanmasını desteklemenin yanısıra genellikle bilgilerini yakınları ile paylaşmakta ve eğitimin etkilerini çoğaltmaktadır.

Kadınların eğitime katılımlarının artırılması sağlanırsa hem ekonomik etkinlik hemde kadının ekonomik statüsü yükselecektir. Bu durum kadının statüsünü geliştirmek için gerekli bir şarttır fakat yeterli değildir. İşgücü piyasasına bağlı girişimlerde desteklenmelidir.

Son zamanlarda GAP Bölgesi'nde eğitim altyapısında önemli iyileştirmeler ve gelişmeler kaydedilmiş, ayrıca taşınmalı eğitim sisteminin uygulamaya geçirilmesi ile birlikte uzak ve dağınık kırsal yerleşimlerdeki öğrenciler de okula ulaşma şansı yakalamışlardır. Bölgede yatılı ve pansiyonlu ilköğretim kurumlarının yaygınlaştırılması yoksul ailelerin çocuklarının eğitime kazandırılması için bir fırsat oluşturmuştur.

Okul altyapısının iyileştirilmesi yanında ÇATOM vb., özellikle kadınlara yönelik yaygın eğitim kurumları bölgede yaygınlaştırılmış ve genel olarak eğitimin ve özel olarak kadınların eğitilmesinin önemi konusunda toplumsal bilincin artırılmasında önemli katkılarda bulunulmuştur.

DOĞUM, NÜFUS ARTIŞI VE SAĞLIK GÖSTERGELERİ

Sağlık hizmetleri GAP Bölgesi'nde önemli ölçüde yaygınlaşmış olmasına rağmen, sağlık göstergeleri halen ülke ortalamasının altındadır. Bebek ve anne ölüm oranları, bazı hastalıkların sıklığı, sağlık tesislerinin durumu, sağlık personeline düşen nüfus, sağlık hizmetlerine ulaşabilirlik gibi verilere bakıldığında, Bölge'deki göstergelerin ülke ortalamasının altında olduğu görülmektedir.

2000 yılı itibarıyla nüfus artış hızı Türkiye genelinde % 1.8 iken, aynı oran GAP Bölgesi'nde % 2.5'dir. Kentsel alanda yaşayan nüfusun oranı Türkiye'de %65 iken, aynı oran GAP Bölgesi'nde %63'dür (DPT; 2003).

GAP Bölgesi'nde doğurganlık hızı Türkiye ortalamasının iki misline yakındır. Türkiye genelinde toplam doğurganlık hızı 2.5 olmasına karşılık GAP

Bölgesi'nde aynı oran 4.8'dir. Nüfus artış hızının yüksekliği doğal olarak yüksek doğurganlık hızından kaynaklanmaktadır. GAP Bölgesi'nde 2000 yılında bin canlı doğumdan 48'i bir yaşını doldurmadan ölmüştür. Türkiye'de ise aynı oran binde 43'tür (DPT; 2003). Türkiye'de kadın sağlığı ve doğum göstergelerine göre, bölgesel farklılıklar bulunmaktadır (The World Bank; 1993). Doğum oranları, geçmiş yıllara göre düşmüşse de, batı bölgelerine göre, doğu ve güneydoğu bölgelerinde oldukça yüksektir. Bu durum çok çocuk özellikle erkek çocuk istemi, geleneksel inanç ve değerlere bağlanabilir.

Örnek Olay 2: *ÇATOM'larda sağlık ve el sanatları programlarına katılan genç bir kadının öyküsü:*

Gönül 22 yaşında, 15 yaşında iken aynı mahalleden sevdiği bir gençle evlenir. Evliliğinin ilk yıllarında yaşı küçük olduğu için çocuk sahibi olmak istemez ve ablasından öğrendiği doğum kontrol yöntemini kullanır. Daha sonra kocasının isteği ile çocuk yapmaya karar verir ve doğum kontrol yöntemini kullanmayı bırakır. Ancak aradan iki yıl geçmesine rağmen çocukları olmaz, bunun üzerine Gaziantep'te özel bir doktora ve devlet hastahanesine giderler. Doktorlar sorunun kendisinde değil, kocasında olduğunu söyler. Yedi yıllık evlilikleri süresince bu durumu ailenin dışında kimse bilmez ve söylemezlerde. Kocasını askere gider. Ancak kocasının ailesi geniş bir aşirete mensuptur. Mutlaka çocuk ve özelliklede erkek çocuk isteyeceklerdir. Bu nedenle kocasının askerden dönüp de üzerine bir başka kadın yani kuma getirmesi endişesini yaşamaktadır. Diğer yandan da çok rahattır. Çünkü problem kendisinde değil kocasındadır. Eğer bu durum çevre tarafından duyulursa aile adına hoş karşılanmaz.

Gönül, hem birşeyler öğrenmek, bilgilenmek hemde vakit geçirmek, yeni arkadaşlar edinmek için, ÇATOM'da sağlık ve el sanatları eğitimi almaya başlar. Şimdi tek düşüncesi kocasını döndükten sonra onu ikna edip, tedavi olmasını sağlamak, gerekirse ÇATOM sağlık eğitimcisi ile görüşürüp ikna konusunda destek istemektir (Beytüşşebap, Şırnak).

Doğurganlık ile eğitim düzeyinin yüksekliği arasındaki pozitif ilişki, kadınların sahip olmak istediği çocuk sayısı ile bu isteği gerçekleştirme şanslarını desteklemektedir. Ülke genelinde olduğu gibi bölgede de bütün yaşlarda ölüm olasılığı, eğitim düzeyi yüksek annelerin çocukları arasında daha düşüktür.

Kadın ve çocuklara yönelik ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetleri bölgenin pek çok yerleşiminde yetersizdir. Pek çok doğum, özellikle kırsal alanda, sağlık personeli refakati olmadan gerçekleştirilmektedir.

Sağlık hizmetlerine ulaşmada, kırsal yerleşim birimlerinin dağınıklığı ve bölgeye özgü doğa koşulları, gelir düzeyi ve sosyo-kültürel yapı belirleyici olabilmektedir. Sağlık hizmetlerine yeterli derecede erişememe, alt-gelir ve eğitim düzeyine sahip olan kadın ve erkek için geçerli olan ortak bir olgudur. Yeterli maddi kaynağın olmaması gerek erkek gerekse kadının doktora gitmesini geciktirebilmekte hatta engelleyebilmektedir. Çoğu zaman doktor tarafından yazılan ilaçlar alınamamakta ve bu da doktora gitmeyi anlamsızlaştırmaktadır. Sağlık alanında kadınların karşılaştıkları en önemli sorun, karşılaştıkları sağlık sorunu konusunda uzman doktorun olmamasıdır. Bu tür bir durum ile karşılaşıldığında, sağlık sorununun ciddiyetine göre tedavi için başka illere de gidebilmektedirler.

Kadınlar ve çocuklar, insan sağlığıyla ilgili elverişsiz koşullardan en fazla etkilenen nüfus gruplarını oluşturmaktadır. Özellikle kırsal alanda kadınların gündelik iş yükleri sağlıklarıyla ilgili çeşitli riskler yaratmaktadır. Örneğin kış koşullarında kadınlar evin dışında, su getirme, hayvan bakımı gibi işleri yapmaya devam etmektedirler. Ayrıca gebelik gibi özel durum bile kadınların kimi ağır işleri yapmalarına engel oluşturmamakta, gebeliğin son gününe dek iş yüklerinde herhangi bir azalma olmamaktadır. Kadın sağlığının en önemli yönü üreme sağlığı ile ilgili olan sorunlardır. Bunlar arasında önemli olanlarından bazı örnekler verilecek olursa, çocuk denecek yaşta erken evlenme ve doğum, çok sayıda ve sık aralıklarla gebe kalma kadınların vücutlarına sürekli yük bindirerek; onların kötü sağlık koşulları içinde kısır bir döngüye girmelerine neden olmaktadır. Doktora gitmenin kriteri, "yatağa düşecek kadar kötüleşmek" tir. Genellikle hastalık ayakta geçirilmekte, hasta, yatağa düşecek kadar hastalanmadıkça doktora gitmemektedir. İlaç alması mümkün olmayan aileler, bu noktada kendi ifadeleri ile şifacı olan dini bilgisi olduğuna inanılan ve bu yönüyle saygı gören hocalara gitmektedirler.

Yaşam şartlarında genelde çok olumlu değişimler olmamasına rağmen, doğuştan yaşam beklentisinde, son on yıl içerisinde gözlenen istikrarlı artış ve bebek ölüm hızındaki kayda değer düşüş gözlenmektedir. En temel sağlık göstergelerinden biri olan bebek ölüm oranlarına bakıldığında, bu oran %0 48'lere düşürülmüştür (DPT; 2003) .

Bölgede sağlık koşullarının iyileşmesinde temel olarak iki faktör önemli etkide bulunmuştur. Bunlardan birincisi bölgedeki sağlık kuruluşlarının kapasitesindeki artış, diğeri ise yerleşim yerlerinin sanitasyon (içme suyu, kanalizasyon, katı atık yönetimi vb.) altyapısındaki iyileştirmelerdir. Bunun yanında yaygın eğitim programları ile sağlanan sağlık bilinci ve artan gelire bağlı olarak yaşam standartlarındaki iyileşme de sağlık göstergelerinin iyileşmesi üzerinde etkide bulunmuştur.

Örnek Olay 3: bir genç kızın aile planlaması konusundaki duyarlılığı

Fatoş 15 yaşında, ilkokul mezunudur. Nakış/dikiş ve sağlık eğitimi için ÇATOM'a 1.5 yıl devam eder. 8 kardeşler. Annesi 36 yaşında babası taşımacılık yapıyor. "annem korunmak için hap içiyordu. Ancak hasta idi ve çocuk yapmak istemiyordu. Babam ameliyat olmasına izin vermiyordu. ÇATOM'dan sağlık eğitimi almıştım. Çocuk nasıl olur, nasıl korunulur kimlere başvurulur. Bir gün babam evde yokken annemi ikna ettim. Devlet Hastanesine götürdüm. Muayene ve tahlillerini yaptırdım ve kordonlarını bağlattım. Hastahaneye ilk kez gitmiştim. İnsan kendine güvenince her şey oluyor. ÇATOM'da çok şey öğrendim. 2 çocuk olsun temiz olsun, kadınlar mücadeleye etsin, elimden geldiğince sorunlarına yardım ederim ağlayan, üzülen kadınlar var gelsin sorunlarına çare olurum (Seyitler mah. Batman).

İŞGÜCÜ VE İSTİHDAMA KATILIMIN GENEL ÖRÜNTÜSÜ

Ülkemizde tarım sektörünün ülke ekonomisi içindeki payının sürekli azalması, kırsal yerlerden kentlere hızlı ve yoğun göç olması, kentlerde göç eden nüfusa yeterli istihdam alanlarının yaratılamaması, küresel ekonomi ve uluslararası rekabet vb. nedenlerle işgücüne katılım oranı hem düşük kalmış ve hem de zaman içinde düşme eğilimi göstermiştir. Bu durum rakamlarla ifade edilirse 1988 yılında %57.5 olan işgücüne katılım oranı 2004 yılında %48.7'ye düşmüştür. İşgücüne katılım oranı kentlerde %45 ile daha düşük bir düzeyde gerçekleşmiş, kırsal yerlerde ise %65 olmuştur. İşgücüne katılımın cinsiyetlere göre dağılımı ise erkeklerde % 72.3, kadınlarda ise %25.4 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi ülkemizde işgücüne katılım açısından kadınlar ve erkekler arasında derin bir uçurum bulunmaktadır. 2004 yılında Türkiye'de erkeklerde işgücüne katılım oranı kentlerde %75, kırsal yerlerde %80 olarak gerçekleşmiş ve işgücüne katılım itibariyle erkeklerde kent-kır arasında çok önemli bir fark olmamıştır. 2004 yılında Türkiye'de kadınlarda %25.4 olan işgücüne katılım oranı ortalaması kırsal yerlerde %50'ye ulaşmış ancak kentlerde %17'ye düşmüştür. Tarım sektörünün ülke ekonomisi içindeki payının sürekli azalış göstermesi sonucu açığa çıkan kadın işgücü vasıfsız emek olarak işgücü piyasası içinde iş bulamamakta ve istihdama katılamamaktadır. Eğitim düzeyinde artışa ve doğurganlık hızlarında düşüşe rağmen ülkemizde halen özellikle kentlerde kadınların işgücüne katılım oranı %17'lerde kalmıştır (ÇCSGB, 2006).

2006 Dünya Ekonomik Forumu'na sunulan Küresel Eşitliği 2006 Raporu'na göre Türkiye, 115 ülke içinde kadınların işgücüne katılım oranında 110'uncu sırada yer almaktadır. Ülkemizde kadınların işgücüne katılımı aşağıda ayrıntılı olarak belirtilmiş olduğu gibi AB25 ve OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında en alt düzeylerde kalmıştır.

İstihdam oranı AB25 ülkelerinin istihdam oranı ile karşılaştırıldığında 15-64 yaş arası nüfus için 2004 yılında ortalama istihdam oranı % 63.3, erkeklerde % 70.9 ve kadınlarda % 55.7 iken Türkiye’de sırasıyla % 46.1, % 67.8 ve % 24.3 olduğu görülmektedir. Kadınların istihdam oranının AB25 ortalamasının yarısından daha da düşük olması dikkat çekicidir. Bu fark, özellikle 25-54 yaş grubunda çok daha belirgindir (AB25 için % 68.5, Türkiye için % 26.3) (ÇSGB, 2006).

OECD ülkeleri arasında yapılan bir sıralamada da ülkemizde kadın istihdamının durumu “içler acısı” olarak bulunmuştur. İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD)’nin Temmuz ayında yayımladığı 2005 istihdam raporuna göre, Türkiye’de 2004 yılı itibarıyla istihdam edilen kadınların çalışabilir yaştaki kadın nüfusa oranı % 24.3 düzeyindedir. Türkiye bu oranla OECD ülkeleri içinde kadınların işgücüne katılım oranı açısından en kötü durumda olan ülke konumunda bulunmaktadır. Aynı rapora göre OECD ülkeleri içinde istihdam edilen kadınların nüfus içindeki payı Türkiye’den sonra en düşük olan Meksika’da bile % 41.3 düzeyindedir. OECD üyeleri içinde 15-64 yaş arası kadın nüfusuna göre, en yüksek kadın istihdam eden ülkeler ise şöyle sıralanmıştır: Norveç % 73, İsveç ve Danimarka % 72, Kanada % 68, İngiltere % 67, Hollanda % 66, ABD ve Finlandiya % 65, Portekiz % 62, Almanya ve Avusturya % 60, Fransa ve Japonya % 57, İrlanda, ve Çek Cumhuriyeti % 56, Kore % 52, Slovenya % 51, Macaristan % 50, İspanya % 49, Polonya % 46, İtalya ve Yunanistan % 45, Meksika % 41 (OECD, 2005). Ülkemizdeki kadınların istihdama katılımının düşük olmasının nedenleri arasında küreselleşme, istikrarsız bir yapıya sahip olan ekonomi, sıkça yaşanan ekonomik krizler, yeni istihdam alanlarının yaratılmaması, nüfus artışı, göç ve eğitim yetersizliği sayılabilir (TİSK , 2006; s.37). Ayrıca kadına toplum içinde atfedilen rol, kadının aile içindeki konumu, değer yargıları ve bunların ötesinde kadınlar için meslek ve aile yaşamını uyumlaştıracak destek programlarının yetersizliği, kadınların işgücü piyasasında etkin şekilde yer almasını engellemektedir.

İSTİHDAM VE KADIN EMEĞİNİN GÖRÜNMEZLİĞİ

Kadınlar ekonomi ve aileye çok büyük katkıda bulunurlar, sadece tarımsal ve endüstriyel alanda değil, evdeki çocuk bakımı ve sorumlulukları da çok önemli bir yere sahiptir. Ancak kadınların bu katkıların parasal bir değeri olmadığı için istatistiklerde görülmemektedir. Çoğu kadın geleneksel sosyo-kültürel yapıdan dolayı yeni fikirleri, yeteneklerini geliştirmemiş, eğitilmemiş ve/ya yarı eğitilmiş işgücü olarak kalmıştır (Dünya Bankası, 1993; UNDP, 2005; Dünya Bankası, 2006; Lopez-Claros ve diğerleri, 2005). Kadınların işgücüne katılımı yasal açıdan bir engel olmamasına rağmen, erkeklerin gerisindedir.

Türkiye'de 2000 yılında istihdam edilen nüfus içinde ücretli, maaşlı ve yevmiyeli çalışanların oranı ortalama % 43.5, erkeklerde % 54.5, kadınlarda % 24.4 olarak gerçekleşmiştir. Aynı oranlar GAP Bölgesi için ortalama % 33.2, erkeklerde % 47.1, kadınlarda % 9.9 olarak bulunmuştur (DİE, 2000). Görüldüğü gibi GAP Bölgesi'nde istihdam edilen kadın nüfus içinde ücretli, maaşlı ve yevmiyeli çalışan kadınların oranı Türkiye ortalamasının da bir hayli altındadır.

Türkiye'de 2000 yılında istihdam edilen nüfus içinde işverenlerin oranı ortalama % 2.6, erkeklerde % 3.6, kadınlarda % 0.9, aynı oranlar GAP Bölgesi'nde ortalama % 1.5, erkeklerde % 2.1, kadınlarda % 0.5, kendi hesabına çalışanların oranı Türkiye'de ortalama % 20.1, erkeklerde % 28.2, kadınlarda % 6.0, GAP Bölgesi'nde ortalama % 19.8, erkeklerde % 29.2, kadınlarda % 4.4 olarak gerçekleşmiştir (DİE, 2000).

2003 yılında GAP Bölgesi'nde erkeklerde işgücüne katılım oranı % 75.1 olup bu oran Türkiye ortalamasının (%70.4) üzerindedir. GAP Bölgesi'nde kadınlarda işgücüne katılım oranı 2000 yılında % 23.5 iken 2003 yılında % 20.9'a düşmüştür. Bu değer ile GAP Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi'nden sonra (% 17.9) kadınların işgücüne katılımının en az olduğu bölgedir. Bu oran Karadeniz Bölgesi'nde ise (% 50. 2) en yüksektir (DİE, 2003).

Görüldüğü gibi GAP Bölgesi'nde kadın nüfusun istihdama katılımı son derece sınırlı kalmaktadır. Kadının işgücüne katılma oranındaki bu düşüşün en önemli nedenleri kırsalda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadının, kırdan kente göç ile beraber kentlerdeki işgücü piyasalarının talep ettiği donanımına sahip olmaması nedeniyle iş piyasasına aktif olarak katılamaması ve tarım sektörünün giderek küçülmesidir. Yetersiz eğitim düzeyi, bilgi açıklığı, teknolojiye erişimdeki yetersizlik, geleneksel kadınlık-annelik rolü, kadının aile içindeki statüsü, değer yargıları ve kadınlar için mesleki ve aile yaşamını destekleyecek mekanizmaların yetersizliği de bu durumu besleyen faktörlerdir.

Örnek Olay 4: dört kız kardeşin çalışma azmi:

Ben Remziye S. 19 yaşındayım. Bazı sebeplerden dolayı köyden kente göç etmek zorunda kalan 12 nüfuslu bir ailenin 4. çocuğuyum. Köy olanaklarından dolayı kazandığımız gelir kaynağını şehirde kazanmamız olanaklıydı. Babam 58 yaşında ve sağlık problemlerinden dolayı çalışmıyordu. Bizlerden birisinin ailemizi geçindirmesi gerekiyordu. Ben ve benden büyük üç ablam kendimize iş aramaya başladık. Bir dikim atölyesi işçi arıyordu. Oraya müracaat ettik, ama dikiş makinesi kullanamadığımız için bizi almadılar. Ailede dört kız kardeş olarak yapabileceğimiz en iyi işin bu olduğuna karar verdik ve eğitim alabileceğimiz bir yere ihtiyacımız vardı. Tam o za-

manda ev ziyareti yapan ÇATOM sorumlusu ile tanıştık. ÇATOM' da ki eğitimleri anlattığında tam bize göre bir yer olduğuna karar verdik ve dört kız kardeş kaydımızı yaptırdık. ÇATOM' a geldikçe her gün yeni şeyler öğrendiğimizi fark ettik. Usta öğreticilerin çabasıyla ve kurduğumuz sıcak arkadaş ortamıyla daha da çok cesaretlendik. Dikim alanında kendimizi artık bir yerde çalışabilecek kadar geliştirmiştik ve tekrar iş aramaya başladık ÇATOM sorumlusu bize başka yerde çalışma yerine kendi işimizi kurmamızı söyledi, maddi durumumuzun düşük olduğunu da biliyordu. Bize mikro kredi merkezine başvuru yapmamızı söyledi. Onun yardımıyla başvuru belgelerini hazırlayıp teslim ettik. Kısa bir süre sonra yanıt geldi ve kredi isteğimiz onaylanmıştı. Parayı aldıktan sonra hemen evimizin içinde atölye kurduk. Artık üretim yapmaya başlamıştık. Babam da yaptığımız ürünlere pazar bularak satış yapmamızı sağladı. İşimizi bu şekilde devam ettiriyor ve ailemizi bu şekilde ayakta tutuyoruz.

Geriye baktığımda yeni bir hayata başladığımızı daha doğrusu daha yeni dünyaya geldiğimi düşündüm. Bu sadece bir gelire sahip olmak değildi. Daha okuma yazma bile bilmiyordum ama şimdi kendi ayaklarımın üzerinde durabiliyorum. Bendeki bu değişim bu cesaret kendimi tanıdıktan sonra oldu. ÇATOM' a geldikten sonra kendimi tanıdım. Bu yüzden beni bana tanıtan ÇATOM'a minnettarım (Petrolkent Mah., Batman).

Kadınlar genellikle kadın işleri olarak nitelendirilen işlerde çalışmakta, düşük statülü ve düşük ücretli, güvencesiz, geçici statülü işlerde istihdam edilmektedir. Özellikle kırsal alanda tarım sektöründe yoğun olarak ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar kentlerde enformal sektörde yoğunlaşmakta ve standart olmayan iş türlerinde çalışmaktadır.

GAP Bölgesi'nde hane içi istihdam bağlamında kadın ve genç kızlar ağır bir iş yüküne sahiptirler (ücretsiz aile işçisi). Kırsal alanda yaşayan kadın ve genç kızlar, ev temizliği, yemek yapımı, çamaşır yıkama ve su taşıma gibi rutin işlerin yanı sıra tarla, bağ-bahçe işleri, odun taşıma, ekmek yapma, hayvan bakımı gibi yüksek efor gerektiren ve bir hayli zaman alan işleri de yapmak durumundadır. KentSEL alanda maddi durumu ve gelir düzeyi görece daha iyi olan ve bu nedenle çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi gibi elektrikli ev aletlerini kullanabilen, yüzdesel oranı oldukça düşük olan kadınlar ile kıyaslandığında kırsal genelindeki kadınlar "ağır işçi" statüsüne girmektedirler.

Genellikle erkeklerin yaptıkları işler toplumsal olarak daha prestijli ve/veya karşılığında daha fazla gelir getiren işlerdir. Kadınların yaptıkları işler ise daha çok ev eksenli emeğe dayanan mevsimlik, yarı zamanlı, ücretsiz, getirisi düşük ve işgücü piyasasında talep edilmeyen işler olmaktadır.

Gerek erkekler gerekse kadınlar, tarafından emek nakde çevrilmedikçe yapılan işler kayda değer görülmemektedir. Bu görüş, en açık şekliyle toplumun “kadın işi” olarak görülen işlere bakış açısını yansıtmayı açısından oldukça önemlidir.

KADIN HAKLARI VE KADINLARIN SİYASAL YAŞAMA KATILIMI

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun kadınlar istihdam, sağlık, eğitim, siyaset gibi bir çok temel göstergeler açısından erkeklerin gerisindedir. Bu bağlamda Türkiye’de kadına karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesine yönelik önemli yasal adımlar atılmıştır. Kadına yönelik politikalarda Anayasanın 10. maddesine yapılan bir ekle devlet cinsiyete dayalı ayırım yapmanın ötesinde kadınla erkeğin her alanda eş haklara kavuşması için düzenlemeler yapmak, gerekli tedbirleri almakla yükümlü kılınmıştır. Ayrıca Medeni Kanun revize edilmiş, Yeni Medeni Kanun ile aile reisliği kaldırılmış, edinilmiş mallara katılma rejimi benimsenmiş, evlilik yaşı kadın ve erkek için eşit hale getirilmiş, eşlerin evlilik birliğini birlikte yöneteceği, evlilik birliğinin temsil yetkisinin her iki eşle birlikte tanındığı ve eşlerin oturacakları evi birlikte seçecekleri, eşlerin velayeti birlikte kullanacağı, anlaşmazlık halinde ise hakimin karar vereceği ve eşlerden birinin meslek ve iş seçiminde diğersinin iznini almak zorunda olmadığı hükme bağlanmıştır.

Ayrıca ilk kez aile içi şiddet kavramı hukuksal metinde tanımlanmış ve aile içi şiddetin bulunduğu durumlarda mağdurun şikayeti olmaksızın polis ve adalet mekanizmasının harekete geçmesi sağlanmıştır. Türk Ceza Kanunu’nda değişikliklere gidilerek, cinsel nitelikli suçlar kişiye karşı suç kapsamında alınmış ve töre cinayetlerinin önlenmesine ilişkin yasal düzenlemeye gidilmiştir. Bütün bu yapılanlar kadın erkek eşitliğinin sağlanmasında ve kadınların sosyal ekonomik yaşamda karşılaştığı güçlüklerin aşılmasında önemli bir adımdır.

Örnek Olay 5: bir kadının yazgısı:

Merhaba ben Felek, bu sayfanın benim için ayrılmasını özellikle istedim. Size biraz içimi dökmek, biraz da benim durumumu yaşayanlar adına başımdan geçenleri paylaşmak istedim. Hayatım boyunca okul sıralarına hep hasret kaldım, ailem okumama asla ikna olmadı. 18 yaşında ailemin isteği üzerine görücü usulüyle evlendim. Bu evliliğinden bir kız çocuğu dünyaya getirdim. Eşim bana sürekli şiddet uyguluyordu. Kızım için katlanmak zorundaydım. Bir gün yine beni döverek evden kovdu, babımların evine gittim. Ona inat kendimi eğitmeye karar verdim ve ÇATOM’da açılan okuma-yazma kursuna katıldım. Bunu duyan eşim beni tekrar eve aldı. Gitmek istemesem bile buna mecburdum ailem bile bana bakmaya pek gönüllü değildi .

ÇATOM'da aldığım bilgiler sayesinde kendime güvenim biraz da olsa artmıştı. Ama kısa sürdü. Eşim eğitilmiş ve bilinçli bir kadın olmamdan yana değildi. Çünkü artık ona cevap verebiliyor, haksızlık ve hakaretlerine göz yummuyordum. Bütün bunlar bir kenara eşimin amca kızını sevdiğini duydum ve daha sonra eşim beni beğenmediğini kendine layık görmediğini ve yakıştırmadığını söyleyerek tekrar evden kovdu. Resmi nikahım olmadığından dolayı boşaması çok kolay oldu. Üçüncü her şeye göz yumduğum kızımı da benden aldı. Bir gün karşı mahalleden düğün sesleri duyuluyordu. Kimin düğünü diye sormaya gerek kalmadan eşimin amcasının kızıyla evlenip iç güvey gittiğini duydum. Bir kez daha yıkıldım. Bunlarda yetmezmiş gibi ailem de üstüme gelmeye başladı ve beni bir kez daha ölüme yolladılar tekrar evlendirdiler. Hiç tanımadığım biriyle. Bir kadın olarak ayakta kalmanın özellikle Güneydoğu Anadolu gibi bir bölgede ne kadar zor olduğunu bir kez daha anladım ve kaderime göz yaşarımla sitem ettim. Kendi kendime hep bunu sordum acaba bütün bunları hak edecek ne yaptım ben. tek dileğim bu durumu düşmanım bile yaşamasın, kadınlar haktan hukuktan haberdar olsun (İdil, Şırnak).

Örnek Olay 6: Bir genç kızın özlemleri:

Yolda yürürken bir bayan sordu bana, "ÇATOM nerede, yerini biliyor musunuz?" diye şaşırıp karşısında, ÇATOM'da nedir, neresidir? Nerden bilirdim ÇATOM'un kaderim olacağını. Bir gün babam işten gelirken anneme "hanım kızların bir şeyler öğrenebilecekleri sadece kızların gittiği bir yer buldum". Annem "iyi de neresi?" dedi. Babam, "ÇATOM" dedi. Bu benim ikinci duyuşum, hayret ettim birincisi babamın bizleri bir yere göndermek istemesi, ikincisi ÇATOM kelimesini tekrar duymak. ÇATOM'a iki ablamla beraber kayıt olduk. ÇATOM, Çok Amaçlı Toplum Merkeziymiş. ÇATOM benim için bir fırsattı, okuyup avukat olmak istiyordum. Bir davayı su yüzüne çıkarmak, masum olan insanları özellikle kadınları savunmak ve konuşmak kendilerini ifade edebilecek kadar konuşmak. Avukat olamadım ama ÇATOM'da bu çok sevdiğim mesleği kanunları, yasaları, hakkımı nasıl savunabileceğimi öğrenebilme fırsatını buldum. Bir avukat haftada bir kez gelip bize iki saatini ayırıyordu. Medeni kanunu, evlenmeyi, boşanmayı, aile içi şiddeti, mal rejimini yani kadınlarla ilgili her şeyi ondan öğreniyorduk. Ben ve arkadaşlarım sanki Hukuk Fakültesi'nde ders görüyormuşum gibi geliyordu bana. Gözlerimi her kapattığımda bunu hissediyordum. Kızıltepe ÇATOM'da geçen sene arkadaşlarım tarafından kurul üyesi seçildim ve ben ÇATOM'a daha çok bağlandım. ÇATOM vesilesiyle Deniz Feneri'ne üye oldum. Gönüllü çalışmak, insanlarla bire bir iletişim kurmak, muhtaç olan bir insana yardımcı olmak ne kadar gurur vericidir. Bunu ÇATOM'a gittikten sonra öğrendim. Her geçen gün kendime daha çok güveniyorum. Sağlık

eğitimi dersinde ebeye veya doktora kafamıza takılan soruları rahatça sorabiliyoruz. Bu yaşa kadar yaşamak zorunda kaldığımız bazı kurallardan kurtulmuş olduk. Artık neyin nasıl olduğunu öğrendim. Eve geldiğimde evli ablamlara "hayır bu böyle değildir, bu yanlıştır" diyebiliyorum (Kızıltepe, Mardin).

Kadınların eğitim düzeyinin yükselmesi, siyaset ve çalışma hayatına katılımlarının artması karar verme mekanizmalarında söz sahibi olmalarını sağlamaktadır.

Kadın erkek eşitliği herkesi meşgul eden bir konudur. Kadın erkek eşitliği olmazsa gerçek demokrasi olmaz. Türkiye'de kadınlar, 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanunla bir çok ülkenin önüne geçmiştir. 3 Nisan 1930'da Türk kadınına belediye seçimlerine katılma, 1934 yılında seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Fransa'da 1944, İtalya'da 1945, Kanada'da 1948 ve Yunanistan'da 1952'de, medeni kanunu aldığımız İsviçre'de ise kadınlar haklarını 1971 yılında almıştır. Ancak Türkiye'de kadınların siyasi yaşama katılımı bugün istenilen noktada değildir. İspanya'da parlamentoda kadınların temsil oranı % 36 iken, Türkiye'de bu oran oldukça düşüktür (%8.3). 2007 Genel Seçimlerinde GAP kapsamındaki 9 ilden seçilen 54 milletvekilinden sadece dokuzu kadındır. Bu eğilim, kadının siyasi hayattaki rolünün giderek azaldığını göstermektedir. Bunun nedeni ise, Türkiye'de kadının siyasete katılımı sadece seçim hakkını kullanmak ve kullanılmak yönünde teşvik edilmekte, dolayısıyla siyasi hayat erkeklerin yaşam ve davranış biçimlerine göre yönlendirilmekte, erkek adayların Meclise girmeleri desteklenmekte ve toplumsal katılım olarak, siyaset sadece erkek işi olarak kabul edilmekte şeklinde ifade edilebilir. Bu çerçevede kadınlar öncelikli olarak eş, sonra anne ve iş kadını olarak tanımlanmaktadır. Kadınlar kariyer yaparken önlerindeki engellerin başında erkek egemen toplumda gücün erkekler tarafından kullanılmaya devam etmesi gelmektedir. Böylece iyi eğitim almış siyasette ve karar mekanizmasında yer almak isteyen kadınlar erkekler tarafından engellenmekte ve geleneksel kalıpların içinde sıkışıp kalmaktadır.

SONUÇ

Türkiye'de 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz işsizlik oranını artırmış, yoksulluğun etkilerini derinleştirmiştir. Küreselleşme ile birlikte artan rekabet yeni iş alanlarını ortaya çıkarmış; bazı iş alanlarının ise yok olmasına neden olmuştur. İşsizliğin önlenmesi için ekonomik büyüme tek başına yeterli olmamış; ekonomik büyüme ile istihdam arasında korelasyonun azlığı yoksulluğun ve işsizliğin önlenmesinde yeni stratejilerin geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Değişen işgücü piyasalarına uyumu sağlayacak nitelikli işgücüne ihtiyaç; eğitimin her yaşta ve her kademedede önemini artırmıştır.

GAP Bölgesi'nde yaşanan hızlı ve yoğun göç sonucu kentlerin yoksul mahallerine yerleşen insanlar marjinal alanlarda, kayıt dışı işlerde, mevsimlik tarım işçiliği vb. alanlarda çalışmak zorunda kalmışlar; konut, altyapı, eğitim, sağlık vb. hizmetlerden yeterli ölçüde yararlanamamışlardır. Kırsal alandan göç eden ve vasıfsız işgücü olarak nitelendirilen bu insanların değişen işgücü piyasalarına uyum sağlamasına yönelik eğitim programları geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Bu hem istihdama katılım düzeyinin yükseltilmesi hem de yoksulluğun azaltılması açısından son derece önemli ve hayati-dir.

Kalkınma literatüründe kadın ve çocuklar toplumların en dezavantajlı grupları olarak kabul edilmektedirler. Kadınlara karşı yapılan ve kadının yaptığı işin erkek tarafından yapılan işe nazaran daha az değerli ve daha az saygın kabul edilmesi, ülkeler çapındaki değerlendirmede , kayıtlarda daha az "kayda değer" bulunması; kadının üretici kaynaklara erkeğe oranla daha az erişimi; aile gelirinin kontrolünde kadının çok az söz hakkına sahip olması; kamusal alanda yönetim ve denetim rollerini daha az oranda üstlenebilmesi anlamını taşıyan negatif ayrımcılıktan dolayı, statüsü ve konumu ne olursa olsun kadın dezavantajlı duruma düşmektedir. Kadınların görünmez katkıları, toplumda onların üretici olmaktan ziyade bağımlı oldukları imajını yaratmaktadır.

Kaynaklara ve üretim faktörlerine erişim, bölüşüm ilişkileri, karar verme süreçlerine katılım, pratik gereksinimlerin karşılanması çerçevesinde GAP Bölgesi'ndeki cinsiyet ilişkileri değerlendirildiğinde, Bölge'deki kadın nüfusun erkeğe göre daha dezavantajlı konumda olduğu görülmektedir. Kadın, kaynaklara sınırlı erişimi, "görünmezliği", güçsüzlüğü, bölüşüm ilişkilerindeki eşitsizlik, toplumda hüküm süren asimetrik güç ilişkileri gibi faktörlerden dolayı erkek nüfusa göre marjinal konumdadır ve yoksulluğu en fazla yaşayandır. Bir başka deyişle, yoksulluğun dişileşmesi olgusu Bölge için geçerlidir.

Kırsal alanda üretim sürecinde aktif bir role sahip olan Bölge kadını kentsel alanlarda eğitim seviyesinin yetersizliği, beceri düzeyinin düşük ve piyasa koşullarının elverişli olmayışı gibi nedenlerle ekonomik faaliyetlerde istenilen düzeyde rol alamamaktadır.

Kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğü ve çok çocukluluk kadınların istihdama katılımı önündeki en önemli engellerdendir. Ülkemizde özellikle GAP Bölgesi'nde kadın okur yazarlığı hala ciddi bir sorundur. Kadın okur-yazarlığının artırılmasına ve kız çocuklarının eğitime katılımının artırılmasına yönelik çabalar her düzeyde desteklenmelidir. Sağlık hizmetlerine erişim ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesine daha fazla önem ve hız

verilmesi gerekmektedir. Bu anne-çocuk sağlığı konusunda göstergelerin iyileştirilmesi açısından gerekli ve zaruridir.

GAP Bölgesi'nde, kadınların işgücüne katılımını artırabilmek için bütüncül bir yaklaşım gözetilmelidir. Bu nedenle de kadının evinin dışına çıkmasını sağlayacak, çeşitli eğitim fırsatlarının bir arada sunulmuş olduğu "kadın evi" görünümündeki ÇATOM vb. örgütlenmelere daha fazla önem verilmeli; Çünkü bu tür yapılarda kadınlar yalnızca mesleki bilgi ve beceri kazanmamakta aynı zamanda üretim becerilerini farklı alanlarda geliştirerek ve inkübatör hizmetleri ile desteklenerek işgücü piyasasına girebilmeleri için gerekli diğer bilgilerle (okur-yazarlık, sağlık, yasal haklar vb.) donatılmakta ve özgüvenlerini kazanmakta ve sosyal ve ekonomik yaşama katılmaktadırlar.

Kadınların sosyal ve ekonomik yaşama katılımlarının artırılması için çocuk, yaşlı, özürlü, hasta vb. bağılı nüfusa ilişkin bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Erken çocukluk, okul öncesi eğitim ve okul çağındaki çocuklar için kreş, çocuk okuma odaları vb. yapılanmalar ile yaşlı, özürlü, hasta bakım hizmetleri için gerekli düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu durum kadınların ev dışına çıkabilmeleri ya da ev içinde boş vakit bulabilmeleri ve dolayısıyla ekonomik yaşamda aktif bireyler olarak yer almalarını kolaylaştırıcı bir zemin oluşturacaktır.

Küreselleşme ile birlikte artan rekabet ve ekonomik büyümenin aynı ölçüde istihdam yaratamamış olması kadınların işgücüne katılımını (erkeklerden daha fazla) engellemektedir. Yani bir başka deyişle "iş olmadığı" için istihdama katılım olmamaktadır. Artan rekabet ve değişen işgücü piyasalarına uyum sağlamaya yönelik tedbir ve önlemlerin yanı sıra sosyal destek mekanizmalarının artırılması ve yaygınlaştırılmasına yönelik düzenlemelere de önem ve hız verilmelidir. En alt gelir durumundaki hanelere asgari gelir desteği, şartlı nakit transferi vb. desteklerin sağlanması, yoksulların sosyal dışlanmalarını azaltacak ve ekonomiye uyum sağlayabilmelerini kolaylaştıracaktır.

Eğitim programlarının hazırlanmasında ve uygulanmasında değişen teknolojiler de dikkate alınmalı, geleneksel meslek alanları dışına çıkılarak yeni meslek programlarının yanı sıra özgüven, potansiyellerin ortaya çıkarılması ve farkındalık yaratma gibi konulara yer verilmeli, sosyal haklardan ödün vermeden kadınlara esnek çalışma modelleri oluşturulmalı ve tarım sektöründe çalışan kadınların da istihdam politikalarına dahil edilmesi sağlanmalıdır. İstihdam koşulları yoksul kadın yaratmamalı, yani başka bir deyişle çalışma koşulları gerek sosyal haklar gerekse gelir açısından kadınları

yoksulluk döngüsünden çıkartmaya yetecek düzeyde olmalıdır. Kuruluşlararası işbirliğine dayalı, katılımcı toplum kalkınması temelli ÇATOM vb. örgütlenmeler bu anlamda son derece önemlidir. Bu merkezlerin yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesi gereklidir.

SUMMARY

Southeastern Anatolian Project (GAP) one of the special projects in the world is being implemented in order to reduce development disparities among regions and to raise welfare status in Southeastern Anatolian Region of Turkey. GAP is an inter-regional development integral project that have many sectors and is implemented in 9 cities. At the first place development target of this project is to raise socio-economic and welfare status of people living in the region. In order to provide sustainability of this project development of human resources, equal and justice development, active and democratic culture and development of social construction are important.

With GAP which is a social transformation, it will be important to provide a radical change from whole economic construction especially agriculture to region's social construction. During project's implementation important changes and removing about social associations and social relations with economic duration which is formed low and traditional mode of production capacity will be unavoidable.

During interregional development efforts in different places in the world development planning phases social dynamics are not taken into account; it's a real point that had been unsuccessful in long time in order to not noticed necessary procedure about social areas, however to reach some development target in a short term. Therefore, it is recommended to know region's social construction and that society's potential & tendencies and expectations. This is the main reason for reduction of disparities in the region, which is also one of GAP's targets. GAP economic & social investments main aim is to remove regional poverty. Therefore it pays a special importance to the poor in the society. GAP has a good indirect effect on people and communities even it's an interregional development project. Its focus is human and all of its investments are evaluated according to is added value is human development.

Looking at social developments index of the GAP region, one can see that region's women have low standard compared to modern society criterions. Therefore, women groups are special target groups, within GAP's disadvantaged target groups. It's clear to see deep effects on women which include many various areas (work, family, etc) to their lives. As there is a serious discrimination about personal evolution against women from past to

now. Women can't improve their personalities or status in the GAP region in Turkey in general as they have lower level of participation into workforce than men, have not taken advantage of educational services (especially girl's education) because of the existence of still continuing non-written rules like customs and traditions. Besides some factors like unequal position of women's like women's such as literacy, women's lower participation addition to management and decision mechanisms compared to men women reaching difficulty income resources and not having enough technology.

KAYNAKÇA

BOSERUP, E.

1970 **Women's Role Economic Development**, London: George Alen and Unwin

ÇSGB

2006 **Türkiye Sosyal İçerme Belgesi**, Ocak 2006 (Taslak Çalışma) Ankara

DPT

2003 **İllerin ve Bölgelerin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, Ankara

DiE

2000 **Genel Nüfus Sayımı**

DiE

2005 **Hanehalkı İşgücü İstatistikleri Coğrafi Bölgeler ve Dokuz İl Merkezi 2003**, Yayın No 2960

KARDAM, N.

1991 **Bringing Women in Women's Issues in International Development Programs**, Colorado

GAP İdaresi

2002 **GAP Bölge Kalkınma Planı, Ana Rapor ,Cilt 2.**, Ankara

GAP İdaresi

2007 **Güneydoğu Anadolu Projesinde Son Durum GAP İdaresi'nin Faaliyetleri**, Ağustos 2007, Ankara.

HÜ NEE,

2003 **Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması**, Ankara

LOPEZ-CLAROS, Augusto ve Saadia ZAHIDI

2005 **Women's Empowerment: Measuring the Global Gender GAP**, World Economic Forum.

TİSK

2006 **İşveren**, Cilt 44, Sayı 4. Ankara

TUSİAD

2000 **Kadın- Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset**, Yayın No. TUSİAD –T/2000-12/290, İstanbul

The World Bank

1993 **Turkey Women in Development**, Waşihngton, DC

The World Bank

2005 **World Development Report: Equity and Development**

UNDP

2005 **En Route to Equality: A Gender Review of National Mdg. Reports**

www.gap.gov.tr/Proje ve Faaliyetler/Sosyal Projeler/ÇATOM

ORGANİZASYON ÇALIŞMALARINDA BEDEN ANLAYIŞI

Ebru ÇETİN GÜLER*

ÖZ

Bu çalışmada, organizasyonda beden düşüncesinin ortaya çıkışı ve endüstri toplumunda işin örgütlenmesinde (klasik ve neo-klasik organizasyon teorileri içinde yer alan) Weber, Taylor, H. Ford ve İnsan İlişkileri Okulu'un görüşleri çerçevesinde, çalışanların bedenine ilişkin bakış açıları ele alınmaktadır. Bunun yanında post-endüstriyel çağda işin örgütlenmesinde ortaya çıkan değişimler ile 1980'lerden sonra organizasyonlarda yaygın olarak kullanılmaya başlanan estetik ve duygusal emek kavramı üzerinde gelişen tartışmalara yer verilmektedir. Böylelikle endüstrileşme döneminden günümüze kadar organizasyonlarda bedene ilişkin uygulamalar ve değişimler ortaya konmaya çalışılmıştır. Beden sosyolojisinin, disiplinler arası bir nitelik taşıyarak farklı alanlarla işbirliği içinde bulunması gereğinden yola çıkarak, organizasyonlarda çalışan bedenlerin toplumsallığı ve önemine ilişkin gelişmeler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Organizasyon, Beden, Endüstri Toplumu, Estetik Emek, Duygusal Emek.

ABSTRACT

In this study, within the framework of views of Weber, Taylor, H.Ford and Human Relations School –which take place in classical and neo-classical organizational theories- concerning with arising of the idea of body and organization of labor in industrial society, workers' perceptions of their own bodies are handled. In addition, debates on the changes in organization of labor which occur in post-industrial era and concepts of aesthetic labor and emotional labor which are commonly used in organizations after 1980's are argued out. Therefore, it is aimed to betray the applications and the changes dealing with body in organizations from industrialization era up until now. By setting out from the fact that sociology

---

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

of body has interdisciplinary feature, developments about sociality and importance of bodies working in organizations are discussed

Key Words: *Organisation, Body, Industry Society, Aesthetic Labour, Emotional Labour.*

GİRİŞ

1980’li yıllardan başlayarak beden sosyolojisi olarak adlandırılan bir alan gelişmeye başladığı görülmektedir. Sosyal bilimler alanında, Bourdieu (1995), Foucault (1979) ve Elias (1978) gibi bir çok yazar, sosyal yaşamın cisimleşmiş biçimlerini aydınlatmada etkili olmakla birlikte, analizlerinin merkezine bedene ilişkin sorgulamaları almıştır. Bourdieu, bireyi eyleme yönelten ve motive eden sosyal yapılar sistemi olarak *habitus* kavramını kullanmış ve erkek ile kadın cinsiyetiyle bağlantılı olarak, habitusun çeşitli alanlar ve pazarlar içerisinde beden kullanımı farklılaştırdığını vurgulamıştır. Modern toplumda her alanda bedenin, haz nesnesi ve seçkinlik simgesine dönüşerek ön plana çıktığını ifade etmiştir (Bordieu;1995:70-75). Foucault’ya göre beden güç ilişkilerinin merkezinde yer alır . 16. yüzyıldan itibaren yeni bir siyasi iktidar biçiminin sürekli gelişmekte olduğunu ileri sürer. Bu siyasi iktidarın nesnesi ise bedendir. Yaşam üzerindeki bu iktidar, iki temel biçimde gelişir: Bunlardan birincisi insan bedenine yönelen disiplin teknikleri, diğeri nüfusun düzenlenmesini sağlayan bio-siyasettir. Birincisi insan bedenini makine olarak ele alırken, diğeri tür bedenine yönelir ve onu düzenler. Foucault bedenin iktidar ve egemenlik ilişkileri tarafından kuşatılmış olmasının en önemli sebebinin bedenin bir üretim gücü olmasında görür. Beden hem üretken hem de tabi kılınmış hale geldiği zaman yararlı olur. Bunun için beden hesaplanması ve düzenlenmesi gereken siyasal bir araçtır. (Foucault; 1986:90-97) Elias ise, Batı toplumlarının uygarlaşma sürecinde birey davranışlarının farklılaşmasını ve dönüşümünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmalarında bedenin uygarlaşması ve rasyonelleşme sürecini incelemiştir (Işık;1998:130).

Felsefi olarak, Merleau Ponty bedenin sadece dünyada bir nesne olarak ele alınmayacağını aynı zamanda bilincin cisimleşmesi olduğunu ileri sürmüştür. İngiltere’de son dönemlerde yeni bir beden sosyoloji ortaya çıkmış (bu konuda Turner, Shilling, Frank, Featherstone vd çalışmaları temel oluşturur) ve tarihsel olarak düzenlenmiş sosyal ve bilimsel anlatımlar ile sosyal değişimi daha iyi anlamada, beden üzerine odaklanmanın önemi üzerine vurguda bulunulmuştur (Gorringe; 2007:6).

Günümüz toplumunda bedenin konumu, ne olduğu ve toplumla ilişkisi bağlamında yapılan birçok çalışma beden sosyolojisinin çerçevesini oluşturmaya yönelik olsa da, halen yetersiz kalmaktadır. Sosyolojinin ilgi alanında giren birçok konuda bedene ilişkin sorgulamalar, teorik bir bütünlükten uzak görünmektedir. Bu nedenle beden sosyolojisinin, disiplinler arası bir nitelik taşıyarak farklı alanlarla işbirliği içinde bulunmasının gereği ortaya çıkmaktadır.

Akademik alanda yapılan organizasyon çalışmaları, ortak kullanımda çeşitli kavramlarla tanımlanmaktadır. Organizasyon çalışmaları; organizasyon davranışı, organizasyon sosyolojisi ve organizasyon teorisi olarak farklı alanlara yönelmektedir. Ancak her bir nitelendirme kendi içinde tartışma konusudur. Bazı tanımlamalarda organizasyon ve çevresi, grup ve bireyin farklı düzeydeki analizleri, diğerlerinde ise teorik ve geleneksel anlayışlar ön plana çıkabilmektedir (Dale; 2000:24). Organizasyonlar çevresi ile sürekli etkileşim içinde bulunan açık sistemlerdir. Amaçlarına ulaşabilmesinde bireylerin etkin rolü bulunmaktadır. Etkinliğinin ön koşulunun insan gücü olması nedeni ile, organizasyonlar bireylerin varlığı ile anlamlı olmaktadır.

Organizasyonla ilgili çalışmalarda bulunan yazarlar tarafından, insan bedeninin büyük ölçüde ihmal edildiği ileri sürülmüştür (Hassard ve diğerleri;2000). Organizasyonlar yalnızca sembolik etkileşim üzerine değil aynı zamanda gerçek organizasyon kaynaklarından biri olan bedenin kullanımı üzerine de temellenmektedir (Bahmish; 2000, Holliday ve Thomson, 2001). Bu konu ile ilgili birçok çalışma, bedenin cisimleştirilmesi üzerine organizasyon teorilerinin yetersizliğinden dolayı gelişme gösterememiştir. Organizasyonlardaki insan bedenlerinin kullanımı ya da kötüye kullanımı ile ilgili çalışmaların, bütünleşmiş teorik çerçeve içine yerleşmesi gereği artan biçimde ortaya çıkmaktadır (Styhre; 2004). Gerek bir yapı anlamında organizasyon, gerekse onun ayrılmaz bir unsurunu oluşturan insan ve onun oluşturduğu gruplar yönetimin ve organizasyonun temel faaliyet alanını oluşturmaktadır. İnsanın hem bir üretici hem de bir tüketici olarak varoluşu organizasyonların varlığını anlamlı kılmaktadır (Hellriegel ve diğerleri,1999:5-6). Bu yüzden bu tür çalışmalarda insan bedenin önemi ve yönetim açısından ele alınmış biçimi büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle bedenin organizasyonlarda geçirdiği dönüşümün ortaya konması amaçlanmaktadır. Tarihsel dönem içinde, organizasyon teorilerinde yer alan bedenin kontrol nesnesi olma özelliği, farklı biçimlerde nasıl meşrulaştırılıp dolaylı ya da dolaysız olarak baskı altına alınmaya çalışıldığı tartışılacaktır. Ayrıca 1980'lerden bu yana, çalışan bedeninin duygusal ve dış görünümünün düzenlenmesindeki nedenler sorgulanacaktır. Bununla birlikte çalışanların duyguları ve bedenleri üzerindeki kontrolün üre-

tim ve tüketim taleplerine uygun olarak “duygusal ve estetik emek” kavramları ile nasıl şekillendiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Bedenin organizasyon teorilerinde ele alınış biçimi ve farklı görünümüne dikkat çekilmesinin, günümüz ve gelecekteki çalışan bedenin konumunu açıklaması bakımından genel bir çerçeve oluşturmada yararlı olacağı düşünülmektedir.

ORGANİZASYON VE BEDENİN KEŞFİ

Sosyal Bilimler alanında geçmişte yapılan çalışmalarda insanı konu alan bilimler, organizma olarak beden düşüncesini sorgulamışlardır. Bedeni organizma olarak inceleyen yaklaşımlar genellikle doğa bilimleri tarafından ele alınmıştır. Beden yaklaşık olarak 19. yüzyılın başlarından itibaren biyolojinin ele aldığı temel bir konu olarak gelişmesini sürdürmüştür (Heilborn;1995). Dale (2000), beden ve organizasyon teorisi arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken, açıkça kuramsallaştırılamayan bir nesne olarak bedenin varlığına dikkati çekmekte ve kontrol nesnesi olarak incelendiğini vurgulamaktadır. Bedenin organizasyon çalışmalarında nesnelleştirilmesinde (objectification), biyolojik benzeşme kullanılmış ve beden “organizma” durumuna indirgenmeye çalışılmıştır (Dale;2000:205). Biyolojinin bedenin “gerçek” ve “nesnel” bilgisine ulaşmada yetersiz kaldığı düşüncesi diğer bilim alanlarının bu konudaki çalışmalara ağırlık vermesinde etkili olmuştur. Organizasyon teorisi için kaynak olarak kullanılan biyolojik metafor ve modellerin sosyal bilimler perspektifinden tekrar ele alınıp eleştirel bir değerlendirmesinin yapılması da bu açıdan gerekli görülmüştür (Kuhn;1970,Gilbert ve Mulkay;1984). 1980’lerin ortasından itibaren sosyal ve kültürel teori içinde beden çalışmalarına olan ilginin giderek artması, bedeni biyoloji biliminden farklı bir yaklaşımla ele alınması düşüncesini geliştirmiştir. Bedenin zaman içinde sosyal ve kültürel güçler tarafından farklı bir biçimde yapılandığı görüşü ortaya çıkmıştır (Dale;2000:11).Bu temelde, bedenin toplumsal boyutlarına yönelik çalışmalar her alanda giderek artmıştır.

Organizasyonlar bireylerin oluşturdukları tasarımlardır. Bu tür tasarımlar yerel kültür içinde yapıldığı sürece bir sorun yoktur. Ancak bunlar diğer kültürlerin değer ve davranış kalıplarına göre tasarlanmışsa, bazı sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Özellikle çağdaşlaşma uğraşına giren toplumlar diğer kültürlerde tasarlanmış kurumları ve organizasyon yapılarını kendi kültürlerine aktarmak zorundadırlar. Bu aktarma sırasında önemli kültür taşıyıcıları olan kurumlar, organizasyonlar, bilim ve teknolojinin aktarıldığı toplumların kültürel simgelerini, değerlerini içermektedir (Sargut;2001:220-221). Bunun yanında organizasyon içinde etkin rol alan bireyin, içinde bulunduğu dönemin özelliklerine göre ihtiyaçlarının belirlenmesi ve ona uygun

olarak çalışma ortamının yaratılması, akıl ve beden bütünlüğünü sağlama ve başarılı olmada ön koşul durumuna geçmektedir.

Yirminci yüzyılın başları ve 19.yy'ın sonlarında ekonomik teori, beden in eğilim ve etkileri üzerine farklı ancak açık ve kesin teoriler üzerinde temellenmekteydi. Adam Smith den John Stuart a kadar klasik politik ekonomistler, ekonomik analizle ilgili düşünce ve kategorileri bireysel duygu ve düşüncelerin ifadesi olarak anlamlandırma eğiliminde olmuşlardır. Ancak bireylerin bedenlerine ilişkin varoluşlarını anlamlandırmada duygular ön planda olsa da, işgücü kapasiteleri, istek ve arzuları tarafından temsil edilip düzenlenebileceğini ifade etmişlerdir (Amariglio,Ruccio;2001:143).

Organizasyon yönetiminde özne ve bedene ilişkin uygulamalarda çeşitli görüşler ön plana çıkmaktadır. Bedenin düzenlenmesi ve rasyonelleştirilmesi, özellikle kadınların bedenleri, genelde uygarlaşma süreci ile endüstriyel kapitalizm ve organizasyon süreçlerinin gelişiminde merkezi bir konumda yer almaktadır (Hancock ve Tyler 2000). Bedenin araçsal kontrolünde, insanın ve insanın yaptıklarının üretim içinde bütünleştirildiği ve bunun araçsal rasyonelleşme için bir başarı sayıldığını ileri sürülmektedir. İş yönetiminde bedene ilişkin görüşlerini ileri süren yazarlar; kültürel manipülasyon ve duygusal kontrol (Mayo 1993; Roethlisberger ve Dickson 1939), ergonomik uyum (Taylor 1911), organizasyonel yapılar (Gilbreth 1911) gibi, beden üzerine odaklanmış farklı yaklaşımları ortaya koymuşlardır (Hancock ve Tyler 2001:14). Her bir yaklaşımın özde, işin bir araç olarak insan bedeninin düzenlenmesi ve yeniden üretilmesiyle ilgili düşünceyi paylaştığı görülmektedir.

Feminist teori de beden in çözümlemesinde büyük çaba harcamıştır. Gerek cins kimlikleri ve davranışları, gerekse de ataerkil düzeni tartışırken Batı Kültür ve toplumunun kimlik politikasına önemli eleştiriler getirmiştir. Birçok feminist yazar beden in diyet, spor ve giyim kuşam vasıtası ile nasıl baskı altına alındığı ve normalleştirdiği üzerinde durmuşlardır. Bedenin toplumsal yaşamda varolduğunu, toplumsal, politik, cinsiyetli ve ideolojik olduğunu, kadın bedeni ve cinsiyet tartışması ile ortaya koymuşlardır (Işık; 1998: 53-63) .Organizasyon çalışmalarında feminist teorinin amacı, organizasyon kaynağı olarak insan bedeninin stratejik kullanımı ve uygulamalarını incelemektir. Örneğin, Trethewey (1999) organizasyonlarda kadınların bedenlerini, kadınlık özelliğini göstermede nasıl kullandıklarını araştırmıştır. Hancock ve Tyler (2000) ise cinsel olarak etkileyici ve güzel kadın bedenlerinin havayolu şirketlerinde kullanımı üzerine çalışmıştır. Tüm bu durumlarda kadın bedeni sadece öznenin sahip olduğu deneyimler anlamında değil aynı zamanda organizasyonlarda yönetilebilen, kiralanabilen ve geliştirilebilen bir kaynak olarak merkezi konumdadır.

Bedenlerin üretimi ve organizasyonlarda kullanımı rastlantısal ya da tesadüfi bir süreç değildir. Bunun dışında hizmet organizasyonları gibi, restoranlar, imalat yapan şirketler ve kamu faaliyeti yapan işyerleri, temel yetkinlikler olarak bedenlerin ve bedensel kapasitelerin açıkça kullanıldığı özel organizasyonlardır. Günümüzde son yıllarda modellik ajansları, profesyonel spor kulüpleri ve daha bir çoğu, üretim sürecinde insan bedenini kiralama, eğitime yolu ile kullanmaktadır. Bu durumda, insan bedeni sadece temel aktivite işlevini desteklememektedir aynı zamanda hizmet üretmenin tam merkezinde de yer almaktadır (Styhre;2004:106-107).

Organizasyon çalışmalarında bedenin ihmal edilmesi, endüstri toplumunda üretim alanındaki standartlaşma, kontrol ve ayrıntılı işbölümü ile yakından ilişkili olmuştur. Beden organizasyonların amaçlarına ulaşmasında araç konumunda yer alarak, sürekli denetimle kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

ENDÜSTRİ TOPLUMUNDA İŞİN ÖRGÜTLENMESİ VE ÇALIŞAN BEDEN

Günümüzde organizasyon teorilerinin gelişimi genel olarak; klasik organizasyon teorisi ve mekanik organizasyon yapıları, neo-klasik organizasyon teorisi ve sosyal organizasyon yapıları, modern organizasyon teorisi ve organik organizasyon yapıları olarak üç aşamada incelenmektedir. Günümüzde özellikle 1980 sonrası yönetim ve organizasyon alanında yaşanan gelişmeler, modern organizasyon teorisinin uzantısı olarak incelenmeyi de gerekli kılmaktadır (Yazıcı;2001:25).

Beden, Kartezyen terimlerle dış dünyanın bir parçası olarak görülmektedir. Akıl ise düşünen şeydir. Burada artık söz konusu olan mekanik bir beden terimidir. Beden bir makine olarak değerlendirilir ya da en azından hareket eden bir makine olarak tanımlanır. Kartezyen pencereden bakıldığında, beden sadece bir araçtır ve “Tanrı tarafından biçimlendirilmiştir” (Işık; 1998:121). Kartezyen ayırım, organizasyon teorisi disiplininin merkezinde yer almaktadır. Bedenin kontrol edilme ihtiyacı, organizasyon çalışmalarında özellikle yönetimle ilgili bölümlerde bir sorun olarak görülmektedir. Beden ile ilişkili “soruna” çözümler genel olarak akıl ve rasyonaliteyi cazip kılma ile birlikte düşünülmektedir (Dale;2001:21). Organizasyon teorilerinde ele alınan bedenin temellerinde, genel olarak Weber, Taylor, Saint Simon’un düşüncelerinin etkisi görülmektedir. Akıl bedeni kontrol etmesi, büyük ölçekli kapitalist organizasyonlarda ortaya çıkarken, işçilerin düşüncelerinden çok bedenleri kullanılmış ve rasyonalite kurallarına göre organizasyon ve bedenin kontrolü düşüncesi yaygınlaşmıştır. Taylorizm ve fordizm yöne-

tim uygulamaları, çalışanların bedeninin kontrolü üzerine önemli etkiler yaratmıştır.

Weber'in Batı Avrupa'daki gelişmelerden hareketle geliştirdiği bürokrasi teorisi daha sonraki yıllarda örgüt incelemelerinde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Weber ilke olarak bürokrasiyi savunmakla birlikte rasyonel esaslara göre örgütlenmiş, endüstri toplumunun bir ürünü olarak bürokratik örgütlenmenin toplumun taleplerine diğer örgütlerden daha iyi cevap verdiği görüşündedir. Bunun yanı sıra hesaplanabilir kurallara ve kişilere göre değişmeyen bir biçimde yürütülmesi, bürokrasinin bir diğer üstünlüğünü oluşturur. Weber'e göre bir örgüt ne kadar insanilikten uzaklaşırsa o kadar başarılı olur. Resmi işlerden sevgi, nefret ve tüm hesaplanamaz kişisel rasyonel olmayan öğeler ne denli ayıklanırsa bürokrasi asıl niteliğine o denli yaklaşır (Bozkurt;2002:261). İşin örgütlenmesi konusunda teorik anlamda son derece etkili olan Weber'in katkıları, uygulamada Taylor'un bilimsel yönetim teorisi ile özdeşleşmiştir.

Taylor'un geliştirdiği modelde insan, organizasyon içinde rasyonel davranışlara uymak zorunda olan bir makine dişlisi gibi görülmektedir. Bu yaklaşımda insanın tutum, moral, değer, hareket ve davranışları ile sosyal ve psikolojik ihtiyaçları olan kendine has bir varlık olduğu, bazı özelliklerinin önceden tahmin edilemediği gibi, duruma, şartlara ve zamana göre değişebildiğinin (Oktay,1996:262) farkında olunmadığı, ya da bilinçli bir şekilde göz ardı edildiği ortaya çıkmaktadır.

Taylor'un geliştirdiği bilimsel yönetim anlayışında yer alan işin teknik ve rasyonel görünümü, organizasyonda çalışanların bedenlerine ilişkin görünüm ile benzeşmektedir. İşçiler basit bir fiziksel varlık olma ötesinde, organizasyonun zaman ve mekan ilişkisi içinde disipline edilmiş, bilimsel olarak belirlenmiş üretim sürecinin parçaları olarak düzenli olarak birbirine bağlanmış bir mekanizma olarak da görülmektedir (Shilling:2004:82). Bu mekanizma içerisinde bedene ilişkin özel görünümler yer almamaktadır. Önceden düzenlenmiş iş süreci ve çalışanın değiştirmesine izin verilmeyen kuralların varlığı, zaman içinde işgücünün kendi bedenine yabancılaşmasını da beraberinde getirmektedir.

Organizasyon ve hareketli montaj hattı teknolojisinin birleşimi ile tanımlanan Fordizm, Henry Ford tarafından geliştirilmiştir. Kitle üretiminin hakim olduğu fordist dönem, ücretli işçilerin bedenlerini düzenleme çabalarında durağan bir yapıya sahip olmamıştır. Doğrudan fiziksel baskı bu dönemde gerilerken, zaman ve mekan rasyonalize edilerek çalışan bedeni disipline alma yolları artırılmaya çalışılmıştır (Shilling:2004:83). Son derece özel ve tek amaçlı makineler ile eğitimsiz ve niteliksiz işgücü kullanımına dayanan

fordist sistem, makine ile işçi arasında sürekli ve değişmez bir ilişki kurarak, çıktının standartlaşmasını sağlamıştır. Ayrıntılı işbölümünü sağlayan iş örgütlenmesi, üretim öncesi ve sonrası süreçlerin birbiri ile ilişkisini kopararak, denetim ve karar alma erkini tümüyle emek sürecinin dışına çıkarmıştır (Öngen1994:113).

Çağdaş beden kuramcıları, bedenın artan bir oranda kendisine etki eden çağdaş yapıların düzenlenmesinde pasif bir yapılanma gösterdiğini ileri sürmektedirler. Endüstrileşmenin ilk dönemlerinde bireylerin maruz kaldığı sıkıntı ve istismar sözü edilen bu pasif ve boyun eğme davranışını pekiştirip artırmıştır. Bunun yanında fordist fabrika temelli üretim metodları formel işin bazı dışsal sınırlamalarına direnç göstermede yeteri miktarda neden ve imkan sağlasa da, post fordist ekonomi fiziksel baskı ve doğrudan disiplin üzerinde daha olumlu yaklaşıma sahip olmuştur (Shilling;2004:98). Sonuçta bedenın kontrol nesnesi olma özelliği, tarihsel dönem içinde farklı biçimlerde meşrulaştırılmış ve dolaylı ya da dolaysız olarak her dönem baskı altına alınmaya çalışılmıştır. Organizasyon içinde çalışan beden, sadece fiziksel kapasitesini artırabilme ve üretimde verimliliği sağlayabilmedeki rolü açısından sorgulanmıştır.

Klasik organizasyon teorisi 1930'lu yıllara kadar organizasyonların yapısı ve işleyişinde önemli etkilere sahiptir. Ancak daha sonra organizasyonlarda yaşanan yönetim ve örgütlenmeye ilişkin sorunlar yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Neo klasik organizasyon teorisinin en belirgin özelliği ise, insanın organizasyonun en önemli ve vazgeçilmez bir ögesi olarak kabul edilmesidir. Organizasyon da çalışanları anlamak, yeteneklerinden yeterince faydalanmak, yapı ile insan davranışları arasındaki ilişkileri anlamaktır (Dinçer ve Fidan, 1996: 137). Teorinin özünü oluşturan Hawthorn Araştırmaları, verimlilikte rol oynadığı belirtilen sosyo-psikolojik etmenleri vurgulaması kadar, işçilere ilk kez işleri, iş grupları ve çalıştıkları organizasyon hakkındaki düşüncelerini açık biçimde ifade ederek üstlerine duyurabilme olanağını ortaya koyması bakımından da önemlidir (Dicle,1974:37). Neo-klasik teori, klasik teorisinin aksine organizasyonun etkinliğinde insan unsurunun sosyo-psikolojik bir varlık olarak önemli olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Neoklasik teorisinin gelişmesine katkıda bulunan yazarlar psikoloji, sosyoloji, antropoloji, sosyal-psikoloji ...gibi çok değişik alanlardan gelmişlerdir. Dolayısıyla neo-klasik yaklaşımın bu konuda yapmış olduğu en önemli katkı, organizasyon yapısı içinde insanın nasıl davrandığı, neden o şekilde davrandığı ve yapı ile davranışları arasındaki ilişkileri açıklamak olmuştur.

Klasik teori, insan unsurunu pasif saymasına karşılık, neoklasik teori bir organizasyonda etkinliği belirleyen unsurun insan olduğunu göstermiştir.

Klasik yönetim düşüncesi gelişmesinin en yüksek seviyeye ulaştığı, 1930 lu yıllarda, "yönetimde insan ilişkileri " adı altında yeni bir yaklaşım oluşmaya başlamıştır. Yeni bir yönetim felsefesini temsil eden yönetim ve örgüt olgusuna farklı açıdan bakan " insan ilişkileri" yaklaşımı hızla gelişerek özellikle II. Dünya savaşından sonra yönetim düşüncesinde bir okul, yönetim uygulamasında bir akım haline gelmiştir.

Bununla birlikte, neo-klasik organizasyon teorisini savunan yazarlar da klasikler gibi organizasyonun bir yönüne ağırlık vermişler, organizasyonların beşeri yönünü temel inceleme konusu yaparak, sistemin bir parçası olan diğer konulara yeterince önem vermemişlerdir. Her şeye rağmen, neo-klasik organizasyon teorisi, klasik teorinin eksikliklerini tamamlayan ve modern organizasyon teorisine geçişi hazırlayan bir aşama olarak gösterilmektedir (Demirkan;1997:26). Neo-klasik yönetim teorileri; insana özgü olan konuların dikkate alınması gerektiği, insanın tek başına organizasyonun önemli bir boyutu olduğunu vurgulaması açısından önemli olmuştur. Bu yaklaşımda genel olarak, işletmelerde işin tanımı, üretim süreçleri, organizasyon içi ödül ve üretim süreçlerinin iyileştirilmesinde çalışanların istek ve eğilimlerinin de dikkate alınmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır.

1970 yılların başlarında üretim modelinin krize girmesi ve kitlesel kol emeğine ihtiyacın azalması sonucu, endüstri sektöründe işgücü kullanımının azaltılması eğilimi artmıştır. Bu süreçteki işten çıkarılmalarda öncelikle yaşlı işgücü tercih edilmiştir. Fordist üretim sürecinde elde edilen bilgi ve beceri post fordist esnek uzmanlaşma ile birlikte yeni bir sürece girmiştir.

POST-ENDÜSTRİYEL DÖNEMDE İŞİN ÖRGÜTLENMESİ

1970'lerden sonra ortaya çıkan ve post fordizm, esnek uzmanlaşma ve esnek birikim kavramları ile ortaya çıkan değişimler "esneklik" üzerine temellenmektedir. Burada işgücünün bedeni yanında aklını da yoğun olarak kullanılması istenmekte ve işin denetlenmesinde işgücü sorumluluğu tamamı ile kendi üzerine almaktadır. İşgücünün esnekleşmesi bir anlamda uzun çalışma saatlerine dayanıklı bir beden ve yaratıcılığını ortaya çıkarabilecek akli bir arada talep etmektedir.

Günümüzde yönetimle ilgili bütün yayınlarda, esneklik ve değişim kavramlarının önemi, başarılı şirket ve yönetici hikâyeleri örnek gösterilerek ortaya konmaktadır. Buna karşın, bu düşüncelerde ortaya konan öneriler sadece yöneticileri ilgilendirmekle kalmamaktadır. 20.yy'ın modern bireyinin ortaya çıkışında, Taylor'un 'Bilimsel Yönetimi'nin ve Ford'un 'Seri

Üretimi”nin büyük bir etkisi varsa, ‘post’-modern çağın ‘post’-öznelerinin şekillendirilmesine de, değişim, esneklik ve takım çalışması söylemleri damgasını vurmaktadır. Organizasyonda çalışanlardan daha esnek, takım çalışmasına yatkın, değişime ve belirsizliğe açık olan bireyler olması beklenmektedir.

Günümüzde bilgi ve teknolojinin gittikçe önem kazanmasında, bilgi, yaratıcılık ve bilginin etkin kullanılması ön plana geçmektedir. Geleneksel ekonomide endüstri sektöründe çalışanın sahip olduğu nitelikler çok fazla değişken karaktere sahip değildi. Yeni ekonomide ise yapılan işlerin öğrenme katsayısı süratle artmaktadır. Öğrenmenin stratejik bir değer olmasının nedeni daha akıllı, daha hızlı ve daha üretken bir işgücüne duyulan ihtiyaçtır. Bunu yaratmanın yolu ile öğrenen insan ve öğrenen örgütler geliştirmekten geçmektedir (Mansfield,1996:269). Nitekim, son yıllarda öğrenen organizasyonlar vb konular üzerinde çalışmaların arttığı görülmektedir.

Çalışanların bedenleri, sadece açık sosyal ilişkilerin yansımaları değil aynı zamanda güç ve yapı anlamlarını kullanmada organizasyonun iktidar ve dinamiklerinin bir ürünüdür. Bununla birlikte yalnızca organizasyonların içindeki sosyal ilişkilere bakılarak bedenlerin anlam ve kimlikler yorumlanamamaktadır. Aksine insan ile insan olmayan arasındaki değişen birliklerin geniş bir çeşitliliğini oluşturan, benzer cisimlerin/bedensel özelliklerin biçimlendirilmiş ilişkileri içinde üretilen toplumu tanımlamak önemlidir (Law;1994). İnsan ve nesnelere arasındaki paylaşım olmadan ne işyeri ne de iş ilişkileri varolmaktadır. Nesnelere aktörleri, nasıl hareket edecekleri ve ne yönde etkileşimde bulunacakları konusunda, rol ve sorumluluklarının yerini belirlemede ve manevi bir anlam vermede sınırlandırılmaktadır. Diğer bir anlamda nesnelere politik bir güce sahiptir.

Çağdaş organizasyon yaşamında çeşitli entelektüel, duygusal ve iletişim becerileri üzerindeki artan baskı, insan bedeni üzerinde çok farklı etkileri de beraberinde getirmektedir. Günümüzde organizasyonlardaki işgücünün davranışları kadar duygu ve dış görünüşlerini yönetmeye doğru artan bir yönelimin olduğu gözlenirken, beden üzerine farklı denetim mekanizmalarının eklenmesi görülmektedir.

ESTETİK VE DUYGUSAL EMEK

1980’lerden bu yana birçok organizasyonun imaj ve yaratıcılık yolu ile Pazar ekonomisinde farklılık aradığı, bu nedenle organizasyonlarda emeğin duygusal boyutu ve dış görünümünün düzenlenmesi üzerine yoğunlaşmanın arttığı görülmektedir.

Duygusal emek kavramını literatüre ilk kazandıran isim Hochschild (1983) olmuştur. Hochschild, tüm bireyler tarafından gözlemlenebilen mimik ve bedene ait gösterimler yaratabilmek için duyguların yönetilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu durum ücret karşılığında yapıldığında ise “duygusal emek”ten söz edilmektedir. (Hochschild;1983:7-8). Son yıllarda çalışma yaşamında özellikle hizmet sektöründe duygusal emek olgusunun öneminin giderek artmaktadır. Bu temelde müşteri memnuniyetini arttırmada organizasyonda çalışan bireylerin duygularını da gösterebilme ve karşısındakini olumlu yönde etkileyebilme üzerinde durulmaktadır.

Organizasyonda çalışan işgücünün sahip olduğu duygular; işe karşı, işten kaynaklanan ya da iş ile ilgili duygular olmaktan ziyade işi belirli bir duygu ifadesi takınarak yapma ve daha çok işin muhatabı olan karşı tarafa (müşteri, hasta vb.) bir his yaratma çabası boyutunda ele alınmakta, bu tür çaba da duygusal emek olarak adlandırılmaktadır (Seçer;2006:814). Organizasyon yönetimi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde; bazı yazarların duygusal emek yerine estetik emek kavramını tercih ettiği görülmektedir (Witz ve diğerleri 2003:35). Bunun en önemli nedeni ise estetik emek kavramında, emek sürecinde bedenin cisimleşmesinin ön planda yer almasıdır. Ayrıca duygusal emek anlayışında, çalışanın düşünen ve hisseden bir özne olarak ön planda tutulduğu ancak bedene ait görünümünün arka planda kalarak engellendiği ileri sürülmektedir (Witz ve diğerleri 2003:36). Estetik emek, aynı zamanda ticari amaçlar için çalışanlar üzerinde fiziksel düzenlemeleri kullanan işletmeler hakkındaki tartışmalara analitik olarak uygun ve sağlam araçlar sağlamaktadır. (Witz ve diğerleri 2003:198) Bunun yanında organizasyonda çalışan bedenlerin varolma ve işi yapabilme yolları üzerinde yoğunlaşarak, hizmet işine cisimleşmiş karakter kazandırmaya da izin vermektedir (Witz ve diğerleri 2003:35-43).

Günümüzde organizasyonlardaki işgücünün nasıl davranması gerektiği kadar duyguları ve görünüşlerini yönetmeye doğru artan bir eğilimin olduğu tartışılmaktadır (Grugulis ve diğerleri;2004:1151-1174). Böylelikle işin verimlilik ve yaratıcılık boyutu olduğu kadar (ya da olmadığı kadar) aynı zamanda duygusal ve estetik boyutu olduğu ileri sürülmektedir (Hochschild 1983, Warhurst ve Nickson 2001). Bu gelişmenin birbirini izleyen (interactive) hizmetlerde, belirli ölçüde doğruluk payı bulunmaktadır. Özellikle yoğun işe alım ve eğitimin bulunduğu perakende satış yapılan ve müşteri ile doğrudan iletişim kurulan hizmetlerde emeğin estetik ve duygu yanı üzerinde odaklanıldığı görülmektedir (Thompson;2001:923-942). Organizasyonlarda birçok yöneticinin işgücünün “dil ve beden durumlarını, eteğinin uzunluğu, saç şeklini ve rengini, ağırlık ve göğüs ölçülerini, makyaj ve traş biçimlerini, takılarını, ayakkabılarını kontrol etme çabasında bulunabil-

mektedir. (Hochschild 1983, Paules 1991, Warhust ve Nickson 2001) Bu tür ayrıntılı talepler, daha çok işgücünün bedensel görünümünde kontrolün bir aracı olma işlevini ortaya koymaktadır. Böylelikle işgücü zihinsel ve bedensel olarak organizasyona bağımlı bir birey durumuna getirilmek istenmekte ve organizasyonun imajı çalışanların beden görünümünde somutlaşmış olmaktadır.

Duygusal ve estetik emek içinde, çalışanların duyguları ve görünümü mala, bir eşyaya dönüşmekte ve yeniden biçimlendirilerek işverenlerin istedikleri tasarımlara uygun duruma getirilmektedir (Thompson ve Mc Hugh 2002). Günümüzde yönetim danışmanlığı, yatırım bankacılığı gibi endüstrilerde işe alınan bireyler, güzellik ve atletik olmanın bedensel normları üzerinden ödüllendirilip seçilmekte ve bireylerin işte uzun zaman geçirme kapasitesi esas alınmaktadır (Sinclair;2005). Fiziksel görünüm terfi kararları, işe yerleştirme, seçme ve iş sürecinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Çekici olma, iş mülakatlarında ilk izlenim olarak etki etmektedir. İş başvurusunda bulunanların nitelikleri benzer ise, dış görünüm ücretli çalışma ve terfi kararlarında belirleyici etken olabilmektedir. Ayrıca dış görünüm açısından çekici ve cazibeye sahip olanların diğerlerine göre daha nitelikli olduğu düşünülmektedir (Drogosz ve Levy;1996; Marlowe ve diğerleri;1996). Organizasyon teorisinde uzun yıllardır hakim olan rasyonalite olgusu, son dönemlerde çalışma ilişkileri ve müşteri memnuniyetine yönelik yönetim anlayışlarının gelişimi ile farklı bir boyut kazanmıştır. Bunun yanında, organizasyonların hedeflerine ulaşmasında duygusal ve estetik emek kavramları yeni açılımlar getirirken, çalışanların duyguları ve bedenleri üzerindeki kontrolün üretim ve tüketim taleplerine uygun olarak yeniden şekillenmesine de yol açmıştır

SONUÇ

Beden ve organizasyon çalışmalarına ilişkin teorik çerçeve, bu olgunun çok boyutlu bir niteliğe sahip olmasından dolayı, tek bir çalışma konusu olmayacak kadar geniş sınırlara sahiptir. Bu nedenle, bu çalışmada konuya giriş niteliği taşıyan ve tarihsel süreçte organizasyonda bedenin ele alınış biçimlerinin temellerini ortaya koyan görüşlere yer verilmiştir. Organizasyonla ilgili çalışmalarda bulunan yazarlar tarafından, insan bedeninin büyük ölçüde ihmal edildiği ileri sürülmüştür. Bunun nedenleri arasında, Kartezyen ayırımın organizasyon teorisi ve çalışmalarında önemli bir etkiye sahip olması yer almaktadır. Bedenin kontrol edilme ihtiyacı organizasyon çalışmalarında, özellikle yönetimle ilgili bölümlerde ağırlıklı olarak hissedilmiştir. Beden ile ilişkili "soruna" çözümler genel olarak akıl ve rasyonaliteyi cazip kılma ile birlikte düşünülmüştür. Bu durum bedenin kontrol nesnesi olma özelliğini, tarihsel dönem içinde farklı biçimlerde meşrulaştırmış ve dolaylı

ya da dolaysız olarak bedenın her dönem baskı altında bırakılmasına yol açmıştır.

1980'lerden bu yana birçok organizasyon imaj ve yaratıcılık yolu ile pazar ekonomisinde farklılık aramaya başlamış, emeğin duygusal ve dış görünümünün düzenlenmesi üzerine yoğunlaşma giderek artmıştır. Bu durum, endüstrileşmenin ilk dönemlerinde olduğu gibi, çalışanların bedenlerini rasyonel davranışlara uymak zorunda olan bir makine dışlisi gibi görme eğilimden farklı bir anlam taşıtmaktadır. Organizasyonda alışanların duygu ve düşüncelerini anlama, dış görünümlerine ilişkin değerlendirmeler yapma yolu ile farklı bir denetim mekanizması ortaya çıkmaktadır. Çalışanların duyguları ve görünümü adeta bir mala, bir eşyaya dönüşmekte ve yeniden biçimlendirilerek, işverenlerin ve pazar ekonomisinin istediği özelliklere uygun duruma getirilmektedir. Organizasyon çalışmalarında bedene bakış, toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal olarak yapılanmakta ve Kartezyen düşüncenin sınırlarını açarak, farklı boyutlarda değerlendirme gereğini ortaya ıkarmaktadır.

SUMMARY

Because the theoretical framework concerning studies of body and organization is a multidimensional phenomenon, it has extended limits which prevent it from being only one subject matter. On this account, in this study the views which have an introductory feature and display the bases how body is dealt with in an organization in historical process are introduced. Since 1980 many organizations have looked for distinctiveness in monetary economy via image and creativity, in addition concentration on labor's role on emotional and physical outlook is increased. This means that workers perceive their bodies different from a gear which has to conform rational behaviors. A different control mechanism arises here. Emotions and physical outlook of workers turn out to be a good, a commodity and they are manipulated according to the demands of employers and market economy.

KAYNAKÇA

AMARIGLO, Jack ve David RUCCIO

2001 **From Unity to dispersion : The body in modern economic discourse**, Postmodernism, Economics and Knowledge. London, UK: Routledge.

BAHNISH, M.

2000 **Embodied Work, Divided Labour:subjectivity and Scientific Management of Body in Frederick W. Taylor's 1907 "Lecture on Management**, Body and Society 6(2):51-68.

BOURDIEU, PIERRE

1995 **The Logic of Practice**, Çev.R.Nice, Polity Pres, Oxford.

BOZKURT, Veysel

- **Toplum ve İktisat**, (edt:İhsan Sezal) Sosyolojiye Giriş, Martı Yayın.

DROGOSZ, L.M., Levy P.E.

1996 **Another Look at the Effects of Appearance , Gender and Job Type on Performance-based Decisions**, Psychology of Women Quarterly,20(3):437-45

DALE, Karen

2001 **Anotomising Embodiment and Oragnisation Theory**, Palgrave Macmillian.

DEMİRKAN, Mahmut

1997 **Toplam Kalite Yönetimi ve Türk Endüstri İlişkileri Sistemine Etkileri**, Bridgestone Sabancı Lastik Sanayii ve Tic. Aş. Uygulama Örneği, Sakarya

DİCLE, Ülkü

1974 **Bir Yönetim Aracı Olarak Örgütsel Haberleşme**, MPM Yay.No:169.Ankara

DİNÇER, Ömer ve Yahya FİDAN

1996 **İşletme Yönetimi**. Beta, SBF. Istanbul.

FOUCAULT, Michel

1986 **Cinselliğin Tarihi I**, Çev. Hülya Tufan, Afa: İstanbul

GILBERT, N. ve M. MULKAY

1984 **Opening Pandora's Box**, Cambridge University Press.

GORRINGE, Hugo

2007 **The Transformative Capacity of Embodiement**, Working Paper No:26 (www.sociology.ed.ac.uk/research/docs.html)

GRUGULIS I., WARHURST C. ve E. KEEP

2004 **What's Happening to Skill?**, In Warhurst C., Grugulis I, AND Keep E. *The Skills that matter*, Basingstoke:Palgrave Mc Millian.

KUHN, Thomas

1970 **The Structure of Scientific Revolution** (2nd edition)University of Chicago Press.

MANSFIELD, Todd

1996 **İnsanların Yeteneklerini Keşfetmek**, (Der:Robert H.Rosen) İnsan Yönetimi MESS Yayınları İstanbul.

HANCOCK, Philip ve Melisa TYLER

2000 **The Look of Love?: Gender and the Organization of Aesthetics.** in *Body and Organisation*, edited by John R.Hassard, Ruth Holliday and Hugh Willmott. London: Sage.

HANCOCK, Philip ve Melisa TYLER

2001 **Managing Subjectivity and Dialectic of Self-Consciousness:Hegel and Organization Theory**, Volume 8(4) Sage Publication.

HASARD J.,HOLLIDAY R. ve H. WILLMONT (eds)

2000 **Body and Organizations**, London, SAGE

HEILBORN, J.

1995 **The Rise of Social Theory**, Cambridge Polity Press.Blackwell.

HELLRIEGEL, Don; JACKSON, E. ve John W. SLOCUM

1999 **Management**, Eighth Edition, South-Western College Publishing,Ohio

HOCHSCHILD, A. Russell

1983 **The Managed Heart: The Commercialization of Human Feeling**, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

HOLLIDAY R. ve G. THMSON

2001 **The Body of Work**, in R. Holliday and J. Hassard *Contested Bodies*, London and Newyork: Routledge.

İŞİK, Emre

1998 **Beden ve Toplum Kuramı**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

MARLOWE, C.M., SCHNEIDER, S.L. ve C. E. NELSON

1996 **Gender and Attractiveness and Biases in Hiring Decisions: Are More Experienced Managers Less Biased?**, *Journal of Applied Psychology*,81(1):11-21

SEÇER, Şebnem

2006 **Çalışma Yaşamında Duygular ve Duygusal Emek: Sosyoloji, Psikoloji ve Örgüt Teorisi Açısından Bir Değerlendirme**, Sosyal Siyaset Konferansları, Kitap 5. (www.calisma.org)

SINCLAIR, Amanda

2005 **Body Possibilities in Leadership**, *Leadership*, November1,1(4)

SHILLING, Chris

2004 **Body in Culture, Technology and Society**, London,GBR:Sage Publications

STYHRE, Alexander

2004 **The (re)embodied organization:four perspectives on the body in organizations**. *Human Resources Development International* Volume 7 Number 1/March 2004.

SARGUT, Selami

2001 **Kültürler arası Farklılaşma ve Yönetim**, İmge Kitabevi, 2.baskı.Ankara.

OKTAY, Mahmut

1996 **İletişimciler için Davranış Bilimlerine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul.

ÖNGEN, Tülin

1994 **Promethus'un Sönmeyen Ateşi:Günümüzde İşçi Sınıfı**, Alan Yayıncılık, İstanbul.

TRETHEWAY, A.

1999 **Disciplined Bodies: Women's Embodied Identities at Work**, *Organization Studies* 20 (3): 423-450.

THOMSON, P.; WARHURST, C. ve G. CALLAGHAN

2001 **Ignorant Theory and Knowledgeable Workers:Interrogating the connections between knowledge, skills and services**, *Journal of Management Studies* 38(7).

THOMSON,P. ve D. MC HUGH

2002 **Work Organizations: A Critical Introduction** 3rd edition
Basingstoke:Palgrave Mc Millian.

WITZ, A.; WARHURST, C. ve D. NICKSON

2003 **The Labour of Aesthetics and Aesthetics of Organisation**, *Organization articles*,volume 10(1) :33-54 .Sage Publications

YAZICI, Selim

2001 **Öğrenen Organizasyonlar**, Yönetim Dizisi, Alfa, İstanbul

TÜRKİYE'DE SOSYAL TARAFLARIN MESLEKİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Mustafa Kemal ÖKE*

ÖZ

Türkiye'de gerçek bir sosyal diyalog yapılanmasının önünde bir çok engel mevcuttur. Bunlar; mevcut yasal düzenlemeler, sosyal tarafların bir-biri arasında ya da sosyal taraflarla hükümetler arasındaki işbirliği kültürünün eksikliği, nihayet hükümetlerin bunları gerçekleştirecek deneyimli kadrolardan yoksunluğudur. Mesleki eğitim ve öğretimin sürdürülmesinde gerek işçi kuruluşlarının gerekse işveren kuruluşlarının sorumlulukları ve görevleri vardır. Bu alanda işgücü piyasasındaki yaşamsal sorunlardan biri işgücü arzı ile talebi arasındaki derin açıklıktır. Ne yazık ki, işgücü piyasasındaki yapılanmalar hala bu konuda etkinlikten uzaktır.

***Anahtar Sözcükler:** Mesleki Eğitim ve Öğretim, Sosyal Aktörler, Sosyal Taraflar, Sosyal Diyalog, Sosyal Tarafların Rolü.*

ABSTRACT

There are several challenges for ensuring genuine social dialogue in Turkey. The main reasons stem from existing legal arrangements, a lack of culture of cooperation between the consecutive governments and social partners, and a lack of experience of the staff of the Ministry of Education as well as of social partners. In the operation of the vocational education system, the employee and employer institutions at first hand, the vocational institutions at the second hand have assumed a certain number of responsibilities and tasks. One of the crucial issue of labour market is deep mismatch of labour supply and labour demand. Unfortunately current institutions which take place in labour market are still insufficient.

***Keywords:** Vocational and Educational Training, Social Dialogue, Lifelong Learning, The Competence of Social Actors.*

---

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü

GİRİŞ

Ülkemizdeki mesleki eğitim ve öğretim ile ilgili bu çalışma, mesleki eğitimin genel görünümünün sergilenmesinin yanı sıra, sosyal ortakların bu süreçteki rolünü analiz etmeyi, sosyal diyalogla ilgili mevcut yapıları ortaya koymayı ve bu alandaki eksiklikleri belirleyerek yer yer diğer ülkelerle karşılaştırmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın sonunda mevcut durum ortaya konulduktan sonra, olması gereken yapı konusunda kimi öneriler, yapı ve mevzuat değişiklikleri ve nihayet farklı bir mekanizma tartışılmaktadır.

Çalışmada mesleki eğitim ve öğretimde sosyal diyalogla ilgili pozitif örnekleri belirlemek üzere sosyal taraf temsilcileri ile görüşmeler yapılmış, kaynak taraması gerçekleştirilmiş ve AB ülkelerindeki durum incelenmiştir. Bu çalışmada; mesleki eğitim ve öğretime sosyal ortak katılımıyla ilgili Avrupa Mesleki Eğitimi Geliştirme Merkezi (CEDEFOP) araştırmalarından, Avrupa Eğitim Vakfı (ETF) araştırmalarından ve topluluğa son katılan ülkelerde mesleki eğitim ve öğretimde sosyal diyalog ve istihdam (Winterton ve Strandberg, 2004: 21-76) konularını değerlendiren analizlerden de yararlanılmıştır.

Ayrıca, beş yıllık kalkınma planlarındaki mesleki eğitim ve öğretimle ilgili bölümler, bu alandaki özel ihtisas komisyonu raporları, eğitim yaşamını biçimlendiren tüzel düzenlemeler ve nihayet sosyal diyalog ile ilişkili resmi belgeler de bu çalışmanın kaynağını teşkil etmiştir.

Avrupa Eğitim Vakfı (European Training Foundation-ETF) tarafından 2004 yılında gerçekleştirilen inceleme ve bunun sonunda ortaya konulan gözden geçirme raporunda, Türkiye'deki farklı yapılar tespit edilmekte; mesleki eğitim ve öğretim sayesinde istihdam yolu açan sosyal diyalog sürecindeki olabilirlikleri ve engelleri saptamakta; mesleki eğitim ve öğretimle istihdam ilişkisinin geliştirilmesi ve daha iyi bir eşgüdümün sağlanması için sosyal diyalogun iyileştirilmesine yönelik adımlar önerilmektedir. ETF Gözden Geçirme Raporunda, Türkiye'de sosyal diyalogun esas olarak ulusal düzeyde ve il düzeyinde üçlü yapılarla örgütlendiği ve hükümetin belirleyici konumunda olduğu temel vurgu olarak saptanmıştır. Sektörel düzeyde ve özel sektör işletme düzeyinde ikili diyalog, marjinal olarak tanımlanmış ve toplu sözleşmeler kapsamındaki işgücü oranının az olduğu ifade edilmiştir (ETF, 2004).

Türkiye'de endüstriyel ilişkiler dünyasındaki sosyal diyalog yapılanmasına en iyi örneğin toplu iş sözleşmesi sistemi olduğu, bunun da tarafı olan sendikaların en önemli sosyal aktör olarak öne çıktığı konusunda kuşku yok-

tur. Toplu iş sözleşmesi sistemi bu anlamda çok etkin ve işlevseldir ancak çeşitli kısıtları da vardır. Toplu iş sözleşmesi sisteminin hukuksal çerçevesi, 1983 yılında yürürlüğe giren 2821 sayılı Sendikalar Yasası ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası ile belirlenmiştir. Bu yasalara göre, toplu iş sözleşmesi (TİS) yapabilmek için, sendikaları bekleyen uzun ve karmaşık bir prosedür vardır. Kısacası, Türkiye’deki mevzuat, sendikaların önüne koyduğu engellerle AB ülkeleri ile karşılaştırma yapılamayacak kadar toplu sözleşme yapmayı ya da toplu sözleşmenin tarafı olmayı zorlaştırmıştır. Bunun sonucudur ki, istihdam içinde yer alan kesimin çok küçük bir parçası toplu iş sözleşmelerinden yararlanabilmektedir.

Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Mesleki Eğitim ve Öğretim

Mesleki eğitim ve öğretimle ilgili ana kavramlar, hedefler ve öncelikler, ard arda gelen beş yıllık kalkınma planlarında geliştirilmiştir. Beş Yıllık Kalkınma Planlarının hedeflerini ve öngördüğü politikaları şöyle özetlemek mümkündür (Barkın, 2005:35-37).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın (1963-1967), temel hedefleri arasında işsizlik sorununu çözmek, işgücünün becerilerini geliştirmek, sanayi içinde eğitim yapmak bulunmaktadır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ise (1968-1972) eğitim için kısa sürede iki amaçlı bir gelişme öngörülmüştür: Birincisi; ekonomik gelişme için gerekli insan gücü yetiştirmek, ikincisi ise temel eğitimi bütün yurttaşlara vermektir. İkinci Plan; bir yandan ekonomik gelişme için gerekli insan gücünü yetiştirmeyi hedeflerken, öte yandan tüm yurttaşların okuma-yazma sorunlarına çözüm üretmek istemiştir. Bu hedefler doğrultusunda, kalkınma-işgücü piyasası-eğitim ilişkilerine yönelik politikalar önerilmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1973-1977), insan gücü sayısında önemli artışlar olmasına karşın, istenilen nitelikte insan gücünün zamanında yetiştirilmesi ve doğru yerde kullanılmasında tıkanıklıklar olduğu vurgulanmıştır. Başka bir anlatımla üçüncü plan, insan kaynağı planlaması oluşturmayı ve eğitimle istihdamın birbiriyle ilişkilendirilmesini amaçlamış ve ilk kez resmi belgelerde bu durumun altını çizmiştir. Aynı zamanda bu plan, eğitim sisteminin diğer sistemlerle bağıntısı üzerinde durmuş ve eğitim planlamasında üretim-insan gücü-eğitim sistemleri arasındaki ilişkilerin bir bütün olarak değerlendirilmesi ve buna dönük politikalar üretilmesini öngörmüştür.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), ilk kez orta öğretim kademesindeki öğrencilerin %4’ünün parasız yatılı olanaklardan teknik lise öğrencilerinin de yararlanmasını getirmiş ve mesleki eğitim ve öğretim, iş-

gücü piyasası taleplerine cevap veren politikaların geliştirilmesi ve teknik okulların sayısının artırılması üzerinde durmuştur. Dördüncü Plan; geçmişte eğitim kaynaklarının daha sınırlı olduğunu belirterek, bu sınırlamaların, eğitimin sosyal adalet ve fırsat eşitliğini gerçekleştirecek şekilde kullanılmaması, eğitim içeriğinin ekonominin ve toplumun değişen koşullarına uyacak biçimde geliştirilememesi gibi sonuçlar doğurduğunu vurgulamıştır. Giderek bu sınırlamaların eğitimin dengeli ve verimli şekilde yaygınlaştırılmasının önünde engel teşkil ettiğini belirtmiştir. Plan, teknik eğitim üzerinde önemle durmuş ve eğitim-istihdam ilişkilerini desteklemiştir.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1984-1988), diğer planlardan farklı olarak örgün ve yaygın eğitimin iç içe alınmasını öngörmüş ve bu amaçla sanayinin ikili katkısını beklemiştir. Bu Planda, insan kaynakları en değerli ulusal varlık olarak değerlendirilmiş ve bu potansiyelin eğitim yoluyla en geniş ölçüde değerlendirilerek kalkınmanın hizmetine verilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca insan kaynağı planlaması yaparak işgücü arzı ve talebi üzerinde tahminde bulunma girişimi yapılarak sektörel bazda işgücü ihtiyaçlarına göre eğitim sistemine hedefler konmuştur. İlk defa bu planla, hükümet kurumları ile sanayi sektörü temsilcileri arasında karar alıcıların bir araya gelmesi gereği vurgulanmıştır.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1989-1993), kaynak artırılması ve çeşitlendirilmesine rağmen, eğitimde nitelik ve nicelik yönünden istenilen seviyeye ulaşılamaması altı çizilen bir konu olmuştur. Bunun nedeni olarak, eğitim ve işgücü piyasası ilişkilerindeki kopukluk ve taraflar arasındaki sosyal diyalogun yetersizliği gösterilmiştir. Planda eğitim sisteminin, meslek kazandırıcı yaygın eğitim, ara insan gücü ve yüksek nitelikli insan gücü yetiştiren eğitim olarak üç boyutlu bir yapıda ele alınarak kalkınmanın temel araçlarından birisi olması öngörülmüştür. Böylelikle plan, "kalkınma ancak nitelikli insan gücü ile gerçekleştirilebilir" inancına destek çıkmıştır.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1994-1997), eğitim "insan kaynaklarının geliştirilmesi projesi" olarak ele alınmıştır. 20 değişik projeden oluşan planda istihdamın ve işgücü piyasasında etkinliğin artırılması ayrı bir proje olarak değerlendirilmiştir. Planda insan sermayesi yatırımına dikkat çekilmekte, meslek standartları ve sertifikasyon sistemi oluşturularak işgücü becerilerinin Avrupa Birliği ülkelerindeki becerilere uygun olarak geliştirilmesi ve modüler sisteme geçiş hedeflenmiştir (Bircan, 1999: 4-6).

İlginçtir ki; bu kalkınma planlarında ana hatları belirlenen hedefler hala günümüz Türkiye'sinin hedefleri olarak resmi belgelerde yer almaktadır

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (2001-2005) hazırlık çalışmaları bünyesinde "Çağdaş Gelişmeler Işığında Çalışma Hayatının ve Türk Mev-

zuatının Geliştirilmesi”, “Sosyal Diyalog: Katılımlı Yapılanmanın Geliştirilmesi”, “İş Sağlığı Güvenliği” çalışma grupları oluşturulmuş ve bu gruplar aracılığıyla mevcut durum, sağlanan gelişmeler ve eksiklikler belirlenmiştir. Ortaya konan tespitler ve hedefler şöyle sıralanabilir: Planda, mesleki eğitim ve öğretim alanını tercih eden öğrencilerin oranındaki düşüşe dikkat çekilmiştir. Daha önce belirlenmiş olan toplumun eğitim düzeyinin yükseltilmesi doğrultusunda zorunlu eğitim süresi 1997 tarihli 4306 Sayılı Kanunla 8 yıla çıkarılmıştır. Bu Plan, aynı zamanda çocuk işçilerin sağlıksız koşullar altında çalıştırılmasını ve insan kaynaklarının verimsiz kullanımını da mercek altına alarak bu konuda politikalar geliştirilmesini önermiştir. Planın üzerinde durduğu konular arasında fırsat eşitliği, üniversiteye giriş, danışmanlık ve rehberlik sisteminin kurulması ve nihayet mesleki ve teknik eğitimle sanayi arasındaki zayıf ilişki sayılabilir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı; eğitim sisteminin içinde yer alan öğrencilerin bir yandan demokratik ve toplumsal değerlere yabancı kalması, öte yandan bilgi çağına hazırlık olarak bilim ve teknolojiye sıcak, sorun çözebilen gençler olarak yetiştirilmesi hedeflerini belirlemiş ve bu hedeflere ulaştıracak araç olarak da yaşam boyu öğrenmenin altını çizmiştir. Plan öncekilerin de hep vurgulaya geldiği gibi yatay ve dikey geçişlere olanak tanıyan ve böylelikle fırsat eşitliğini sağlayan ve üretim odaklı bir eğitimi temel politika olarak belirlemiştir

Sekizinci Plan çerçevesinde oluşturulan Özel İhtisas Komisyonu; eğitim sisteminin, farklı felsefeler ve metodolojileri temel alan farklı kanunlara dayandığını, bunun da hem eğitimin iki parçası arasında, hem de mesleki eğitim ve öğretim sistemi içinde çatışmalara neden olduğunu belirtmiştir.

Özel İhtisas Komisyonu’nun AB uygulamalarını da dikkate alarak önerdiği kısa vadeli (2001-2005) hedefleri şöyle sıralanabilir:

- *Eğitim sistemini yeniden yapılandırmak,
- *Örgün, yaygın, genel ve mesleki eğitimi birleştirmek,
- *Ortaöğretimle iş hayatı arasında bağ kurmak,
- *Arz ve talebi sektör ihtiyaçlarına göre dengeye oturtmak,
- *Mesleki eğitim ve öğretim programlarını istihdam edilebilirliği göz önüne alarak şekillendirmek

Orta Vadeli Program (2006-2008) Sekizinci plan sonrası uygulamaya konan ve 2006-2008 dönemini kapsayan program; insan kaynaklarının geliştirilmesi ve istihdam edilebilirliğin artırılması başlığı altında eğitim niteliğinin artırılmasına, mesleki eğitimde işgücü piyasası ihtiyaçlarının duyduğu

nitelikte insan gücü yetiştirilmesi, meslek standartları ve mesleki yeterlilik sisteminin kurulması konularına vurgu yapılmıştır (DPT, 2005:5).

Değerlendirme

Beş yıllık kalkınma planlarının gösterdiği hedefler doğrultusunda 40 yılı aşkın bir süredir ortaya konan politika önerileri ile uygulama arasında hep açıklık olagelmıştır. Denebilir ki çoğunlukla plan döneminin beklentileriyle gerçekleştirmeler arasında bire bir uyum yakalanamamıştır. Bunun en açık örneklerinden biri mesleki eğitim ve öğretime ilişkin gösterilen hedeflerdir (Doğan, 1999:20).

Planlı dönem boyunca gerek ara insan gücü gerekse yüksek öğretim sürecinden geçmiş olan insan gücünün arz ve talebi arasında bir tutarlılık sağlanamamıştır. Bu nedenle eğitim-üretim kopukluğu tartışmaları, eğitim-istihdam ilişkisizliği tartışmaları bugün ülkemizin her zamandan daha fazla üzerinde odaklandığı konular olmuştur. Sekizinci planda yer alan personel arz ve ihtiyacı tablosu bu tartışmaların ne denli yerinde olduğunu göstermektedir (TÜBİTAK, 2005:Ek1):

Tablo 1: Personel Arzı ve İhtiyacı Projeksiyonu (Bin kişi) Tahmin

	2000	2000	2005	2005
Meslekler	Arz	Talep	Arz	Talep
Hekim	80.9	97.6	89.0	121.7
Hemşire	71.0	172.8	77.1	212.8
İlköğr.öğretmeni	334.2	376.0	394.8	413.0
Ort.öğr.	155.7	133.0	210.1	180.0
İnşaat mühendisi	43.9	37.1	50.2	45.9
Bilgisayar müh.	6.8	9.2	12.6	16.6
Metalürji müh.	4.6	2.9	5.9	3.8
Ziraat/Orman Müh.	62.2	38.1	73.0	49.1

Kaynak:DPT 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı; <http://www.dpt.gov.tr>

Tablo:1'den anlaşılacağı üzere toplumun gereksinim duyduğu alanlarda değil, hiç gereksinmesi olmayan alanlarda insan gücü yetiştirilmesi devam ede gelmektedir. Kuşkusuz üçüncü plandan sonra bir işgücü planlamasının

yapılamamış olması ve bu durumun piyasaya terk edilmiş olması devletin eğitim alanında kıt olan kaynaklarını irrasyonel bir şekilde kullandığını göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye’yi bazı OECD ülkeleriyle karşılaştırdığımızda görülmektedir ki; 2000 yılı rakamları itibariyle Türkiye’deki eğitim alanında yapılan toplam kamu harcamaları GSYİH’nın %3.4 ünü teşkil ederken bu rakam OECD ortalaması olarak %4.8, Fransa’da %5.7’dir (OECD, 2003). Türkiye bu tablo içinde eğitime en az kamusal kaynak ayıran ülkelerin başında gelmektedir.

Öte yandan okullaşma oranı konusunda da Türkiye, Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında; Avrupa ülkeleri 5-14 yaş arasında okullaşmayı tamamen, 15-19 yaş arasında okullaşmayı %89 oranında sağlamışken bu rakamlar Türkiye’de sırasıyla %83.5 ve %30 düzeyinde kalmıştır. Yükseköğretim ve ileri yükseköğretim çağı olarak düşünülen 20-29 yaş grubunda okullaşma oranı diğer ülkelerde %20 iken Türkiye’de bu oran %5.4’tür (Tübitak, 2005:33-109).

Mesleki eğitim ve öğretim programları için önerilen yeniden yapılandırma, içeriğin meslek standartları üzerinde odaklanması ve iş hayatıyla bağlantılar kurulması temel alınan politikalardır (Akpınar, 2004:17). Yükseköğretime erişemeyen gençlere yönelik eğitimdeki artışla hayat boyu öğrenme yaklaşımı vurgulanmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı’nın merkezi rolünün yeniden yapılandırılması ve Bakanlığın il birimlerine daha fazla sorumluluk verilmesi görüşüyle 3797 Sayılı Kanunda değişiklik yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca çıraklık eğitimi ile mesleki ve teknik eğitimin, iş hayatının beklentilerini karşılayacak şekilde 3308 Sayılı Kanunda değişiklik yapılması önerilmiştir (DPT, 2000:222-223).

Sekizinci Planın da işaret ettiği trend doğrultusunda 1990’lı yıllar ile 2000’li yıllar arasında mesleki eğitimi tercih eden öğrencilerde oransal olarak bir düşme görülmektedir. Bazı kesimlerce bu düşmenin katsayı uygulamasının ortaya çıktığı 1998-99 yıllarında başladığı ve günümüze değin devam ettiği öne sürülmektedir (TED Raporu, 2004:2-3)

Tablo 2: Katsayı Uygulaması ve Orta Öğretim Tercihleri(1998-04)

Öğretim Yılı	Genel Lise Öğr.	Mesleki Öğr.	Eğitim	Toplam
1998-99	1.297.514 %56	988.689 %43		2.286.203
1999-00	1.506.379 %61	938.028 %38		2.444.407
2000-01	1.324.083 %62	804.964 %37		2.128.957
2001-02	1.490.376 %64	821.895 %35		2.312.271
2002-03	2.053.735 %67	981.224 %32		3.034.959
2003-04	2.463.923 %68	1.129.481 %31		3.593.404

Kaynak:MEB İstatistikleri

Katsayı uygulamasının başladığı 1998-99 öğretim yılı baz alındığında, yıllar itibariyle genel lise öğrencilerinin tercihlerinde bir artış yaşanırken, mesleki ve teknik lise öğrencilerinin tercihlerinde bir azalış yaşandığı gerçektir. Yukarıda ki tablodan anlaşılacağı üzere mesleki eğitimi tercih edenlerin oranı %43'den %31'e gerilerken aksine genel lise tercihlerinde %56'dan %68'e varan bir artış yaşanmaktadır.

Ancak çarpık olduğu öne sürülen tablonun katsayı uygulaması ile doğrudan bağlantısının kurulması ne kadar gerçekçidir, bunun üzerinde durulması gerekir. Aşağıdaki tablo'dan da görüleceği gibi genel liselere oranla mesleki eğitime olan talebin düşüklüğü katsayı uygulamasının ortada olmadığı yıllardan beri devam ede gelmektedir. Sözgelimi 1989-90 öğretim döneminde genel liseleri tercih eden öğrenciler orta öğretim toplamının %58'ini teşkil ediyorken bu oran yukarıda da değinildiği gibi 2003-04 öğretim döneminde %68'e çıkmıştır. Aksine mesleki ve teknik eğitimi tercih eden öğrencilerin oranı da %42'den, %31'e gerilemiştir.

Tablo 3: Genel ve Mesleki ve Teknik Orta Öğretim Öğrencilerinin Dağılımı(1990-2004)

Eğitim türü		1989-1990	1994-1995	1999-2000	2003-2004
Genel Orta Eğitim	Öğrenci Sayısı	750.091	1.226.519	1.506.379	2.463.923
	%	58.0	57.7	61.6	68.6
Mesleki ve Teknik Eğitim	Öğrenci Sayısı	542.956	897.779	938.028	1.129.481
	%	42.0	42.3	38.4	31.4
TOPLAM	Öğrenci Sayısı	1.293.047	2.124.298	2.444.407	3.593.404
	%	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: MEB İstatistikleri

2 ve 3 numaralı tabloların gösterdiği gerçek; Türkiye’de katsayı uygulamasının dışında daha genel ve daha ciddi bir sorunun varlığıdır. O da; Türkiye’deki orta öğretim öğrenci dağılımının Batı ülkelerinin tersine çoğunluğunun genel lise, geri kalan görece azınlığın ise mesleki ve teknik lise doğrultusunda gerçekleşiyor olmasıdır. Katsayı uygulaması belki var olan bu trendin devamına ve derinleşmesine katkı sağlamış olabilir.

Nitekim Türk Eğitim Derneği’nin konuyla ilgili hazırladığı raporda da vurgulandığı üzere çağdaş dünyada mesleki eğitim öğrencilerinin oranı, toplam ortaöğretim içinde %65; üniversiteye hazırlamaya dönük okullara giden öğrenci sayısının genel ortaöğretim öğrencileri arasındaki oranı ise %35 düzeyinde yer alırken, Türkiye’de bu oranlar bütünüyle tersine çevrilmiştir (TED Raporu, 2004:5).

Bugün gelinen ve eğitim çevrelerince çarpık olarak tanımlanan tablonun temelinde, öğrenci velilerinin üniversite öğrenimini daha prestijli meslek edinmenin yolu olarak algılamaları vardır. Mesleki eğitimden geçmiş, meslek sahibi kişilerin daha az itibarlı oldukları yolundaki algı ve psikolojik motivasyon değişmeden bu tablonun değişmesi olası değildir. Oysa izlenmesi gereken strateji; toplum içindeki itibar ve prestij sıralamasında diploma

sahibi olmanın, mesleğini iyi yapan meslek sahipleriyle yer değiştirmesi gerektiği görüşünün egemen kılınmasıdır.

Mesleki Eğitim ve Öğretime İlişkin Projeler

Gerek Beş Yıllık Kalkınma Planları gerekse diğer temel politikaları yaşama geçirmek amacıyla değişik zaman dilimlerinde uygulamaya konan bir çok proje mevcuttur. Milli Eğitim Bakanlığı'nın özellikle mezunlara ilişkin araştırmaları dikkate değerdir. Bu projeleri şöyle sıralamak olasıdır.

*OSANOR projesi 1984 yılında uygulamaya konmuş ve okul ile sanayi sektörü arasındaki işbirliğini amaçlamıştır. Bu alandaki ilk proje olarak ortaya çıkmıştır.

*METEP projesi okul mezunlarının istihdam durumunu incelemiştir. Mezunların eğitim aldığı alanda çalışıp çalışmadığını araştırmıştır.

Bu projeler sonunda elde edilen bulgulardan birincisi; iş bulabilenlerin çoğunlukla mezuniyetten hemen sonra iş buldukları; bilgi ve becerilerini arttırmak için daha fazla eğitime ihtiyaç duydukları yolundadır

*TAMEM projesi de diğerleri gibi farklı boyutlarda da olsa okul ile işletme işbirliğini esas almış çalışmalardandır.

*METGE (Mesleki Ve Teknik Eğitimi Geliştirme) projesi ile, bölgesel ihtiyaçlara duyarlı, çevrenin katılım ve iş birliğini sağlayan, eğitim ihtiyaçları doğrultusunda modüler öğretim programları geliştirebilen, mesleğe yönelik standartları eğitime taşıyabilen, bireysel öğretim (modüler öğretim) yöntemi doğrultusunda kaynak materyal hazırlayabilen, öğrencileri iş hayatı ve istihdam hakkında bilinçlendiren, mezunları izleyebilen, okulun fiziki kapasite ve donanımını artırarak verimli kullanabilen, ürün, hizmet ve eğitim satarak kaynak yaratabilen daha çağdaş bir okul yapısı ve öğretim sistemi geliştirmesi amaçlanmıştır

Bu proje sonuçları göstermiştir ki; mezunların tamamı eğitim aldığı alanda iş bulamamaktadır, bu konuda bölgesel farklılıklar mevcuttur. Endüstri bölgelerinde iş bulma olanağı daha yüksektir nihayet iş bulabilenlerin çoğu hemen mezuniyet sonrası iş bulabilmektedir.

*METARGEM Projesi: Metargem ulusal düzeyde mesleki ve teknik eğitim alanında araştırma ve geliştirme çalışmaları yapmak üzere kurulmuş ve bir araştırma merkezi olarak oluşturulmuştur.

Metargem araştırmasına göre ortaya çıkan sonuç şöyle özetlenebilir: Mezunların ancak %37'si ücretli bir işte çalışmaktadır. Mezunları işe yerleştirmede okulun katkısı sınırlı olmuştur (Doğan, 1999:26-43).

Sonuç olarak mezunlara ilişkin araştırmaların ortaya koyduğu gerçek şudur ; okul, kolay ve doğrudan bir istihdam olanağı sağlamamaktadır. İkinci olarak da mezunların %50’ye varan oranını teşkil eden öğrencilerin eğitim aldıkları alanın dışında istihdam ediliyor olmalarıdır. Başka bir anlatımla; çeşitli aralıklarla gerçekleştirilen araştırmalar eğitim-istihdam ilişkisi arasında bir kopukluk olduğunu göstermektedir. 2004 yılında Metal Sanayicileri Sendikası(MESS) tarafından yapılan anketler de bu sonuçları doğrulamaktadır. Araştırmaya göre işyerlerinde çalışan mavi yakalılardan %44.3’ü meslek lisesi ve teknik lise mezunudur. MESS üyesi işverenlerin %77.3’ü çalışanlarla ilgili beceri eksikliği sorunu yaşadığını vurgulamıştır. İşverenlerin %83.7’si beceri eksikliğini gidermek için kendileri çalışma yürütmektedir. İşverenler karşılaşılan beceri eksikliği alanlarını sıralarken, ilk sıraya “alınan eğitim ile işin gerektirdiği vasıfların örtüşmemesi”ni koymuştur (MESS, 2004:12-16)

MEGEP Projesi; 2002 de başlayıp 2007 sonbaharında bitmesi planlanan Megep Projesi bugüne kadar yürütülen projelerin en kapsamlı olanıdır. Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi adını taşıyan proje, Avrupa Birliği tarafından finansal olarak desteklenmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı projenin hem finansmanına hem de yönetimine katılmıştır. Projenin misyon olarak belirlediği başlıklar şunlardır: Ulusal Yeterlilik Sisteminin oluşturulmasını da içeren bir ulusal reformun uygulanması yoluyla mesleki eğitim sisteminin nitelik ve uygunluğunun geliştirilmesi. Kamu kurumları, toplumsal ortaklar ve işletmelerin kurumsal kapasitelerinin ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde güçlendirilmesi. Reform sürecinin uygulanmasına yerel oyuncuların da dahil edilmesi yoluyla sistemin yerelleşme sürecinin hızlandırılması (Megep, 2006). Proje değişik parçalardan oluşmuş ve bunların tamamlanmasıyla bir bütünlük kazanmıştır. Bu parçalar şu alanları ve konu başlıklarını kapsamıştır: Yaşam boyu öğrenme; toplumsal diyalog ve ortaklık; meslek standartları; iş piyasası ihtiyaç analizi.

Projenin uygulandığı 5 yıllık süreç içinde Türkiye’de mesleki eğitim ve öğretimin bütünüyle yeniden yapılandırıldığı, çağdaşlaştırıldığı söylenemez ancak, ortaya konulan pilot uygulamalarla toplumda önemli bir farkındalığın yaratıldığı söylenebilir. O kadar ki bugüne kadar hiç el atılmamış olan meslek standartları gibi ulusal yeterlilikler gibi kavramlar içselleştirilmiş, buna ilişkin yasalar çıkarılmış ve uygulamalar başlatılmıştır. Öte yandan sosyal tarafların katılımı konusunda bugüne kadar olmadığı ölçüde aşamalar kay-

---

* Çalışmanın yazarı, AB Uzmanı Jonathan Winterton ile birlikte projenin bu bölümünün politika belgesinin hazırlanmasında görev almışlardır.

dedilmiş ve sosyal tarafların sorunu daha çok sahiplenmesi sağlanmıştır. Kuşkusuz birden bire arzulanan düzeye gelinmesi ve ideal mesleki eğitimin sağlanması mümkün değildir, hedeflerin gerçekleştirilmesi, bu sürecin sabırla izlenerek, diğer ülke deneyimleri göz önünde bulundurularak, Türkiye'nin kendine özgü sistemini yaratmasıyla sonlanacaktır (Astill, 2005:52-56).

Sosyal Ortakların Diyalog Sürecindeki Rolü ve Kapasitesi

Sosyal ortak olarak adlandırılan ve Uluslar Arası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından sosyal diyalogun bel kemiği olarak tanımlanan endüstriyel ilişkiler dünyasının aktörleri işçi ve işveren kuruluşlarının (Ishikawa-Lawrence, 2005:2-6) yanı sıra tüm ekonomik ve sosyal yaşamda işlevi bulunan kuruluşların varlığı, gücü ve etkinliği ile mesleki eğitim ve öğretimdeki sosyal diyalog süreçlerine katılma kapasitelerine yakından bakıldığında, işçi sendikası konfederasyonları ve bunlara bağlı sendikaları ve süreç içindeki durumunu şöyle açıklamak mümkündür: İlk işçi sendikaları 1947 yılında çıkarılan 5018 sayılı Sendikalar Kanunu'na göre kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Ancak kanun, işçi sendikalarına TİS yapma yetkisi vermediği için, bu dönem ancak sınırlı etkinliklerle geçirilmiştir. Ancak yasanın temel işlevi, işçi sendikaları ve bunların üst örgütlerinin kurulabilmesine olanak tanınması olmuştur. Bu nedendir ki; ilk işçi sendikaları konfederasyonu olan "Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu" (TÜRK-İŞ) 1952 yılında bu sürecin sonunda kurulmuştur.

İşçi sendikalarının bir sosyal ortak olarak hem çalışma hayatında, hem de ekonomik ve sosyal yaşamda etkin olmaları 1961 Anayasası ile gerçekleşmiştir. Anayasa koyucu ilk kez, sendika hakkını, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkını anayasal bir hak olarak düzenlemiştir. Anayasa uyarınca çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu 1963 yılında çıkarılarak, sendikaların bu yapı içindeki rollerinin ve etkinliklerinin çerçevesi belirlenmiştir. 1980 sonrasında, 1982 Anayasası ile kimi kısıtlara karşın temel haklar daraltılarak da olsa korunarak bazı değişiklikler yapılmış ve bu kez, sendikalarla ilgili olarak 2821 sayılı kanun, toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavtla ilgili 2822 sayılı kanun yürürlüğe konmuştur.

İşçi sendikaları ve bağlı buldukları konfederasyonları 1950'li yıllarda sınırlı etkinlik, 1961 Anayasasının yürürlüğe girmesiyle de 1960'lı ve 1970'li yıllarda önemli bir güç odağı olarak kurumsal varlıklarını hep hissettirmişlerdir. Siyasal yelpazenin neresinde yer alırsa alsın işçi sendikaları ve konfederasyonları, kurumsal yapıları, mali güçleri ve personel kapasiteleri ile endüstriyel ilişkiler dünyasının önemli aktörleri olmuşlardır (Öke, 2006). 1980'lerde dünyada ortaya çıkan süreç kuşkusuz Türkiye'yi ve Türk sendi-

kalarını da olumsuz etkilemiş ve üye kaybı nedeniyle önemli bir güç kaybına uğratmıştır. 1990’larda daha örgütlü bir hareket olarak ortaya çıkan memur sendikalarının, işçi sendikalarından farklı mevzuata tabi kılınması, aynı konfederasyonlar içinde yer almalarının engellenmesi, zaten sınırlanmış olan gücün daha da parçalanmasına yol açmıştır. Yakın dönemlerde İngiltere’de farklı işkollarındaki bir çok sendikanın birleşerek güçlü UNISON sendikasını oluşturması, yine Almanya’da başta kamu sendikası olmak üzere bir çok sendikanın bir araya gelerek Avrupa’nın en büyük sendikalarından biri olan Ver.di sendikasını oluşturması süreci Türkiye’de tam ters yönde bir oluşum göstermiş ve gücün küçük parçalara ayrılması sonucunu doğurmuştur. Kuşkusuz bu süreçte sendikaların kendi iç dinamikleriyle, birleşme yerine ayrışma yolunu tercih etmelerinin yanı sıra hükümetin kamu çalışanları için farklı statü ve farklı sendikalar biçimlendirmesi de rol oynamıştır.

Her şeye karşın gerek işçi sendikaları, gerekse bu sendikaları bünyesinde toplayan çatı örgütleri olarak işçi sendikaları konfederasyonları güçlü kurumsal varlıklar olarak yapılarını sürdürmekte ancak ekonomik ve sosyal politikaları belirleme alanında ciddi bir kısıt içinde bulunmaktadır. Bu durumun temel gerekçesi de kuşkusuz ekonomik ve sosyal politikaların tartışılması ve belirlenmesi gereken platform olan Ekonomik ve Sosyal Konsey’in (ESK) hükümet tarafından göstermelik bir yapı olarak algılanması ve işletilmesidir. Başta çalışma yaşamı olmak üzere ekonomik ve sosyal yaşamı yakından ilgilendiren işsizlik gibi, kayıt dışı ekonomi gibi çeşitli konularda işçi ve işveren sendikalarının ESK’nın alt kurullarında bir araya gelerek hazırladıkları raporlar uzun süre karar vericiler tarafından dikkate dahi alınmamıştır (ESK, 2004)

İşçi Sendikaları Konfederasyonları

Mevcut mevzuatın çerçevesini çizdiği endüstriyel ilişkiler dünyasında başlıca üç işçi sendikası konfederasyonu mevcuttur. Bunlar:

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş)

Türkiye’nin en eski ve en büyük çatı örgütüdür, bünyesinde değişik işkollarında kurulu 33 işçi sendikasını barındırmaktadır. Resmi istatistiklere göre toplam işçi sayısının üçte ikisi konfederasyona bağlı sendikalar bünyesinde yer almaktadır. Sosyal aktör olarak üçlü sosyal diyalog platformlarında sendikaları temsil etmektedir. Mesleki eğitim ve öğretim alanında gerek Millî Eğitim Bakanlığı ile, gerek işveren örgütleriyle geniş bir işbirliği projeleri yelpazesine sahiptir.

Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)

İkinci büyük konfederal örgüttür, bünyesinde farklı işkollarında kurulu 19 sendikayı barındırmaktadır. Mesleki eğitim ve öğretim alanında daha sınırlı bir kapasiteye sahiptir.

Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş)

Üçüncü konfederal örgüttür, bünyesinde farklı işkollarında kurulu 9 sendikayı barındırmaktadır. Üçlü platformlarda yaygın bir temsil kabiliyetine sahiptir. Mesleki eğitim ve öğretim alanında aktif rol oynama çabası içindedir.

Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonları

Yukarda sayılan konfederasyonlara 2001 yılından itibaren kamu çalışanları sendikaları konfederasyonları katılmıştır. Bunlar da sırasıyla; Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu (KAMU-SEN); Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (**KESK**); Memur Sendikaları Konfederasyonu (MEMUR-SEN); Bağımsız Kamu Görevlileri Konfederasyonu (BASK) Kamu çalışanları sendikaları tüm dikkat ve enerjilerini işçilerin sahip olduğu toplu iş sözleşmesi ve grev hakkını elde etmeye odaklanmış bulunmaktadır. Bu anlamda mesleki eğitim ve öğretim alanında gerek Milli Eğitim Bakanlığı ile gerekse diğer sosyal aktörlerle işbirliği içinde proje çalışmalarına çok etkin katıldıkları söylenemez.

Toplu Pazarlık ve Sosyal Diyalog

Türkiye açısından en önemli ve kurumlaşmış sosyal diyalog mekanizmasının toplu pazarlık sistemi olduğu kabul edilir. Ancak bu yapı içinde de en önemli sorunlardan biri, sendikalaşma oranının sınırlılığı ve sendika üyeliği ile toplu sözleşme kapsamı içinde yer alma arasındaki bağlantının zayıf olmasıdır. Oysa bu ilişki, AB'nin sanayileşmiş üyeleri arasında oldukça güçlüdür (Tablo:4). Bunun arkasında, bir işkolunda bağitlanmış olan toplu iş sözleşmesinin, aynı işkolundaki, örgütlenmenin olmadığı diğer işyerlerine de genişletilmesi uygulaması yatarken, Türkiye'de bu mekanizma kanunda var olmasına rağmen hayata geçirilememiştir. Bu nedenle sadece sendikal örgütlenmenin var olduğu ve toplu pazarlık sisteminin uygulama alanı bulduğu işyerleri hem daha yüksek reel ücrete sahip olma ve daha iyi çalışma koşullarına sahip olma avantajının yanı sıra, işleyen bir sosyal diyalog mekanizmasına da sahip olmaktadır.

Tablo 4: AB Ülkelerinde Sendikalaşma Oranı ve Toplu İş Sözleşmesi Kapsamı

	Sendikalaşma Oranı	Toplu İş Sözleşmesi Kapsamı	Toplu Pazarlık Düzeyi
Avusturya	35.4	91-100	Sektör
Slovenya	41.0	91-100	Ulusal/Sektör
Fransa	9.7	91-100	İşyeri
Belçika	55.8	91-100	Ulusal
İsveç	78.0	91-100	Sektör
Finlandiya	71.2	81-100	Ulusal
Hollanda	22.1	81-90	Sektör
İspanya	14.9	81-90	Sektör/İşyeri
Danimarka	73.8	81-90	Sektör
Lüksemburg	33.5	71-80	Sektör/İşyeri
İrlanda	35.9	51-60	Ulusal
Portekiz	24.3	71-80	Sektör
Almanya	23.2	61-70	Sektör
Yunanistan	26.7	61-70	Ulusal/Sektör
Kıbrıs	70.0	61-70	Sektör
Malta	62.8	51-60	İşyeri
İtalya	34.0	61-70	Sektör
Slovakya	35.4	41-50	Sektör/İşyeri
Polonya	14.7	41-50	İşyeri
İngiltere	30.4	31-40	İşyeri
Macaristan	19.9	31-40	İşyeri
Çek Cum.	25.1	21-30	İşyeri
Estonya	16.6	21-30	İşyeri
Letonya	20.0	11-20	İşyeri
Litvanya	16.0	11-20	İşyeri

Kaynak:Industrial Relations in Europe 2004, p.19, 31, 39.

Tablo:4'ten anlaşılacağı üzere, sendikalaşma oranı çok yüksek olmayan AB ülkelerinde de, toplu sözleşmelerin örgütsüz işyerlerine yaygınlaştırılması sonucu, toplu sözleşme kapsamı içinde yer alan işçi sayısı yüksek oranlara ulaşmış ve böylelikle çalışanların reel ücretleri arasında oluşabilecek uçurum ortadan kalkmış ve benzer çalışma koşulları içinde kalmayı başarmıştır. O kadar ki, sendikalaşma oranı %9'lar civarında olan Fransa'da bile, toplu sözleşme kapsamı içinde yer alanlar bunun 10 katını aşmış ve %90'lara ulaşmıştır. Türk İş Hukuku'nda adına "teşmil" denilen bağitlanmış bir toplu sözleşmenin örgütsüz işyerlerinde de uygulanabilmesi hukuken olanaklı iken, bu durum Batıdaki örnekleri gibi yaşama geçirilememiştir. Doğal olarak bu durum gerek reel ücretler gerekse çalışma koşulları açısından örgütlü işyerleri ile örgütsüz işyerleri arasında büyük bir uçurum doğmasına yol açmıştır.

Bu gözlemlerden yola çıkarak, sendikal örgütlenmenin sosyal diyalogun boyutunun ve etkinliğinin tek belirleyicisi olmadığı kabul edilmelidir. Almanya, İtalya ve İngiltere'deki sendika yoğunlukları da benzer durumdadır. Bunların üçü de % 30'lar civarında ve 'orta' yoğunluktadır. Ancak Fransa'da (% 10'un altında) 'düşük' bir yoğunluk ve İskandinav ülkelerinde 'yüksek' (% 80'in üzerinde) bir sendika yoğunluğu vardır. Yine de Fransa'da, İngiltere veya İtalya'ya göre ulusal ve sektörel düzeyde mesleki eğitim ve öğretimle ilgili daha yoğun diyalog vardır. Çünkü, sendikaların rolü yasada açıkça tanımlanmıştır (Almanya'da olduğu gibi). Bununla birlikte, işletme düzeyinde Fransa'da (ve İtalya'da) mesleki eğitim ve öğretimle ilgili sosyal diyalog, İngiltere ile kıyaslandığında daha az etkilidir. Oysa buralarda sendikaların daha iyi örgütlü olduğu bilinmektedir.

Türkiye'de sendikalar, mesleki eğitim ve öğretim, AB ilişkileri ve sosyal diyalog alanında daha fazla yetkinlik kazanabilmek için açıkça çaba göstermektedir. TÜRK-İŞ ve ona bağlı sendikalar, TİSK ile birlikte mesleki eğitim ve öğretim girişimlerinde ve AB ile işbirliği yoluyla mesleki eğitim ve öğretimi geliştirmek için tasarlanmış çeşitli AB projelerinde aktif rol oynamaktadır. HAK-İŞ, AB normları, Çalışma Konseyleri ve işyerinde eğitimin temsili konularında daha fazla yetkinlik geliştirmek üzere ETUC ile birlikte çalışmaktadır. Öte yandan DİSK gerek ETUC ile gerekse diğer uluslararası örgütlerle yoğun bir işbirliği içindedir. HAK-İŞ ve DİSK temsilcileri, Avrupa Komisyonu direktifleriyle ilgili olarak MEDA projesinde uzun süre mesai harcamışlardır. Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK)'de değişik dönemlerde MEDA projesi içinde yer almışlardır.

Sektör Toplu İş Sözleşmeleri

Endüstriyel ilişkiler alanında yürütülen ikili sosyal diyalog mekanizmasına örnek gösterilebilecek en belirgin mekanizma toplu iş sözleşmesi sistemidir. Ancak bu sistem içinde; toplu sözleşme yalnızca işyeri-işletme düzeyinde gerçekleşir ve sektör düzeyinde veya ulusal düzeyde yapılmasına kanun cevaz vermez. Özellikle metal ve tekstil gibi sektörler başta olmak üzere bazı grup toplu sözleşmeleri de mevcuttur, ancak bunlar sektör düzeyi anlamına gelmez. Belli bir işkolunda kurulu işveren sendikası üyesi olan tüm işverenler adına o işyerlerinde örgütlü işçi sendikalarıyla masaya oturarak grup sözleşmesi yapar. Bu grup sözleşmesi kuşkusuz tek bir işyeri için yapılan toplu sözleşmeye göre daha geniş bir kapsama sahiptir ancak ne var ki sektördeki tüm işyerlerini kapsamaz. Bu nedenle grup sözleşmesi, Türkiye’ye özgü olduğu söylenebilecek sektör sözleşmesi ile işyeri sözleşmesi arasında bir düzeyi tanımlamaktadır.

İşveren Kuruluşları

Türkiye’de işveren örgütlenmesi açısından oldukça gelişmiş bir kurumsal kapasiteden söz edilebilir. İşveren örgütlerini hukuksal statülerine göre farklı başlıklar altında değerlendirmek gerekir. Bu başlıkları a) Endüstriyel ilişkiler örgütlenmesi b) Oda örgütlenmesi c) Esnaf örgütlenmesi d) Ekonomik ve sosyal yaşam içindeki gönüllü örgütlenmeler olarak sınıflandırmak olasıdır. Bu başlıkları sırayla irdelemek gerekirse;

Endüstriyel İlişkiler Örgütlenmesi

İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)

Konuya başlamadan önce terminolojik bir sorunu açmakta fayda vardır. “sendika” kavramı bir çok Batı ülkesinde ve AB ülkelerinde işçi sendikaları için kullanılmaktadır. İşveren örgütleri sendika olarak değil, “işveren kuruluşu” ya da “işveren örgütleri” olarak kullanılmaktadır. Çatı örgütler için de işçi sendikaları konfederasyonu kavramı kullanılırken, işveren kuruluşları için, “işveren merkezi örgütleri” kavramı kullanılmaktadır. Oysa Türk İş Hukuku sendika kavramını hem işçi kuruluşları için, hem de işveren kuruluşları için kullanmıştır. Yine çatı örgütlerde de işçi sendikaları konfederasyonu ve işveren sendikaları konfederasyonu kavramları paralel olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada da işveren örgütleri; yer yer işveren sendikası ve işveren merkezi kuruluşları olarak kullanılmıştır.

Türkiye’de merkezi işveren örgütü olarak tek bir kuruluş mevcuttur, o da Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)’dir. 1961 yılından bu yana faaliyetini sürdüren kuruluş, değişik işkollarında kurulu işveren sendikalarını bünyesinde taşımaktadır. TİSK’in mevzuat gereği kendisi doğrudan

toplu pazarlıkta taraf olamamakta, bağlı işveren sendikaları toplu pazarlık yapabilmektedir. TİSK'e bağlı sendikaların, işkolları tüzüğünde yer alan değişik işkollarında kurulmuş sendikalar olmalarına karşın, bu sendikaların sınırlı sayıda olanların toplu pazarlıkta taraf olabildikleri ve çalışma yaşamında etkin oldukları bilinmektedir. İşveren örgütünün de işçi sendikaları konfederasyonlarında olduğu gibi yüz yüze kaldığı kısıtlardan birincisi genel olarak işletmelerin ölçek sorunundan kaynaklanan toplam işletmelerin büyük çoğunlunun küçük aile işletmesi olması ve bunların da sendikal yaşamdan uzak durması; ikincisi de ekonomi de önemli bir haksız rekabetin kaynağını teşkil eden kayıt dışı ekonominin giderek büyümesi ve istihdamın yarısına ulaşmış olmasıdır. Bu kısıtlar endüstriyel ilişkiler alanında işveren örgütünün etkinliğini genel olarak sınırlandırmaktadır.

Türkiye'deki mevcut tüm üçlü platformlara katılan TİSK, 1990'lardan bu yana sosyal diyalog süreçlerinde büyük bir rol oynamıştır. TİSK yurt içinde 40 ayrı platformda Türk işverenlerini temsil etmektedir

Oda Örgütlenmesi

Türkiye Odalar Birliği (TOBB)

Özel bir yasa ile kurulmuş, zorunlu üyeliğin esas olduğu yarı kamu kuruluşudur ve tüm sosyal ortakları en çok temsil eden kurumlardan biridir. Sosyal ortak olarak, TOBB doğrudan endüstri ilişkileri alanına katılmaz, ancak dolaylı olarak etkili bir merkezi işveren kuruluşudur. TOBB mevcut kurumsal kapasite avantajına rağmen, mesleki eğitim sistemi içinde çok yetersiz kalmakta ve mevcut kapasitesini eyleme dönüştürememektedir. Ancak, TOBB ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında imzalanmış olan protokolün, kurumu gelecekte mesleki eğitim sistemi içine daha fazla sokması beklenmektedir.

Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB)

Osmanlı döneminden bu yana faaliyetini sürdüren, kamusal birlik niteliğine sahip, 2,5 milyonun üzerinde üye ile en yaygın meslek kuruluşlarından biridir. TZOB meslek faaliyetlerini kolaylaştıran ve meslek etiğiyle disiplinini koruyan bir örgüt olmasına karşılık mesleki eğitim ve öğretim sisteminde ciddi bir rol oynamamaktadır.

Esnaf Örgütlenmesi

Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK)

Yine özel bir yasa ile kurulan, imalat ve hizmet sektörlerinde 3 milyon zorunlu üyeyi bünyesinde barındıran, esnaf ve sanatkarların en üst düzey meslek kuruluşudur. TESK, şemsiye kuruluş olarak farklı mesleki faaliyetle-

ri, her ilde 82 Oda Birliğini ve 13 Sektör Federasyonunu temsil eden 3.483 yerel oda halinde örgütlenmiştir. Türkiye’nin en büyük esnaf örgütü olarak mesleki ve teknik eğitim içinde en aktif ve yaygın bir şekilde rol alan bir kuruluştur. TESK, Avrupa’da UEAPME (Avrupa Sanatkarlar ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Birliği) ve IACME (Uluslararası Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Birliği) gibi KOBİ alanından çeşitli uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmaktadır.

3308 sayılı yasa yerel düzeyde TESK üyesi odalara büyük sorumluluklar yüklemiştir, TESK üyeleri yerel ve işkolu düzeyinde birçok üçlü sosyal diyalog platformunun en önemli katılımcıdır.

Ekonomik ve Sosyal Yaşam İçindeki Gönüllü Örgütlenmeler

Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)

Bireysel üyelerden oluşan gönüllü bir sivil toplum örgütüdür ve Dernekler Kanunu’na uygun olarak yapılandırılmıştır. TÜSİAD üyeleri Türk imalat ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların, şirket gruplarının ve holdinglerin sahiplerinden ve yöneticilerinden oluşur. TÜSİAD, endüstri ilişkileri alanında resmi bir sosyal ortak değildir; ancak Türkiye ekonomisinin lokomotif firmalarının işverenlerini ve üst yöneticilerini bir araya getiren etkin bir kuruluştur.

Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (TÜRKONFED)

TÜSİAD’ın da üyesi bulunduğu sekiz bölgesel federasyon, 78 dernek tarafından kurulan ve toplam 9000 işadamını temsil eden (TÜRKONFED); 90’lı yılların ikinci yarısında başlayan sürecin sonunda 2004 yılında kurulmuştur. Kuruluşundan bu yana en geniş işveren platformunu oluşturan yapılardan biridir. TÜRKONFED; ulusal ekonomik politikaların oluşturulmasına katkı yapmanın yanı sıra, sivil toplumun kurumsallaşması ve özel girişimciliğin yaygınlaştırılması gibi hedefler de gütmektedir. TÜRKONFED bünyesinde oluşturulan Eğitim Reformu Girişimi (ERG) mesleki eğitim alanında hazırladığı beceri geliştirme ve yeterlilikler araştırmasında şu politika önerilerini benimsemiştir:

- Ortaöğretimde akademik ve mesleki eğitim arasında program farklılıklarının azaltılarak, tüm mezunlara yaşam boyu öğrenme perspektifinde temel becerilerin kazandırılması,
- Bireyler için meslek eğitiminin ekonomik ve sosyal faydasının artacağı koşulların oluşturulması,
- Yaşam boyu öğrenme perspektifinde açık öğrenme ortamlarının oluşturulması,

- Meslek eğitiminde kamu-özel sektör işbirliği potansiyelinin hayata geçirilmesi (Türkonfed, 2006:13-14).

Ulusal Düzlemde Sosyal Diyalog

Genel olarak sosyal diyalogun özel olarak da mesleki eğitim ve öğretimle ilgili sosyal diyalogun Türkiye’de yeterince gelişmemiş olduğuna dair yaygın bir inanış vardır (Koray-Çelik, 2007;12-13). Türkiye’de endüstri ilişkileri sisteminde gerek tüzel düzenleme ve gerekse uygulama açısından hem *katılım* hem de *sosyal diyalog* kavramları, endüstri ilişkilerinin aktörlerine olması gereken kadar sıcak ve aşına kavramlar değildir (Eyrenci, 2004:468). Bu nedenle de Türk endüstri ilişkileri sisteminde yapı taşlarından birini oluşturmaz. Bu iki kavram, geleneksel olarak benimsenmiş, uygulanmış kavramlar olamamıştır. Bu nedenle, mesleki eğitim ve öğretimle ilgili diyalog yetersizliğinin arkasında da, sistemin geleneğinde ve kültüründe yer almayan bu miras vardır. Katılım ve sosyal diyalog mekanizmalarına karşı bu mesafeli duruşa karşın, toplu sözleşme mekanizmaları, endüstriyel ilişkiler aktörleri için daha aşına, daha içselleştirilmiş kavramlar ve mekanizmalardır. Ancak burada da ölçekle ilgili sıkıntılar vardır (Öke, 2006:4).

1978 yılında hükümet ile Türk-İş arasında imzalanmış olan ve sendikalarla ekonomik ve sosyal politika alanında yakın ilişkiler kurulmasının yanı sıra ekonomik kalkınma ve demokratik ilerleme konularında sürekli işbirliği amaçlayan bir belge olan *sosyal anlaşma* dışarıda bırakılırsa, bugüne değin iz bırakmış ulusal ölçekli bir diyalogdan söz etmek zordur. Kuşkusuz sosyal aktörlerin gerek hükümetle gerekse birbirleriyle ortaya koyduğu iyi niyet ve çabalar görülmüş, ancak, bunlar diyalog mekanizmasının kurumlaşmasına yetmemiştir.

Türkiye’de, üç temel konunun sosyal diyalogu sınırlandırdığı öne sürülebilir. Bunlardan birincisi; hükümet başta olmak üzere, hükümete bağlı kamu otoritelerinin yetkilerini diğer sosyal aktörlerle paylaşmakta isteksizliği ve devlet egemen yapıların varlığını sürdürmeye devam etmesidir. İkincisi; işverenlerin sınırlı katılımı ve AB ülkelerinde gördüğümüz aktif rol oynama, sürecin bir parçası olma, bu konuda sorumluluk üstlenme konusundaki kısıtlardır. Nihayet üçüncüsü ise; sendikaların suskunluğudur. Kuşkusuz bu suskunluğun temelinde bir çok faktör yatmaktadır. Bu faktörleri geleneksel yapıda böyle bir kültürün olmaması, sendikaların kapasite olarak buna hazır olmamaları, nihayet ortak çalışma kültürünü yeterince içselleştirememiş olmaları sayılabilir (Winterton-Öke, 2006:16).

Diyalog mekanizmalarının olması gerektiği gibi kurumlaşmamasının sebeplerini çok daha derinde, geleneklerde ve uzlaşma kültürünün zayıflığında aramak yanlış olmaz. Ancak bu gerekçelere; verilen göreceli önem,

sosyal ortakların politika yapıcılar olmadıklarının farkında olmaları ve dolayısıyla kararlarının uygulanmayacağını düşünmeleri de eklenebilir. Bunun içindir ki, siyasi iradenin bu konudaki söylemlerine rağmen yeterli güven duyulamamakta, mesleki eğitim ve öğretimle ilgili sosyal diyaloga zaman ve kaynak ayırma konusunda isteksiz davranılmaktadır. O halde, siyasi otoritenin bu konuda geçmişte yaşanmış güven bunalımı yaratıcı kararların ve olayların bir daha yaşanmayacağına ilişkin bir ortamı ve iklimi yaratma görevi, önkoşul olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda gerek işçi gerekse işveren tarafının aldırılmaz gibi görünen tavırları terk ederek sorumluluk almaya hazır hale gelmesi beklenebilir.

Bilindiği gibi batı ülkelerinde ikinci dünya savaşı sonrası başlayan sosyal diyalog sürecinde hükümetlerin diğer sosyal ortaklarla gerçekleştirdiği işbirliği özellikle son yıllarda sosyal pakt olarak somut ürünlerini vermiştir. Bu işbirliği çabaları kimi Batı ülkelerinde ikili diyalog olarak(Hollanda, Finlandiya); kimi ülkelerde de üçlü diyalog (İrlanda, İtalya, Portekiz) olarak somutlanmış ve bir çok ekonomik ve sosyal konuda tarafların danışarak, istişare ederek, birlikte karar vererek işleyen mekanizmalara dönmüştür (ILO, 2007).

Sosyal taraflar ve hükümetler bu süreci sorumlulukların paylaşılması olarak algıladığı takdirde daha sorunsuz mesafe kat edilmesi mümkün olabilmektedir. Oysa Türkiye uygulamasında genel olarak görülen tablo, hükümetlerin kendi politikalarını diğer sosyal ortaklara kabul ettirmek için bu platformları kullanması, sosyal ortakların da yılların kronikleşmiş sorunlarının bir batında belki de haklı olarak çözümünü istemesi gibi bir ısrar içinde bulunması, çözümü zor bir ikilem yaratmaktadır. Daha kötüsü gündemden düşmeyen bu ikilemin durmadan yinelenen bir güven bunalımını ortaya çıkarmasıdır.

Türkiye’de sosyal diyalog alanında tüm sosyal aktörlerin katılabileceği, ekonomik ve sosyal konular başta olmak üzere, mesleki eğitim ve öğretim alanında da temel politikaların belirlenebileceği, belirlenmesi gereken kurum Ekonomik ve Sosyal Konseydir. 1995 yılında üst düzeyde bir danışma kurulu olarak kurulmuştur. 2001 yılında gerek yönteminde gerekse temsil kompozisyonunda değişiklikler yapılarak, hükümetin ağırlığının hissedildiği bir organ olmaktan çıkarılıp, sosyal diyalog kurumuna dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Ancak ne varki hükümet kanadının ağırlığı halen devam etmekte, sosyal ortaklar temsil gücü açısından hükümete karşı azımlık konumunda kalmaktadır. Ekonomik ve Sosyal Konsey içerisinde sosyal ortakların sağladıkları istişare, üzerinde uzlaşma sağlanarak bir politika haline gelemediği için sosyal aktörler tarafından verimsiz ve düzensiz olarak algılanmaktadır(Öke, 2005a:261).

Kuruluşundan günümüze kadar hâlâ Ekonomik ve Sosyal Konseyin temsil ettiği gruplar ve işleviyle ilgili pek çok şikayet bulunmaktadır. Ekonomik ve Sosyal Konseyin alt komitelerinin etkinlik düzeyi ile ilgili şikayetler henüz ortadan kalkmamıştır. Konsey beklentilerin aksine, ne mesleki eğitim ve öğretim sistemine ilişkin, ne de toplumun ekonomik ve sosyal sorunlarına ilişkin ortak karar alma, politika üretme, uzlaşma sağlama görünümünden uzaktır. Batı ülkelerindeki yapı ve mekanizmaların, bunlardan da önemlisi anlayış ve felsefenin Türkiye’de hayata geçirilmesi için daha zamana ihtiyaç olduğu görülmektedir. Ekonomik ve Sosyal Konsey dışında üçlü yapıyı temsil eden diğer bazı organlar şöyle sıralanabilir: *Yüksek Hakem Kurulu; Çalışma Meclisi; Sosyal Güvenlik Kurumu Genel Kurul ve Yönetim Kurulu; Türkiye İş Kurumu Genel Kurul ve Yönetim Kurulu; Türkiye İş Kurumu İl İstihdam Kurulları*

Bu organların bir kısmı salt danışma organı, bir kısmı da karar organıdır. Bu nedenle bir çoğunun sınırlı bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Ancak içlerinde Yüksek Hakem Kurulu gibi endüstriyel ilişkiler alanındaki uyumsuzlukları gideren son derece işlevsel olan karar organları da mevcuttur.

Mesleki Eğitim ve Öğretimde Sosyal Aktörlerin Rolü

Mesleki eğitim alanında devlet ve sosyal ortakların, mesleki eğitim ve öğretim kurumlarının ulusal düzeyde mesleki eğitim ve öğretim için politika oluşturma kapasitesi toplumsal kalkınma için önem taşır. Öncelikle mesleki eğitim alanında ve genel olarak var olan platformların ve mekanizmaların işlevi ve kapasitesi üzerinde durmakta yarar vardır.

Mesleki eğitim ve öğretimde sosyal diyalogun düzeyi ve derinliği, üzerinde durulması gereken bir konudur. Kuşkusuz, Türkiye’de her şeye karşın kurumlar arasında bir araya gelme, bilgi paylaşımı konusunda, başka bir anlatımla, informal diyalog konusunda çok fazla sorun yoktur. Ya da sorun burada başlamaktadır. Eğer taraflar diyalog sürecinden bir araya gelmeyi ve bilgi paylaşmayı anlıyor ve bunu da gerçek sosyal diyalog olarak takdim ediyorsa bu durum son derece yanıltıcıdır. Sosyal ortakların bir araya gelmeleri ve bilgi paylaşımında bulunmaları gereklidir, ancak yeterli değildir. Başka bir anlatımla, AB’nin anladığı sosyal diyalog bu değildir. Kuşkusuz, beklenen bunun çok ötesinde, ortak karar alma, bu kararları uygulama, bunların geri dönüşünü izleme ve denetleme sürecidir.

Genel olarak, sosyal ortak kuruluşlarının mesleki eğitim ve öğretim çözümleri geliştirme konusuna daha fazla katılma yönünde istekli olmalarına karşın, daha büyük ölçekte katılım için yetkinlik ve kapasite sorunları mevcuttur. TİSK, İl Mesleki Eğitim Kurulları ve İl İstihdam Komiteleriyle ilgili bilinç düzeyini yükseltmek ve anlamlı bir şekilde katılım sağlayabilmek için

yeterli yetkinliği geliştirerek yerel sorunlara yerel çözümler bulunmasını kolaylaştırmak üzere yerel temsilcilerle birlikte birtakım ortak eğitim girişimleri düzenlemiş ve bu konuda TÜRK-İş ile ortak bir proje başlatmışlardır.

Mesleki Eğitim ve Ulusal Politikalar

Gerek mesleki eğitim alanında gerekse tüm eğitim alanında danışma kurulları hep olagelmıştır. Ancak bu kurullar değişik görüşlerin dile getirildiği, sosyal tarafların temsil edildiği, son sözün daima devlet temsilcileri tarafından söylendiği bir yapı olmaktan kurtulamamıştır

Eğitim alanındaki en büyük ve en önemli danışma organı, her üç yılda bir toplanan Milli Eğitim Şurası’dır. Gerçekten de Şura 1926 yılında Türk milli eğitim sisteminde kaliteyi teşvik etmek amacıyla, en yüksek danışma kurumu olarak kurulmuştur. Ancak şuraların bir ulusal politika oluşturma platformundan çok, tüm eğitim sistemini kapsayacak yol gösterici, felsefeyi ve temel ilkeleri belirleyici işlev gördüğünü ve toplanma sıklığı göz önüne alındığında daha fazlasının beklenmemesi gerektiğini söylemek gerekir. 1970’lerde, eğitim sistemi ile sanayi arasındaki ilişkileri güçlendirmek amacıyla Mesleki Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu kurulmuştur. Mesleki Eğitim Kurulu’nun ulusal politikalar belirleme alanında daha aktif ve daha işlevsel olması beklenebilir. Ancak bir istişare kurulu olmaktan öte işlev göremediğini ve ulusal politikaların geleneksel olarak tek taraflı bir anlayış içinde sadece devlet temsilcileri tarafından belirlenerek, sosyal ortaklara empoze edildiği söylenebilir. Bu nedenlerle sosyal ortakların kurumsal kapasitelerinin sınırlılığı yanında kurulların ulusal ölçekteki etkinlik düzeyi göz ardı edilmemesi gereken bir konudur. Bunlar arasında yer alan mesleki eğitim ve öğretimle ilgili kurulların süreç içinde daha katılımcı, çıkış yolu arayan bir karaktere sahip oldukları gözlenmektedir.

Son şura toplantılarından 1998 yılında toplanan 16. Milli Eğitim Şurası’nda; “Toplumun kalkınmasını ve çağdaşlığını sürdürebilmesi için her alanda üretime katkıda bulunacak bireyleri yetiştirmesi gerekir. Hedef, üniversite mezunu bireyleri yetiştirmek değil, nitelikli üretime katkıda bulunabilme yeteneği kazanmış bireyleri yetiştirmek olmalıdır” görüşü öne çıkmıştır. Şura, mesleki ve teknik eğitim alanındaki ortaöğretim kurumlarının, istihdam ve katma değer yaratma ile ilişkilendirilerek, gerek nitelik ve gerekse nicelik bakımından yeniden düzenlenmesini ve okul-işyeri işbirliğinin, eğitimde yapılanmanın odak noktası haline getirilmesini önermiştir.

Bugün şuranın 1998 yılında ortaya koyduğu hedeflerin hala çok uzağında olduğumuz, meslek sahibi, beceri sahibi bireyler değil, nerede kullanacağımızı bilmediğimiz diploma sahipleri bireyler yetiştirdiğimiz bir gerçektir.

Hızla değişen dünyada ekonominin ne yöne evrildiği, işgücü piyasasının hangi niteliklere sahip işgücü istediği konusunda eğitim sistemini yöneten ve yönlendirenlerde bir farkındalığın olmaması, eğitim kurumlarının buna göre programlandırılmaması, ihtiyaçlara ve taleplere sırtımızı dönerek mevcudu yinelemeyi marifet saymaya devam ediyoruz.

4702 sayılı Kanun ile 3308 sayılı kanunda yapılan değişiklik, gerçekten çok radikal bir yenilik getirerek, sosyal ortakların mesleki eğitim ve öğretim sistemine daha fazla katılımını teşvik etmiş, bunların ulusal ve il mesleki eğitim kurullarında aktif olmasının yolunu açmıştır. Kanun koyucunun bu düzenleme ile muradı, sosyal ortakların katılımı, mesleki eğitim ve öğretim sisteminin iş piyasasının gereksinimlerine daha iyi uyarlanmasını sağlamaktır. Ancak sorunun temsil tarafı çözümlere katılımcı yapı iyileştirilmiştir, önemli olan sektör temsilcilerinin düşüncelerinin, programlarının hayata geçirilmesi gerçekleştirilememiştir

Sosyal taraf temsilcileri ve ilgili uzmanlara göre; hükümetin karar verme konusundaki zayıflığı, uzman tavsiyelerini göz ardı etmesi ve sonu gelmeyen tartışmaların ardından herhangi bir eylemde bulunamaması, eleştiri konusu yapılmaktadır. Çünkü, mesleki eğitim ve öğretim sunumunun kalitesiyle ilgili şüpheler dile getirilmekte, kalitenin özellikle son yıllarda kötüye gittiğine inanılmakta ve öğrencilerin mezuniyetten sonra iş bulma olasılığının çok düşük olduğuna dikkat çekilmektedir. Mesleki eğitim alan öğrencilerden zaman içinde her yıl daha azının işgücü piyasası içinde yer alması araştırmacıların dikkat çektiği bir konudur (Tunalı, 2003:64-66) Bu alanda çalışan uzman ve akademisyenlerce mesleki eğitim ve öğretim okullarının anlamını yitirdiği, bu nedenle de mesleki eğitim ve öğretim sisteminin tamamen revizyondan geçirilmesi gerektiği görüşleri dile getirilmektedir (Megep, 2006).

TÜBİTAK koordinasyonunda kamu ve özel kesime ait geniş bir eğitimci ve uzman grubun oluşturduğu Eğitim ve İnsan Kaynakları (EİK) Strateji Grubu'nun 2005 yılında hazırladığı "Vizyon 2023" başlıklı belge, bu konuda mevcut eksiklik ve aksaklıkları, bunları ortadan kaldıracak politika ve strateji önerilerini ortaya koymaktadır. Eğitim ve İnsan Kaynaklarını konu alan bu strateji belgesi şu temel görüşlere yer vermektedir:

Türkiye gelişmiş Batı ülkeleri ile karşılaştırıldığında, eğitim çağındaki nüfusun Batı ülkelerine göre en az 1.5 ya da 2 kat daha fazla eğitim alması gereken bir nüfusa sahiptir. Bu yapı, okullaşma oranı açısından Türkiye'nin gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmasına yol açmaktadır. Milli gelirden eğitime ayrılan payların düzeyinin istenen oranlara çekilememesi, bu yapının devamını dayatmaktadır. Rapor, eğitim sistemimizin zayıf yönlerini değişik başlıklar altında toplamaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

Siyasi, idari ve bürokratik faktörler: Devletin merkeziyetçi, otokratik ve dominant yapısından kaynaklanan demokrasi kültürü eksikliği, eğitimin paydaşlara kapalılığı.

Kurumsal ve yapısal faktörler: Eğitimle ilgili kurumların değişime ayak uyduracak esnek bir yapıya sahip olmaması.

Teknolojik faktörler: Teknolojik gerilik, bilgi teknolojisine önem verilmemesi.

Kültürel faktörler: Dil bilinci ve tarih bilinci arasında köprü kurulmaması nedeniyle doğan kimlik sorunu.

Rapor, son olarak mesleki eğitim ve öğretimle ilgili olarak da eğitim-sanayi-istihdam ilişkisini ele alarak, mevcut sistemin hem orta öğretimde, hem yüksek öğretimde talep edilen alanda, talep edilen nitelikte işgücü yetiştirmek yerine, bunun dışında, ihtiyacı aşan ve gereksinim duyulmayan işgücü yetiştirdiğini ortaya koymaktadır (Tübitak, 2005:34-35)

Sosyal ortakların Ulusal Yeterlilik Sisteminin temelini oluşturacak olan Standart Belirleyici Kurumlarda oynaması gereken hayati rol yeterince bilinmemektedir. Sosyal ortak katılımı, MEB tarafından AB’ye üyelik müzakereleriyle ilişkilendirilmektedir. Sosyal diyalog, yeni gelişmelere karşı direnci kaldırmak ve kalite ve verimlilikle ilgili ‘tüm tarafların kazançlı çıktığı’ bir durum yaratmak için bir yol olarak görülmektedir.

Bu konuda sosyal tarafların birbirleriyle ilgili eleştirileri, şu noktalarda toplanmaktadır: İşçi sendikalarının kapasitelerini arttırma konusunda yeteri kadar çaba içinde olmadığı, işveren sendikalarının mesleki eğitim konusunda kısa vadeli çıkarları bırakarak, mesleki eğitime uzun vadeli bakmadıkları ve nihayet, hükümet konusunda da devlet egemen yapılardan hiç vazgeçilmediği vurgulanmaktadır. Sosyal tarafların; imam hatip liseleri konusunda hükümete yönelttikleri eleştiriler ciddi boyutlara çıkmış ve mesleki eğitimin imam hatip liseleri ile aynı kategoriye sokularak bitkisel hayata sürüklendiği iddia edilmiştir (TED Raporu, 2004:1-7). Tüm sosyal taraflar ve hükümet yetkilileri, söylem bazında sosyal diyalogun mesleki eğitim ve öğretim açısından yaşamsal olduğunu vurgulamasına karşın ortaya konan iyi niyetler çeşitli sebeplerle söylemin ötesine taşınmamıştır.

Değerlendirme

Yukarıda ana hatlarıyla açıklanan sorunların çözümü için önerileri şu başlıklar altında sıralamak olasıdır. Kültürel yapı, yetkinlik düzeyi; hukuksal düzenlemeler; iş gücü piyasasının beceri ihtiyaçları ve işletmelerde eğitimle ilgili kapasite planlama konuları.

Kültürel Yapı ve Yetkinlik Düzeyi

Mesleki eğitimde sosyal diyalog her şeyden önce bir kültür sorunudur. Bu sorunu sosyal aktörlerin algılaması gerekir. Sorunu öncelikli olarak ve doğru algılaması gereken de üçlü yapının hükümet kanadıdır. Mesleki eğitimin her aşamasının, sosyal taraflarla birlikte yürütülmesi bir ortak sorumluluk, birlikte iş yapma kültürünü benimsemiş olmayı gerektirir. Bu kültürün uygulamaya sokulması için bir mekanizmaya ihtiyaç vardır. Tam bu noktada mesleki eğitim ve öğretimle ilgili temel politikaların ve stratejilerin ulusal düzeyde sosyal aktörlerin onayıyla benimsendiği bir kurum olması gereken Ekonomik ve Sosyal Konsey farklı çevrelerce farklı algılanmaktadır. Konseyin, işlevinden çok varlığı sosyal diyalogla eşanlamlı görülmektedir. Hükümetin, bu forumu sosyal ortakların, önceden geliştirilmiş olan programlara desteğini sağlama aracı olarak kullanmak istediği görüşü yaygındır. Bu nedenle sosyal ortaklar, Ekonomik ve Sosyal Konseyin sosyal diyalog kurumu olarak işleyişine şüpheyle bakmaktadırlar. Bu sorunlar aşılmalı ve hükümet ulusal programda taahhüt ettiği sosyal diyalogu işleyen, canlı ve etkin bir mekanizma haline getirmelidir. Kuşkusuz sosyal ortakların birlikte çalışmanın yanı sıra kapasitelerini geliştirme gibi bir sorumlulukları da mevcuttur. Ulusal düzeyin, sektör düzeyinin yanı sıra yerel düzeyde de sosyal ortakların etkin katılımı sağlanmadan, mesleki eğitim ve öğretimi işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun hale getirmek mümkün olmayacaktır. Bu konudaki çabalar, bu kültürün değişimine katkı sağlayacaktır .

Sosyal ortaklar, mesleki eğitim ve öğretim çözümleri geliştirmek üzere daha fazla sorumluluk almak için motivasyondan değil ancak yetkinlikten ve kapasiteden yoksundur ve tüm sosyal ortak kuruluşlarda daha etkin katılımı sağlayabilecek uzman sayısı sınırlıdır. Özellikle sendikaların genel konularda özellikle mesleki eğitim ve öğretim konularında iç yetkinliği daha da geliştirmek için çabalarını artırmaları gereklidir. Mesleki eğitim ve öğretim okullarına daha fazla katılımı karşılamak için, tüm sosyal ortak kuruluşların yerel düzeyde mesleki eğitim ve öğretim uzmanları yetiştirmeleri, gündemlerinde yer alması gereken bir konudur.

Sendikalar ve konfederasyonlar arasındaki rekabet, bir arada olma iklimini ortadan kaldırmakta ve gerek sendikaların kendi aralarında, gerekse diğer sosyal ortaklarla aynı projeler etrafında toplanmalarını zorlaştırmaktadır. Gerekli kapasiteyi oluşturmak için, tüm sendika konfederasyonlarını kapsayan mevcut Sendikal Koordinasyon Komitesi yeniden düzenlenmeli ve diğer sorunların yanısıra mesleki eğitim ve öğretimle de ilgili ortak bir pozisyon geliştirilmelidir. Bunlar, sendikaların kendi kendilerine başlatmaları ve belki ETUC tarafından kolaylaştırılması gereken eylemlerdir.

Hukuksal Düzenlemeler

Endüstriyel ilişkiler sisteminin aktörleri olan sosyal taraflar, yalnızca mesleki eğitim ve öğretimle ilgili değil ancak genel anlamda birbirine karşı güven sorunu yaşamakta bu durum da taraflar arasına mesafe girmesine neden olmaktadır. Mesleki eğitim ve öğretimle ilgili daha somut adımların atılabilmesi için belki en iyi işleyen mekanizma olan toplu pazarlığın yaygınlaştırılması ve TİS yapabilmek için engel teşkil eden bariyerlerin ortadan kaldırılması ile işe başlanabilir. Bunun için uzun süredir gerek AB tarafından gerekse ILO tarafından eleştirilen eşikler kaldırılarak hem ILO standartlarına ulaşılır hem de toplu iş sözleşmesi yapılması kolaylaştırılarak ikili diyalogun derinleşmesi ve yaygınlaşması sağlanabilir.

Mesleki eğitim ve öğretim sisteminin mevcut yasal mevzuatı mesleki eğitim ve öğretimle ilgili sosyal diyalogu teşvik etmeye yönelik değildir. Sektörel düzeyde herhangi bir kurumsal teşkilat yoktur. Mevcut hukuksal yapı sosyal taraf temsilcilerine sorumluluk, rol ve inisiyatif vermek yerine sadece kurullara pasif olarak katılımını öngören ve sorulduğunda görüşünü bildiren bir rol biçmektedir. Dolayısıyla sosyal taraflar doğrudan karar alan, program yapan, uygulayan, denetleyen bir misyona sahip değildir.

Mesleki eğitim ve öğretimin yerel işgücü piyasası ihtiyaçlarına cevap verebilmesi için yönetimin merkezîyetçi yapısının değiştirilmesi şarttır ve bu sosyal ortakların daha fazla katılımını ve bağlılığını gerektirecek ve kolaylaştıracaktır. İstihdam Komiteleri daha iyi işlediği için, İl Mesleki Eğitim Kurullarının İl İstihdam Komiteleriyle birleştirilmesine yönelik önerinin sosyal diyalogun etkinliğini geliştirmesi beklenmektedir. Bu birleşmenin mesleki eğitim ve öğretimin iş piyasasıyla uyumunu geliştirmesi ve sosyal ortakların daha etkin bağlılığını kazanması beklenmektedir.

İşgücü Arz ve Talebi

21. yüzyılda işgücünde aranan nitelikler ile bugüne kadar geliştirilmeye çalışılan yeterlikler arasında ciddi açıklıklar bulunmaktadır. Geçmiş yıllarda kurallara uyan, söylenenleri yapan işgücü aranırken, bugün düşünen, sorgulayan, var olanın daha iyisinin yapılabileceğine inanan işgücü istenmektedir. Çağdaş işgücününün problem çözme, sorunların çözümüne katılma, takım halinde çalışma, yeniliklere uyum sağlama, iletişim kurma, teknolojiyi anlama gibi yeterliklere sahip olması beklenmektedir (Doğan, 1999:33).

Ancak bugüne kadar Türkiye’de ne beceri ihtiyaçlarının tespitine ilişkin ne de bunların karşılanmasına ilişkin devlet ile sosyal ortaklar arasında anlamlı bir işbirliği ve koordinasyon kurulamamıştır. Bu nedenle toplumun belki de en yaşamsal sorunu olan nitelikli işgücünü yetiştirme konusuna

okul, iş hayatı ve sosyal ortaklarla birlikte çözüm aramak kaçınılmaz olarak görünmektedir.

Bugüne kadar bu alanda faaliyet gösteren kamu kurumları ile çeşitli araştırma merkezi ve üniversitelerin MEKSA modeli içinde, sosyal ortak temsilcilerinin de katıldığı bir İşgücü Piyasası Araştırma Enstitüsü tarafından sektör düzeyinde işgücü piyasası beceri ihtiyaçları analiz edilmelidir. Sektörde işgücü piyasası ve beceri tahminleri, ilgili işveren sendikalarının, profesyonel kurumların ve sendikaların uzmanlığını temel almalı ve her sektör sosyal ortak kurumlarından oluşturulan birer yönlendirme grubuna sahip olmalıdır. İşgücü piyasası ihtiyaçlarının analizi, mesleki eğitim ve öğretime yönelik kapasite planlama sürecini yönlendirmelidir. Modelin eğitim ayağı bu çıktılardan hareketle programlarını, müfredatlarını ve planlarını oluşturmalıdır. Okul sistemi bu çıktılardan yararlanmayacak ya da bir ilişki tesis edilemeyecek olursa bugünkü yapı devam edecektir.

İşgücü arz ve talebi arasındaki açıklığın giderilmesi için okul sistemi ile işyeri arasındaki bağlantının çok sağlam olarak kurulması, başka bir anlatımla eğitimin istihdam için ya da üretim için olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır (Öke, 2005b:106).

Kapasite Nasıl Arttırılır

Mesleki eğitim ve öğretim kurumları için kapasite planlaması karmaşık, bürokratik ve merkezi bir süreçtir. Mesleki eğitim ve öğretimin Milli Eğitim Bakanlığı'nda çeşitli birimlerinin bulunması (Erkek Teknik Eğitim, Kız Teknik Eğitim, Çıraklık Eğitimi, Turizm Eğitimi, vb.), tutarlı politikaların geliştirilmesini sınırlandırmakta ve işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun eğitim geliştirme olasılığını azaltmaktadır. MEB içinde mesleki eğitim ve öğretim sisteminin yeniden yapılandırılmasına ve sosyal ortaklara daha fazla rol ve inisiyatif devredilmesine büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

Mesleki eğitim ve öğretim kurumlarında kapasite oluşturma ve uygulama konuları yerel düzeye indirilmeli; ulusal düzeyde diyalog, ana hatların ve ilkelerin belirlenmesiyle sınırlandırılmalıdır. Özellikle mesleki eğitim ve öğretim okulları, yerel işgücü piyasası ihtiyaçlarına uygun olarak kurulmalı ve bunun için yerel işgücü piyasalarının ayrıntılı bir analizi yapılmalıdır.

Bu çerçevede hayat boyu öğrenmenin ülkenin insan kaynağı geliştirme stratejisi açısından önemi unutulmadan, bunun topluma benimsetilmesi için çalışılmalı ve bu fırsatların sağlanmasına yönelik araçlar sunulmalıdır.

Mesleki eğitim ve öğretimin hacmini artırmak ve kalitesini geliştirmek için, şirket ve kuruluş düzeyinde mesleki eğitim ve öğretim üzerinden sosyal

diyalog ve ortak eylem gereklidir. Sosyal ortaklar bu tür görüşmeleri ulusal programda taahhüt edildiği üzere özerk olarak başlatabilmelidir.

SONUÇ

Türkiye üyesi olduğu OECD ya da aday olduğu AB gibi örgütler içinde en genç nüfusa sahip olan ülkedir. Genç nüfusa sahip olmak hep bir avantaj olarak takdim edilir. Oysa o ülkede işler yolunda değilse genç nüfus bir avantaj değil bir dezavantaj teşkil edebilir. Çünkü Türkiye’deki istihdam artış hızı nüfus artış hızının yaklaşık yarısı kadardır. Bir başka anlatımla yüksek nüfus artış hızı nedeniyle her yıl çalışma çağına giren gençlere, Türkiye ekonomisi yeterli istihdam sağlayacak kapasiteye sahip değildir. Bunun anlamı işsiz stokunun giderek büyümesi daha dramatik olanı da genç ve eğitilmişler arasındaki işsizliğin, ortalamaya göre daha yüksek artış hızına ulaşmasıdır. Bu yapıda; genel olarak eğitim kurumlarının, özel olarak mesleki eğitim kurumlarının işgücü piyasasının talep ettiği nitelikte mezun yetiştirdiğini iddia etmek zordur. Mesleki eğitim alanında görev yapan akademisyen ve uzmanların, eğitim sistemi ile istihdam arasındaki ilişkinin kopuk olduğu tespiti bu durumu doğrulamaktadır. Eğitilmiş gençlerin işsizlik oranının Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmesi, önemli toplumsal sorunların habercisi niteliğindedir. Bu sorunun hafifletilebilmesi ancak sorunun gerçek sahipleri olan ya da olması gereken sosyal aktörlerin sürecin her adımında işin içinde, planlayan, karar veren, denetleyen olarak yer almasıyla aşılabilir. Bu açıdan günümüze ilişkin bir takım önlemler için çok geç kalındığı düşünülerek yarınlar için bugünden bazı politikaların, stratejilerin uygulamaya konması gerekir. Bu süreçte karar vericilerin tüm yetkilerin kendi ellerinde toplanması inadından vazgeçmesi, sosyal aktörlerin eğitim ve istihdam sorunlarının bu toplumun en yakıcı sorunlar olduğu bilinciyle daha uyanık ve aktif olmaları nihayet tüm tarafların ortak karar verme, ortak üretme ve çıktıları birlikte değerlendirme kültürünün hazzına varma zamanı gelmiştir. Artık söylemin yerini eylem almalı ve ‘muasır medeniyet’in gerekleri yapılmalıdır.

SUMMARY

This article deal with the role of social actors in Vocational Education and Training System (VET) in Turkey. Additionally the capacity of the social partners in VET system elaborated. The purpose is focusing on current role of social partners and analysis effectiveness and efficiencies of the VET system. Finally indicate some good examples from EU Countries and to make some recommendations on capacity building, regulation and policy making. We may indicate that there are serious gap between labour force qualification and labour market needs. The only solution is implementing effective and efficient vocational and educational training in order to combat

of this problem. Unfortunately inefficiency of current institutions and lack of social dialogue culture among the social actors and lack of cooperation is still continuing.

KAYNAKÇA

AKPINAR, A.

2004 Initial Vocational Education And Training In Turkey, **ETF Report**, Ankara.

ASTİLL, D.

2005 Mesleki Eğitim, İstihdam ve İşsizlik Uluslararası Sempozyumu **HAK-İŞ, MEB, MEGEP Yayın No:5-6 Şubat 2005**, Ankara

BARKÇIN, F.

2005 **Avrupa Birliği Sürecinde Hayat Boyu Eğitim ve İstihdam Sempozyumu**, MEB- Türk-İş, Ankara

BİRCAN, İ.

1999 Türkiye’de Eğitim ve İstihdam Arasındaki İlişkiler, **Türkiye’de Mesleki Eğitim Sisteminde Sektör Diyalogu-GTZ Projesi**, Ankara.

DOĞAN, H.

1999 Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitimin Yeniden Yapılandırılması, *Türk Mesleki Eğitim Sisteminde Sektör Diyalogu Projesi-GTZ*, Ankara.

DPT

2000 **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, Devlet Planlama Teşkilatı Ankara

DPT

2005 **Orta Vadeli Program (2006-2008)**, Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı:2005/8873, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara

ETF

2004 **Peer Review Report: Social Dialogue in Vocational Education and Training and Employment in Turkey**, Torino: European Training Foundation.

ESK

2004 “İstihdam Artışını Engelleyen Faktörler ve Çözüm Önerileri” Raporu, **Ekonomik ve Sosyal Konsey İstihdam ve Çalışma Hayatı Kurulu**

EYRENCİ, Ö.

2004 Avrupa Birliği ve Türk Hukukunda Sosyal Diyalog ve İşçilerin Yönetime Katılması, **AB Türkiye Endüstri İlişkileri Edt.Alpay Hekimler**, Beta Yayınevi, İstanbul

ILO

2007 Uluslar Arası Çalışma Örgütü, **Social pacts at the national level in European countries**, www.ilo.org.

Ishikawa J.; Lawrence S.

2005 Social Dialogue Indicators, *ILO Paper No:10*, October 2005 Geneva
Koray, M-Çelik, A (2007) **Avrupa Birliği ve Türkiye’de Sosyal Diyalog**, Belediye-İş Sendikası Yayını, Ankara

MEGEP

2006 **Mesleki Eğitimi Geliştirme Projesi, Türkiye’deki Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminde Sosyal Ortaklar ve Sosyal Diyalogun Rolünün Güçlendirilmesi Politika Belgesi**, Milli Eğitim Bakanlığı, Projeler Daire Başkanlığı, www.megep.gov.tr. Ankara

MESS Üyelerinde **Mavi Yakalı Nitelikli İşgücü Araştırması**

2004 Yayın No:426, 436, İstanbul

OECD

1998 **Technology, Productivity and Job Creation: Best Policy Practices**, OECD Jobs Strategy 1998 Edition, Paris: OECD

OECD

2003 **Education at a Glance2003**, Paris: OECD

ÖKE, M. Kemal

2005-b “AB Hukukuna Uyum Sürecinde Türkiye’nin Sorunlu Alanları, **Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi**, Sayı:15-16 İstanbul

ÖKE, M. Kemal

2005-a ‘Employment and social dialogue in Turkey from the perspective of EU integration. Dualistic labour market: labour aristocracy alongside informalised/marginalised labour’, in C. Lafoucriere and L. Magnusson (Eds) **The enlargement of social Europe- Part II The role of the social partners in the European Employment Strategy**, Brussels: ETUI SALTSA-CREER, 239-268.

ÖKE, M. Kemal

2006 **Capacity Building for Social Dialogue in Turkey** www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef06511.htm Dublin, Ireland

TED

2004 Üniversiteye girişteki alan ve katmayı uygulamasının endüstriyel ve teknik eğitim üzerindeki etkileri, Ref. No:2004/TED-RPR/001, **Türk Eğitim Derneği Araştırma Raporu** (Ömer Kayır), Ankara

TUNALI, İ.

2003 *Background Study on Labour Market and Employment in Turkey*, ETF Final Report,

TÜRKONFED

2006 **Beceriler, Yeterlilikler ve Meslek Eğitimi: Politika Analizi ve Öneriler**, İstanbul.

TÜBİTAK

2005 **Vizyon 2023 Teknoloji Öngörü Projesi, Eğitim ve İnsan Kaynakları**, Ankara

ŞURA

1998 **16. Milli Eğitim Şurası Hazırlık Dokümanı**, MEB Basımevi Ankara

WINTERTON, J. ve M. Kemal ÖKE

2006 Sosyal Ortakların Türkiye’deki Mesleki Eğitim ve Öğretim İdaresindeki Rolüne İlişkin İlk Değerlendirme, <http://www.megep.gov.tr/indextr.html> (Erişim: Temmuz 2007) Ankara

WINTERTON, J. ve T. STRANDBERG

2004 'European Social Dialogue: evaluation and critical assessment', in B. Galgóczi, C. Lafoucriere and L. Magnusson (Eds) **The Enlargement of Social Europe: The role of social partners in the European Employment Strategy**, Brussels: ETUI-SALTSA CREER, 21-76.

WORLD BANK REPORT

2001 **New World Bank Report Urges Broader Approach To Reducing Poverty**, Press Release, 2001/042/S www.worldbank.org.

YORUMBİLGİSEL AÇIDAN MODERNEŞME

Yılmaz YILDIRIM*

ÖZ

Modernleşmeye, modernitenin kurumsal ve siyasal altyapısının evrimi olarak bakan yaklaşım uyarınca, modernleşme; bireyleri bu amaca (modernliğe) dönük olarak kuran, kumanda eden siyasal bir proje olarak gösterilmektedir. Bu aynı zamanda, modernleşmeyi, içten gelmesi gerekenin (modernite), dışsal (modernleşme) ile ikamesi olarak tanımlamaya götüren sosyolojinin de varsayımlarından biridir.

Yorumbilgisinin çağdaş sosyolojik modellerinden biri olan A. Giddens'in yapılaşma kuramı ise, aktörlerin gündelik eylemlerini gerçekleştirirken kullandıkları karmaşık becerilerin, modernleşme sürecinde oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Böylelikle yapı ve eylem arasındaki yapılaştırıcı ilişki üzerinden modernleşmeyi kavramak mümkün hale gelmektedir.

Yapılaşma kuramının bir yansıması olarak Şerif Mardin'in yönetsel düzeydeki yaklaşımı, yaşamsal alanı, kültürel alanı ve kimlik oluşum süreçlerini içeren bir sivil toplum ve modernleşme açıklaması sunmaktır. Böylelikle modernleşmeyi anlamada, yorumbilgisel, kültüralist bir tarihsel sosyolojinin imkânlarını göstermek mümkün olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Modernleşme, Yorumbilgisi, Yapılaşma, Şerif Mardin

ABSTRACT

In accordance with the theory that accepts the modernisation as the evaluation of institutional and political substructure; it's shown as a political project priming and commanding individuals close to the modern. This situation is also one of the hypothesis of sociology that defines the modernisation is an outer appearance of what it should arise from internally.

---

* Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

The structuration theory of A.Giddens who is one of the contemporary sociological representative of hermeneutics points out how important effects have the actors on modernisation process by the complex ability of their on performing usual daily activities. So modernisation becomes much more understandable by the structuralistic relation between structure and action.

As a reflection of structuration theory Şerif Mardin's methodological approach aims at to present an explanation of both civil society and modernisation including identification process, living and cultural area. So it becomes possible to show the opportunities of hermeneutical,cultural a historic sociology to comprehend modernisation entirely.

Key Word :Modernisation , Hermeneutics , Structuration , Şerif Mardin.

GİRİŞ

Yorumbilgisi ve Sosyal Teori

Gadamer'e göre yorumbilgisel etkinlik, daima bir başka "dünya"ya ait bir anlam bağlamını o an içinde yaşanan dünyaya aktarma\çevirme etkinliği olmuştur (Gadamer,1995:11). Bu, "düşüncenin ifade edilmesi/bildirilmesi" olarak *hermeneutika'nın* esas anlamı için de geçerlidir. Aslında "ifade" kavramının kendisi, dışa vurma, açıklama ve çevirmeyi içerecek şekilde çok anlamlı, bir kavramdır (Dellaloğlu,1998:44). Nitekim Taylor, Gadamer'den yola çıkarak, yorumbilgisel araştırmanın asıl hedefini, kendi açıklama dilimizi siyasal hayatlarını açıklamaya çalıştığımız kişilerin öz kavrayışlarıyla karşılaştırma ihtiyacı olarak betimler (Taylor,1990:34-55). Bunu yapmak da başka insanların hayatlarını kuran anlamları düşünüm ve iletişim yoluyla kavramaya çalışmayı, bu anlamları kendi dilimize taşımayı gerektirir.

Yorumbilgisel (hermenötik) anlama, öncelikle klasik metinlerin ve kut-sal kitapların incelenmesi sırasında, söz konusu metinlerin çoklu ve çelişik anlamlarının değerlendirilmesi için bir kılavuz olarak işlev görmekteydi. Terim Yunan mitolojisinde, görevi diğer tanrılarla ölümlüler arasında mesaj taşımak olan Hermes'ten gelmektedir. Hermes'in bunu yapabilmesi, her iki tarafın dilini biliyor olmasına bağlıydı. Dahası, tanrıların ve insanların niyet ve tavırlarını anlayabilmesi ve yorumlayabilmesi gerekmekteydi. Hermes mitinin bu çağrışımsal gücü, giderek teoloji, felsefe, sanat ve modern sosyal bilimlerde (Hermes'in karakterine uygun olarak) farklı şekillerde iş görmeye devam etmektedir.

Yorumbilgisinin, kökü mitolojiden gelen uzun bir geçmişi olduğu göz önünde tutulduğunda, sosyal bilimler belki de onun son uğraklarından biri olmuştur. Sosyal bilimlerdeki yorumbilgisi, insan tarihine ve kültürüne ilişkin incelemeleri, insan dışı doğaya ilişkin incelemelerden ayırmak isteyen daha geniş bir araştırma geleneğinin devamı olarak görülebilir. Ancak yine de yorumbilgisinin anlayıcı sosyoloji ve tarih disiplininde daha fazla önem kazanması tesadüf değildir. Zira, daha 19. yüzyılın sonunda, Windelbrand, şimdilerde yaygın şekilde kabul edilen tezi ileri sürdü: sosyal bilimler bir Methodenstreit (yöntem kavgası) olarak adlandırdığı şeyin içine sıkışmıştı. İdiografik ve nomotetik olarak adlandırdığı epistemolojiler arasında bir sıkışmaydı bu, yani her toplumsal durumun tekil olduğuna ve akademisyenlerin yapabileceği tek şeyin bu durumu duygudaş ya da hermönetik olarak yeniden kurmak olduğuna inananlarla, her toplumsal durumun evrensel, kapsayıcı denen ve tüm zaman ve uzaya uygulanabilen yasalarla analiz edilebileceğine inananlar arasında sıkışmıştı. Bu beşeri ve doğa bilimlerini ayıran “iki kültür” diye bahsedilen ayırım çizgisi olarak, sosyal bilimlerin de tam ortasından geçmektedir(Wallerstein,2003:20).

Ancak belirtmek gerekir ki yorumbilgisi çoğu kez, pozitivist anlayışa yönelik bir eleştiri argümantasyonu olarak kullanılmakla sınırlı kaldı. Tıpkı Wittgeinstein’in “yangın merdiveni” metaforunda olduğu gibi ‘tek kullanımlık’ bir işlevselliğe mahkum edildi. Ancak çağdaş sosyal bilimlerin, klasik yorumbilgisindeki empati ve yansızlık prensipleriyle sınırlı tutulan anlayıştan uzaklaşıp, bilginin toplum ve kültür bağımlı boyutunun altını çizen-kültüralist*- bir düzeye erişmesi, büyük ölçüde Gadamer’in yaklaşımını izleyen bir anlayışın güç kazanmasıyla gerçekleşmiştir. Bu kazanımın getirdikleriyle beraber yorumbilgisi, sosyal bilimlere özgü bir metodoloji anlayışını aşar ve, başkalarının siyasi hayatlarını ve kurumlarını eleştirel, karşılaştırmalı ve tarihsel bir biçimde açıklamayı sağlayan net bir bakış açısı sunar. Böylelikle bu anlayış, şimdilerde kültürel çalışmalar ve sosyolojide mikro sosyoloji olarak bilinen eğilimlerin de habercisi olarak görülmelidir.

Yorumbilgisel katkının diğer bir düzeyi, anlayıcı sosyolojiye ismini kazandıran *anlama* edimine getirdiği yeni, doyurucu içeriktir. Yorumbilgisi ile çalışan anlayıcı sosyoloji işe, eylemin sadece koşullarını,

---

* Bir yorumbilgisel tavır olarak kültüralist yaklaşımın hem bir sosyal bilimsel metodoloji, hem de bir modernlik yorumu olarak nasıl kavramsallaştırıldığı hakkında Bkz. C. Taylor, “Two Theories of Modernity” (der), D.P. Goankar Alternative Modernities içinde, Dule University Pres, Indiana, 2001.

nedenlerini ve sonuçlarını değil, anlamını da kavrama gereğini vurgulayarak başlar. Yorumbilgisi bu noktadan sonra, anlamının bağlamı, niteliği ya da hedefleri konusunda genelleştirilebilir bir perspektif sunmak yerine, genel olanı, yapıyı oluşturan semiyotik bir matris olarak araştırmacıya görünür kılmaya çalışır. Bunu, temel tarihsel beklentilerimiz/önyargularımız ile sosyal bilimsel metodolojimiz arasında diyalojik bir uzam açarak gerçekleştirmektedir. Diğer yandan, yorumbilgisel anlamda anlamak, başkalarının kurucu kavramlarını çarpıtmadan, anlama yetisinin bütün doğal parametreleri içinde kendi dilimize taşımayı gerektirir. Bu süreçte, başlangıçtaki anlayışımız, düşünüm ve kurucu dillerini anlamaya çalıştığımız kişilerle kurulan iletişim yoluyla genişler (değişir). Diğer dilleri de bünyesine katıp dilimizi genişleterek, anlamak istediğimiz şeyleri yalnızca kendi ön yargularımıza göre anlamaktan kurtuluruz. Yeni anlayışlarımızı ifade eden açıklama dili, Taylor'ın deyişiyle bir vazih tezat (perspicuous contrast) kurma dilidir. "Yorumlayıcı açıklamanın dili olan bu dil, ne sadece bizim dilimizdir ne de hayatlarını incelediğimiz kişilerin dili. Her iki dildeki anlamların da karşılaşmalı ve vazih bir şekilde ifade edilebildiği bir dildir" (Taylor, 1990:41).

Yorumbilgisinin belki de en önemli katkı düzeyi, tarihsel deneyimin ve bilincimizin kavranması ile ilgilidir. Yorumbilgisi ışığında tarih bilgisinin amacı, somut bir olayı genel bir kuralın özel bir örneği olarak açıklamak değil, bir tarihsel olayı özgüllüğü ve benzersizliği içinde anlamaktır. Tarih bilincinin kaygusu, insanların, halkların ya da devletlerin genelde nasıl geliştiğini bilmek değil; tam tersine, bu adamın, bu halkın ve bu devletin nasıl bu 'hale geldiğini, bu tekillerin nerelerden geçip nasıl tam buraya geldiklerini anlamaktır. Gadamer, tarih bilincimizin, bilincin tarihten etkilendiğinin bilinci olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla, her anlama edimi tarih içinde, bir gelenek içinde ve Gadamer'in ufukların kaynaşması dediği şeyi amaçlayan yorumbilgisel durum içinde gerçekleşen bir edimdir (Dellaloğlu,1998:64). "Tarihsel tesir", bu bakımdan yorumcuyu tarihe bağlayan "önyargı" kavramının eşanlamlısı olarak görülebilir. Zira Gadamer'e göre, yorumcu tarihe aittir ve ondan hiçbir zaman kurtulamaz. Dolayısıyla, bu tarih içinde biçimlenmiş olan ve öznenin tam denetiminin büyük ölçüde dışında kalan önyargıları, kavrayışın önündeki engeller olarak görmek doğru olmaz. Önyargılar, aksine, her türlü kavrayışın önkoşuludurlar; yorumlara her zaman ve zorunlu olarak kılavuzluk ederler, çünkü "gerçek kavrayışın meşru kılavuzu"durlar.

Keyman, farklı çağrışımlarına rağmen, yorumbilgisel gelenek içindeki yaklaşımları, üç ortak nokta temelinde göstermektedir. Keyman'a göre (a) Modern bir eleştirel kuram olarak yorumbilgisel yaklaşım, "metin" dediğimiz şeyin sadece yazılı dokümanları içermediğini, aynı

zamanda, kültürün ve kültürel biçimlerin var olduğu ve geliştiği temel alan olarak da ele alınması gerektiğini vurgular.(b) Bu metin anlayışı, bize metnin tarihsel ve söylemsel kurulmuş bir "anlam sistemi"ni simgelediğini dolayısıyla nesnelere yüklenilen "anlamların" kendilerinin de belli bir tarihsellik içinde oluştuğunu ve böylece metnin temel işlevinin de "anlam" dediğimiz şeyin nesnel değil aksine toplumsal bir iletişim süreci içinde yaratıldığını gösterir ve (c) Bu bağlamda, modern bir eleştirel söylem tarzında hareket eden yorumbilgisel yaklaşım toplumsal pratiklerin "bir anlam-sistemi olarak" tarihsel ve söylemsel kurulmuşluğuna dikkatimizi çekerken, yöntemsel düzeyde de, yapılması gereken epistemolojik girişimin, "salt açıklama" (explanation) değil, "açıklamayı içeren anlama işlemi" (understanding) olduğunu vurgular (Keyman,2005:43-44). Yorumbilimsel yaklaşım,"toplumsal olguları/pratikleri" tarihsellikleri içinde anlama/açıklama yöntemi olarak hareket eder.

Modernleşmenin Anlatılma Tarzları

Yorumbilgisinin bu katkılarını bir modernleşme yorumsamasına tabi tutmadan önce modernleşmeye dair mevcut açıklamalara bakmak gerekmektedir: "Modernite" ve "modernizasyon" arasında Habermas'ın kastettiği anlamda esaslı bir farklılık vardır ve bu farklılık, sadece Batılı toplumların değil, aynı zamanda Batılı olmayan toplumların da tarihsel evrimini belirlemiştir. Kısaca söylemek gerekirse, modernite bir projeye, refleksiyona, modernizasyon ise bu projeyi, refleksiyonu mümkün kılan kurumsal-yapısal evrime işaret eder. Bu çerçevede tekrarlanması gereken bir başka yargı, Batı dışı toplumların sadece "modernleştikleri", ama "modern" olamadıkları yani ancak modernitenin kurumsal altyapısıyla ("modernizasyon") eklemlenebildikleridir. Modernleşme, kolonizasyon ve kapitülasyon ikilisiyle kapitalist pazarın büyümesini de kapsadığından, tarihsel evrimin Batı lehine olmak üzere eşitsiz gelişmesini içerir. Batılı olmayan toplumların, hangi adlarla adlandırılmış olursa olsun, yaşadıkları ya da maruz kaldıkları "modern" pratikler, tarihsel olarak asla "çağdaş" pratikler olmamıştır. Batılılaşma/modernleşme, bu halde zaten, bir."telafi edici" ideoloji ve "tarihsel gecikmişliğin" giderilmesinin bir aracısı olarak kendisini kurmuştur.... Siyasal olarak bakıldığında, modernite ve modernizasyon, normatif ve kurumsal olarak ikiye ayrılan bir evrilmeyi gösterirler. Modernite bireyi ve sınıfları kendi kimliklerinde eğiten bir süreçtir; buna karşılık, modernizasyon bu eğitimin, altyapısını, bir başka deyişle siyasal çerçevesini oluşturur (Çiğdem, 2002,68).

Modernleşmeyi ve modernleşme yolundaki toplumların deneyimlerini açıklayan bu yaklaşımlardaki doğruluk, tarihe ve topluma bakıştaki evren-

selci ve akültüralist perspektifin imkanları ile sınırlı bir düzeydedir. Örneğin, A. Touraine'i modernleşmeyi, içten gelmesi gerekenin* (modernite), dışsal (modernleşme) ile ikamesi olarak tanımlamaya götüren böyle bir ön kabuldür. Böyle bir epistemolojik ön kabulün evrensellik savını kabul ederse, "Türk modernleşmesini Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bir ulus-devlet olarak kavramsallaşması olarak tanımlayabiliriz. Tam bir ulus-devlet olarak kavramsallaştırma, modernitenin taşıyıcı öznesi olarak devleti görür, siyasal rasyonelleşmeyi ekonomik ve kültürel olana öncül ve belirleyici konuma yükseltir ve böylece de ekonomik ve kültürel yaşamın modernleşmesinin devlet yoluyla gerçekleşebileceğini varsayar. Modern-toplum ile ulus-devlet arasındaki birliktelik ve özdeşlik ancak ekonomik olanı ve kültürel yaşamı modern olana dönüştürmekle mümkün olacaktır" (Keyman,2005:58). Ayrıca bu yaklaşımlar, bir toplum projesi ile bir toplum kavramsallaştırmasını birbirine bağlamaktadır. Bu yaklaşımın özneleri Ş. Mardin'in reformcu tanımına bakılarak gösterilebilir: "Reformcu'yu, kendi toplumunda ortaya çıkan bazı itici güçlerden yola çıkarak toplum kavramına yeni bir biçim vermek isteyen kişi olarak tanımlamıştık. Reformcu'nun ileride ortaya çıkarmayı amaçladığı topluluk türünün dayandığı veriler de genellikle ayrıntılı ve bilinçli değildir. Kurulması istenen topluluk bir 'tasarım', bir 'tasavvur'dur ve tıpkı 'sosyal devlet' teriminde olduğu gibi genel kavramlarla anlatılmak zorunda kalman 'proje'lerden ibarettir. Bu iki uçlu belirsizlikten yani toplum imgesinin bir 'benzetme' ve toplumu değiştirme isteğinin bir 'proje' olmasından dolayı, reform hareketlerini incelemek birçoğunun sandığının tersine metodolojik zorluklarla dolu bir araştırma alanıdır" (Mardin,2002: 102).

Mardin'in bahsettiği zorluğu karşılamanın bir yolu, Türkiye'de modernleşme projesinin güçlüklerini değerlendirirken A. Gramsci'in sivil toplum ve toplumsal değişim konusundaki kuramından anolojik olarak yararlanmaktır. Ya da Ş. Mardin'in deyişiyle, "Türkiye'nin modernleşmesi Gramsci'nin teorilerinde temel bir sakatlık olduğunu göstermek için kullanılabilir" (Mardin,2005:56).

Genel olarak değerlendirdiğimizde, sivil toplumu olmayan devletlerin hemen ve devlet eliyle sivil toplumu oluşturmaları gereğini vurgulayan Gramsci, sivil toplumu, toplumsal bir grubun toplumun bütünü üzerindeki kültürel ve siyasal hegemonyası olarak tanımlarken, sivil toplumun söz konusu hegemonyanın işleyişini sağlayan özel ilişkiler (kurumlar) bütünü ol-

---

* İçten gelen modernlik kavramı hakkında bkz. A. Touraine, "Modernliğin Eleştirisi"2004, s. 342-343

duğunu ileri sürer (Tosun,2001:48). Gramsci'ye göre, sivil toplum üretim ve ekonomik örgüt içinde değil, fakat devlet içinde bulunur. Gramsci'nin sıkça kullandığı "Devlet=Siyasal Toplum+Sivil Toplum" formülünde bu vurgu açıktır. Yukarıdaki formülün bir başka ifade şekli; "Devlet=Diktatörlük+Hegemonya" olup, açıklaması ise; devlet, baskıcı aygıtları kapsayan siyasal toplum ile hegemonyayı sağlayan sivil toplumun bir bileşimidir ya da devlet eşittir zor ile pekiştirilmiş hegemonya(Anderson,1998:29). Böylelikle hedef, heterojen amaçlara sahip, dağılmış birçok iradenin "toplumun eşit ve ortak bir anlayış temelinde, "kenetlenmiş" bir "kültürel-toplumsal birliğe varılması" dır (Doğan,2002:183). Çünkü hegemonya aynı zamanda yönetim açısından toplumsal rızanın üretilmesidir. Yönetimin yönetilenler açısından meşruluğunun üretilmesi işlemi hegemonya aracılığıyla gerçekleşir. "Hegemonya" proletarya diktatorasını, yani ege-men sınıfın karşıt gruplar üzerinde kaçınılmaz olarak uygulayacağı zorlamayı öngerektirir. Ama proletaryanın, onaşması kazanılmış ve "etkin onaşma"sının örgütlenmek istendiği bütün bağlaşıklarının (köylülük, vb.) entelektüel ve moral (kültürel) yönetimidir de bu (Gramsci,1986:176). Bu amaca yönelik benimsetme, kültür, eğitim ve hukuk aracılığıyla olacaktır.

Gramsci'nin belli bir hedef için toplumun hegemonya araçlarıyla dönüştürülmesi yaklaşımı ve "tarihsel blok" kavramı özellikle modernleşmeyi reformcu projelendirme olarak gören toplumlarda yeni bir ideoloji benimsetme ve geleneksel yapının toplumsal ilerlemeyi engelleyici öğretisinin giderilmesinde ilham vericidir. H.B. Kahraman, bu zımnı kavramsal uyarlamayı şöyle açıklar, "1950 öncesinde kurucu ideoloji tarafından tayin edilen Batılılaşma ideası ve onun toplumsallaştırılma olanak ve koşulları, Türk modernleşmesini hazırlayan elitist zihniyetin toplumsal taşıyıcısı olan 'tarihsel blok' tarafından biçimlendirilmiştir. Sadece biçimlendirmekle kalmamış, Osmanlı yönetim sisteminin taşıyıcı çekirdeği 'ilmiye, mülkiye, seyfiye'nin bir anlamda zihnen modernleşmiş' devamı sayılabilecek olan, 'aydın, bürokrasi, ordu'dan oluşan *tarihsel blok*, onun sürdürülmesi için gerekli düzeni de oluşturmuştur. Kaldı ki, siyasal elitte kültürel elitin bu anlamda birbiriyle dayanışması, bizatihi modernleşme projesinin bir kültürel proje olarak kurulduğunu, o anlamda Batılılaşmanın da bu bütünü meşrulaştırıcı çerçevesi olduğunu göstermektedir. O anlamda da siyasal iktidarla kültürel iktidar arasında bütünlük ve örtüşme söz konusudur"(Kahraman,2002:135-136). Hegemonyanın devlet katında bir "tarihsel blok" olarak terkibi, kültürü, Gramscigil şekilde üstyapı ilmeğine bağlı kılmaktadır. Ancak Mardin, bu amaca dönük çabalardaki Gramscigil bir hegemonya tasarımının eksik yönlerini şöyle tasvir eder: "Son zamanlarda yapılan araştırmalara göre, hegemonyacı ilişkiler aslında üç "iletişim ilmeği"nden oluşuyora benziyor: *Birin-*

ci ilmek devlet aygıtıdır, *ikincisi* kültürel kurumlardır, *üçüncüsü* de dil, benliğin kaynakları, kimlik işaretleri ve zımnı anlayışlardan oluşarak diğer iki ilmeğin altında kendilerine özgü bir yapılaşma gücü olan karmaşık bir şemadır. Ben, birinci ilmeğin sabit kaldığı, ikinci ilmeğin yabancı bir kültürden alındığı ve üçüncü düzeyin eksik olduğu bir durumda olup bitenleri inceliyorum. Bu üçüncü ilmeğin olağanüstü geniş yelpazesi, müthiş karmaşıklığı ve gerçek "hegemonya"sı, çağdaş semiyotik ve iletişim araştırmalarıyla "yeni" düşünsel ve toplumsal tarihten gelmektedir"(Mardin, 2005:56).

Özetle, modernleşme olgusuna yorumbilgisi ışığında baktığımızda, yorumbilginin yaptığı katkısı iki öbekte toplayabiliriz. *Birincisi*, aktörlerin günlük davranışlarını koordine ederken kullandığı karmaşık becerilerin modernleşme sürecinde gittikçe önem kazandığına işaret etmiş olmasıdır. Zira yorumbilgisi, genel olan kategoriler içinde, kaçınılmaz olarak özel/tekel kalan bir anlamı kavrarken, böylelikle mikro ve makro arasındaki "yapılaştırıcı" ilişki üzerinden modernleşmeyi kavramada hayati önem taşımaktadır. Bu bakımdan yorumbilgisi, modernleşmeyi kurucu, kumanda edici mercilerin güdümünde kalan "düzenlenmiş toplum" hedefinin yan anlamı olarak gören siyasal modernleşme ile söz konusu özel ve tekel unsurların bu projelendirmeyle girdikleri diyalogun ürünü olan ve *yapılaşmakta* olan toplumsal modernleşme arasındaki gerilimi anlamayı hedefleyen bir açılım sunmaktadır. *İkincisi*, makro düzeyde, modernleşmeye toplumsal değişimin sağlaması veya doğruluk skalası olarak bakılan bir ilişkiyi sorunsallaştırırken, toplumsal pratiklere yön ve anlam kazandıran bir kültürel düzeyin önemini vurgular. Böylelikle modernleşme sürecinde, topluma kadük kalan bir tarihsel aşama, eksiklik veya yanlışlık olarak bakan yaklaşımla, 'olması gereken'ci bir perspektifle ve de modernleşmeye dair "yüksek beklentilerle" ilgili yaklaşımların uzağında kalan bir anlayıcı sosyoloji perspektifi açılmaktadır.

Bir Yorumbilgisel Model Olarak Yapılaşma Kuramı

Yorumbilgisinin çağdaş sosyolojik modellerinden biri olan Giddens'in yapılaşma kuramı, Mardin'in "üçüncü iletişim ilmeği" olarak tasvir ettiği ve modernleşme sürecinde "gerçek hegemonya"cı ilişkiler alanı olarak tanımladığı düzeyi anlamak için çarpıcı bir açıklama potansiyeli taşımaktadır.

A. Giddens yapılaşma kuramını, *yapı* ve toplumsal süreçler arasındaki ilişkiyi formüle etmek üzere geliştirmiştir. Yapı kavramı sosyolojik düşüncede, zaman ve uzamın toplumsal pratikler aracılığıyla birbirine bağlanması sonucu oluşan ve bir dizgesellik arz eden özelliklere göndermede bulunur. Giddens'a göre: *yapı* kavramını, "Mikro" ile "makro" arasındaki karşıtlığı en iyi, bir arada bulunma bağlamlarındaki etkileşimin geniş zaman-uzam ara-

laşması dizgelerinde yapısal olarak nasıl içerildiğini -başka deyişle, böyle dizgelerin zaman-uzamın geniş bölümlerine nasıl yayıldığını- dikkate alarak yeniden kavramlaştırabiliriz. Bunu da en iyi biçimde, toplumsal bütünleşme ile dizge bütünleşmesi arasındaki bağlantı sorunu altında inceleyebiliriz. *Yapılaşma* kuramına göre, toplum bilimlerinin temel inceleme alanlarından birisi, bireysel yapının deneyimi ya da herhangi türden bir toplumsal bütünleşmenin varlığı değil, zaman ve uzam boyunca sıralanmış toplumsal pratiklerdir. İnsanların toplumsal etkinlikleri, doğadaki kendi kendini üreten kimi unsurlar gibi, yinelenir niteliktedirler. Diyeceğim, bu etkinlikler toplumsal yapanlarca yaratılırlar; yapanlar, kendilerini yapanlar olarak dile getirmek için kullandıkları araçlarla bu etkinlikleri sürekli olarak yeniden yaratırlar. Eyleyenler, kendi etkinlikleri içinde ve kendi etkinlikleri aracılığıyla söz konusu etkinlikleri olanaklı kılan koşulları yeniden üretirler...Yapılaşma, yapıların süre ya da değişimini, dolayısıyla da toplum dizgelerinin yeniden üretimlerini yöneten koşullardır (Giddens,1999:59-60).

Yapılaşma kuramının temel vurgusu, toplumsal etkinliğin üretiminin ve tekrarının altında yatan kural ve kaynakların, dizgesel yeniden üretiminde araçları olmasıdır. Bu anlaşılacağı üzere, "yapının ikiliği" (ikicikliği değil) temasının da altını çizer. Ama bu, yapı ve eylem arasındaki karşıtlığın üzerini örtmek için değil, aralarındaki üretken bağımlılığı toplumsal değişimin temel unsuru olarak göstermek içindir. Giddens'in ifadesiyle, "Yapılaşma düşüncesine temel olan, yapının ikiliği kanıtsavidir. Eyleyenlerin ve yapıların oluşumu, birbirinden bağımsız olarak verilmiş iki görüngü kümesini, bir ikiciliği değil bir ikiliği yansıtır. Yapının ikiliği kavramına göre, toplum dizgelerinin yapısal özellikleri, yinelenir biçimde düzenledikleri pratiklerin hem aracı hem de sonucudurlar (Giddens,1999:68-69).Yapı bireylere "dışsal" değildir: Bellek izleri ve toplumsal pratiklerde örneklenmiş olarak yapı, bu etkinliklerin Durkheim'cı anlamıyla dışında olmak yerine, söz konusu etkinliklere belirli bir anlamda daha "içseldir". Yapı, kısıt ile eşitlenmemelidir; o her zaman hem kısıtlayıcı hem de olanak vericidir.

Ancak yapılaşma kuramında *yapı* gibi, eylemin sahibine atfedilen irade marjının da sosyolojisi mevcuttur. Yapılaşma kuramı uyarınca, eylem akışı boyunca sürekli olarak yapanların istemedikleri sonuçlar ortaya çıkar. Bu, "eylemin istendik olmayan sonuçları" olarak döngüsel biçimde eylemin öngörülme-yen sonuçlarını yaratır. Yapılaşma kuramındaki bu nüansı anlamak için belki de Türkçedeki "yapmak" ve "eylemek" fiillerinin, sosyolojik anlamdaki *eylem* karşısındaki semiyolojisiyle düşünmek uygun olacaktır. Yapmak, bir tasarımın tasarlandığı şekliyle sonuçlanmasını çağrıştırır. Bu haliyle geri beslemesi olmayan ve özneye, eylemine dair bir tamamlanmışlık duygusu veren bir anlama sahiptir. Eylemek ise tasarıma dair bir tamamlan-

mamışlık ve devamlılık anlamı katar ki bu durumda özne, eyleminin olanakları karşısında 'yapısal bir otonomi'ye sahiptir. Anlaşılacağı üzere "eylemek" fiilindeki bu 'yapısal otonomi', yapının ikiliğinin aynı zamanda eylemin sahibinin de ikiliği olması anlamına gelir. Bu durumun açılımı şu şekildedir; toplumsal süreci yaratan iradi süreçlerdir, ancak sürecin kendisi, iradi bir tasarı değildir; süreç kendisini yönlendirme çabasına da sürekli karşı koyar. Buna karşın insanlar, bu durumun farkında olarak kendileri için yaşanırlar koşulları - tehdit ve umut duygusu içerisinde- yaratmaktan da geri durmazlar.

Yapılaşma kuramı, böylelikle yorumbilgisinin hedefindeki mikro ve makro arasındaki üretken ilişkiyi formüle etmektedir. Bu bakış açısı, tahakküm, iktidar ve zorlamanın getirdiğine karşı, tahakküm altındakilerin dayanaklarını ya da "söylemini" de modernleşmenin asal bileşenlerinden ve gerçek analiz kategorilerinden biri olarak görür ve anlamaya çalışır.

Modernleşme/Yapılaşma ve Ş. Mardin

Mardin'in, Giddens'in kuramının bir modernleşme yorumlaması olarak okunması hakkındaki sözleri şöyledir: "Özellikle Giddens, aktörlerin günlük davranışlarını koordine ederken kullandığı karmaşık becerilerin modernleşme sürecinde gittikçe önem kazandığına işaret etmiştir. Bu anlayış modern Türk toplumunu kavramada hayati önem taşımaktadır. Genel eğitim, kitle iletişim araçları, çok partili siyasal hayata geçiş ve kamuoyu alanının genişlemesi, Türk halkını elli yıl öncesine oranla çok daha geniş bir "izleme" rolü oynadığı bir ortama taşımıştır. Bir zamanlar "dinsel kurumların oluşturduğu özel bir alan ya da öteki temel kamu kurumları aracılığıyla dolaylı olarak ilgilenilen din, şimdi son derece hareketli olan Türk toplumunun organik bir parçası haline gelmiştir ve "gündelik" çatlaklardan yararlanarak işlemektedir (Mardin,2005:63-64).

Modernleşme/yapılaşma kavramsallaştırması, birlikte okunduğunda göstermektedir ki: Türk modernleşmesi, küçük kültürün ve geleneğin giderek ve daha fazla şekilde merkezin içine sızması şeklindedir. Ama bu arada eyleyenlerin zımnî anlayışları ve benlik kaynakları, eylemlerinin istendik sonuçlarını vermekten uzaktır. Zira sonuçta her zaman merkezin yaşam alanının çevresel unsurlar tarafından dönüştürülmesi işlemi, çevrenin öznelinin öngörüsünden 'bir fazlası' haline gelir. Burada bahsi geçen çevresel unsurlar ve "küçük kültür", Ş. Mardin için sivil toplumun çerçevesini de oluşturmaktadır. Modernleşmeyi sivil toplumla birlikte ele alış bu açıdan çevresel unsurların *yapılaşmasının* bir tarihsel sosyolojisi olarak düşünülmelidir. Modernleşmenin bu boyutu ihmal edildiğinde geçişteki sistematik değişimi anlamak olanaksızdır. Çünkü Mardin'e göre bu boyutu (sivil toplum) çalışmak,

Türk modernleşmesinin “asıl sosyal zembereğini” öğrenmenin yolu olduğu için gereklidir. Ancak, bu yazının kapsamı, Ş. Mardin’in modernleşmeyi okurken Türk sosyolojisinin çerçevesine yerleştirmeyi denediği kültür, “büyük” ve “küçük” kültürel gelenek, ideoloji, yeniden üleştirme ve karşılıklık, toplumsal seferberlik ve evrensellik gibi kavramları teker teker ve işevuruk şekilde açıklamayı başaramayacak denli sınırlı olduğundan, amacız, böylesi bir yorumbilgisel anlayışın imkanlarını ve yapılaşma kuramıyla uyumlu çalışan Ş. Mardin’in yorumbilgisel tarihsel sosyolojisinin potansiyelini açık kılmaya çalışmakla sınırlıdır. Başka bir ifadeyle amacımız, Türk sosyolojisiinde Mardin’in tespit ettiği bir metodoloji sorununa dikkat çekmektir. Bu soruna yönelik Mardin’in açıklaması şudur: “Benim araştırmalarımından çıkarılması gereken metodolojik ders, devlet geleneğini tevarüs edenlerce kullanılan Batı’ya özgü mekanik-pozitivist ya da işlevselci toplum görüşlerinin yaşam-dünyasını ve “günlük” olanı hesaba katarak zenginleştirebileceğidir. Günümüzde Türkiye araştırmaları açısından, Durkheim ya da Marx’a oranla, dialojik unsurları betimlemesi ve ritüel hiyerarşi altüstlüklerini açıklaması bakımından Mihail Bahtin’in daha uygun olduğu söylenebilir; ama Türk araştırmacıların Bahtin’in kültürel tarih düzeyiyle bağlantı kurması biraz zaman alacaktır”(Mardin,2005:68-69).

Dolayısıyla Mardin’in yöntemsel düzeydeki yaklaşımı, yaşamsal alanı, kültürel alanı ve kimlik oluşum süreçlerini içeren bir sivil toplum ve modernleşme açıklaması sunmaktır. Zira onun temel ilgisi Osmanlı toplumunu ve modernleşmeye geçişteki sistematik değişimi sivil toplum konusunu merkeze alarak anlama çabasıdır. Böylelikle Türk modernleşmesi, esasında, siyasal iktidar etrafında örgütlenmiş ve dinsel etnik birimlerden oluşan bir sistemden üretimin ve işlevsel bölünmenin eski yapı içinde kalarak değiştiği bir sisteme geçiş olarak değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Mardin’in modernleşme hakkındaki izlediği rota, en genel haliyle sosyal aktörlerin yenilik yaratma potansiyeline yüklediği önem tarafından tayin edilmektedir. Bu da modernleşmenin sürgit bir yapılaşma olarak tanınması dolayısıyla, her deneyimdeki öznenin kendisini bir “işleyen” olarak değerlendirmekle mümkün olmaktadır.

Bu işleyen’ler, kişisel otorite üzerine kurulu bir onur anlayışından rasyonel kurallar üstüne kurulu bir onur anlayışına geçerken, evrenin düzenini anlamada dinden bilime geçerken, avam-havas ayrımı üzerine kurulu bir topluluktan halkçı bir topluluğa geçerken, bir millet sisteminden bir ulusal devlete geçerken taşıyıcı bir motif olarak tasvir edilmektedir. Mardin’de bu

işleyenlerin 'gizli işleyen' olarak adlandırılması, daha çok Türk sosyolojisi-nde yaşam-dünyasının kültürel temellerinin toplumun bileşiminde nasıl bir etken olabileceğine dair bir ilgisizlikten kaynaklanan bilinmezlik anlamına gelir. Bunun diğer bir nedeni devlet gücünün tesisi ya da kullanımının kapsamadığı bir alan olmasıdır.

Mardin'e göre bu işleyenler, Osmanlı toplumsal düzenlemeleri içine sinmiş, gücünü İslami kültürün katmanlarından alan ve gündelik yaşam olarak kendini hissettiren bir toplumsal tahayyülün ya da zımnı anlayışların "lehçe"si olarak anlaşılabilir niteliktedir. Lehçe'yi bir yaşam formunun özgün "dil oyunları" olarak düşündüğümüzde bu işleyenlerin araştırılmasında yararlanılacak kuramcıların gerekçeli listesi yine Mardin tarafından işaret edilmektedir: "İşleyen"ler üzerine kurulu bu günlük yaşam kavramını ortaya atan , "yaşam-dünyası"yla ilgisi "son zamanlardaki" Wittgenstein, Jürgen Habermas, Norbert Elias ve Anthony Giddens gibi bilim adamlarının ilgilieriyle örtüşen Michel de Certeau'dür. Hepsi de yaşam-dünyasının ve kültürel temellerinin toplumun bileşiminde nasıl bir etken olabileceğini bulmakla ilgilenmişlerdir" (Mardin,2005:63).

Mardin'in sözünü ettiği yazarlar ülkemizde gayet iyi bilinmelerine rağmen, Türkiye'de üretilecek kültürel çalışmalar ve bütün bir mikro sosyolojik araştırmaların eksik kaldığı söylenebilir. Oysa "Mardin, bugün Türkiye'de akademik ve kamusal tartışma içinde son yıllarda yeni yeni gündeme getirilen kültüralist modernite kuramı ve yorum bilimsel yaklaşımı, 1970'lerde geliştirmeye başlamış özgün bir düşünür ve toplumsal değişim üzerine yaptığı önemli ve özgün çözümlemelerle, "paradigma kurucu" bir bilim insanıdır... Bu anlamda Mardin'i okumak, "kültüralist modernite kuramı" temelinde Türk modernleşmesini okumaktır. Mardin'i okumak, çok yönlü, çok-katmanlı bir modernite tartışmasını okumaktır. Mardin'i okumak, indirgemeci, özcü, işlevselci kültüralist modernleşme çözümlemelerinin gerisinde bir alanda, modernleşme süreçlerinin taşıdığı karmaşıklıklar, çelişkileri ve olumlulukları /olumsuzlukları ortaya çıkaran bir çözümlemeyi okumaktır. Mardin'i okumak, aynı zamanda, Türkiye'de sosyal bilim içinde pozitivist alternatif bir yorumbilgisel sesi dinlemek ve toplumsal değişimi kendi bağlamında "anlama" girişiminde bulunmaktır (Keyman,2005:40).

SUMMARY

In terms of following relation of modernisation itself one of the contemporary tendency of social science hermeneutics provides a point of view to comprehend the studies on human history and culture in a critical, comperative and historic way. This contribution of hermeneutics makes possible of an interpretation of modernisation that going hand in hand with

cultural studies and micro sociologic approach. A hermeneutics sociology that studies modernisation tries not to explain institution, culture, relations and practices as an example of universal change but intends to know each historic experience in its own peculiarity and uniqueness. As a result hermeneutics ; a) by performing of their daily routine while indicating the gradually increasing importance of the gained abilities of actors on the way of modernisation , b) also emphasizes the importance of cultural level structured together with the macro system.

The structuration theory of A.Giddens who is one of the contemporary sociologic model of hermeneutics is formed to formulate the relation between structure and social processes. The structuration theory emphasize the idea that rules and resources which constituting the background of social activity and production are also the tools of systematic reproduction (duality of structure). Mentioned rules and resources are nothing else but “undesirable results” of the actions occured in a time and extent. Unexpected results of the acts are principally important since both system and actors are both the reason and result of structuration because of the circular repeated action. So the duality between social integration ve systematic integration creates not a dualism but a relation.

Şerif Mardin’s approach as a projector of structuration theory deals with the modernisation in terms of a continual structuration. Accordingly his methodological approach intend to present an explanation of civil society and modernisation involving identification process, living and cultural area. Because his main interest is to comprehend the Ottoman society and so the systematic change on transition process to modernisation centering on the matter of civil society. As a result Turk modernisation is evaluated in fact as a transition from a sytem that organized close to government and consisted of ethnic units to the one the production and functional division changing in the existing structure.

When modernisation is read together with structuration conceptualism in terms of hermeneutics it’s shown that Turk modernisation is in the form leaking to the centre by the micro culture and convention gradually and increasingly. However meanwhile the implied opinions and ego sources of the activists are far-off to cover the desired affects of the actions. Because everytime the process of transformation of the living area of center by the environmental elements exceeds one point the foresight of the subjects of environment. According to Şerif Mardin mentioned environmental elements and micro culture also form the frame of civil society. Dealing with modernisation with civil society should be seen as a historic sociology of environmental elements’ structuration. Similarly passing from an honour

opinion constructed on individual authority to the one constructed on rational rules, to explain the life cycle passing from religion to science, from a community centered on lower-upper classification to populist community and from individual to a national state this should be evaluated observing as an overflowing theme the structuration of social consideration, implied opinions and mentality. It's impossible to comprehend the systematic change if this point of modernisation leaved out.

KAYNAKÇA

ANDERSON, Perry

1988 **Gramsci, Hegemonya- Doğu\Bati Sorunu ve Strateji**, Çev. Tarık Günersel, İstanbul, Alan Yayıncılık

ÇİĞDEM, Ahmet

2003 “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon” , İç. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3**, İstanbul, İletişim Yayınları

DAVİSON Andrew

2002 **Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik**, İstanbul, İletişim Yayınevi

DELLALOĞLU, Besim

1998 **Toplumsalın Yeniden Yapılanması. Habermas Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul:Bağlam Yayınevi

DOĞAN, İlyas

2002 **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum**, İstanbul, Alfa Yayınevi

GADAMER, H.George

1995 “Hermeneutik”, İç., “**Hermeneutik Üzerine Yazılar**”, Der. ve Çev. Doğan Özlem, Ankara, Ark Yayınları

GİDDENS, Anthony

1999 **Toplumun Kuruluşu**, Ankara, Bilim ve Sanat yayınları

GRAMSCI, Antonio

1986 **Hapishane Defterleri**, İstanbul, Onur Yayınları

KAHRAMAN, H. Bülent

2002 “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, İç. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3**, İstanbul, İletişim Yayınları

KEYMAN, Fuat

2005 “Şerif Mardin’i Okumak: Modernleşme Yorumbilgisel Yaklaşım ve Türkiye”, İç. **Şerif Mardin’e Armağan**, İstanbul, İletişim Yayınevi

MARDİN, Şerif

2005 “Modern Türk Sosyal bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler”, İç. **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Der. S. Bozdoğan-R. Kasaba, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları

MARDİN, Şerif

2002 **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınevi

TAYLOR, Charles

1990 “Comparison, History and Truth”, İç. **Myth and Philosophy**, Ed. F.E. Reynolds ve D. Tracy, New York, Albany: State University of New York Pres

TAYLOR, Charles,

2001 “Two Theories of Modernity” İç. **Alternative Modernities**, (der) D.P. Goankar, Indiana, Dule University Pres

TOSUN Gülgün

2001 **Demokratikleşme Sürecinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Türkiye Örneği**, İstanbul, Alfa Yayınevi

TOURAİNE, Alain

2004 **Modernliğin Eleştirisi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

WALLERSTEİN, Immanuel

2003 **Yeni Bir Sosyal Bilim İçin**, çev. Ender Abadoğlu, İstanbul, Aram Yayıncılık

YAZARLAR HAKKINDA

Serpil AKTAŞ ALTUNAY: (Dr.) 25.05.1968 tarihinde Eskişehir’de doğdu. 1990 yılında Hacettepe Üniversitesi, İstatistik Bölümünden mezun oldu. Aynı bölümde 1994 yılında “Karesel Olumsuzluk Tablolarının Çözümlemesi” konulu tez ile Yüksek Lisans ve 1999 yılında “Üçgensel Olumsuzluk Tablolarında Bağımsızlık Çözümlemesi” konulu tez ile Doktorasını tamamladı. Halen Hacettepe Üniversitesi, İstatistik Bölümü, Uygulamalı İstatistik Anabilim Dalında Öğretim Görevlisi olarak görev yapmaktadır. İlgili alanları; Kategorik Veri Çözümlemesi, Deney Düzenleme ve Tekrarlı Ölçümlü Veri Çözümlemesi’dir.

Aylin GÖRGÜN BARAN: (Doç. Dr.) İlk, orta ve lise öğrenimini Elazığ’da tamamladı. 1978-1979 bahar döneminde Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji ve İdare Bölümünden mezun oldu. 1982 öğretim yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji ve İdare Bölümünden yüksek lisansını ve 1990 yılında aynı üniversitenin Sosyoloji Bölümünden “Bilimsel ve Teknik Enformasyonun Türkiye’nin Sosyal Yapısına Etkileri” başlıklı tezi ile doktorasını aldı. 1993 yılında yardımcı doçentliğe 1996 yılında ise doçentliğe atandı. Çeşitli dönemlerde Yaşlı Sorunları Araştırma Derneği ve Sosyoloji Derneğinin yönetim kurulu üyeliklerinde bulundu. 2004 yılından bu yana Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma Merkezi ve İletişim Fakültesi Dekanlığı yönetim kurulu üyesidir. Halen Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji bölümünde lisans düzeyinde İletişim Sosyolojisi ve Bilim tarihi derslerini, yüksek lisans düzeyinde Medya Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset, Çağdaş Sosyoloji Kuramları, doktora düzeyinde ise İletişim Alanında Aktüel Gelişmeler ve Bilim Sosyolojisi programlarını yürütmektedir. Araştırma ve ilgi alanında Medya, Aile ve Kadın, Yaşlılık ve Yaşlanma konuları bulunmaktadır.

Esra BURCU: (Doç. Dr.) 1990 yılında Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünden mezun oldu. 1992 yılında Yüksek Lisansını, 1997 yılında da “Çıracık ve Kalfa Gençlik Alt kültür Grubu Hakkında Sosyolojik Bir Araştırma” başlıklı çalışmasıyla Doktorasını tamamladı. 1991-1998 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Araştırma Görevlisi, 1998-2003 yılları arasında Yardımcı Doçent olarak görev aldı ve halen aynı bölümde Doçent olarak görevini sürdürmektedir. Uzmanlık ve ilgi alanları Araştırma Metod ve Teknikleri, Gençlik- Gençlik Suçluluğu, Sapma, Sosyal Problemler, Özürlülük, Yaşam Kalitesi ve Yaşam Memnuniyeti alanlarıdır.

Yakın ERTÜRK: (Prof. Dr.) 1986 yılından bu yana Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesidir. 1979-1982 yıllarında Riyad'daki Kral Saud Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapan Ertürk, 1979-1981 yılları arasında da bölüm başkanlığı yapmıştır. 1997 yılında BM bünyesinde Dominik Cumhuriyeti'ndeki Kadının İlerlemesi İçin Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (INSTRAW)'nün başkanlığına getirilen Prof. Ertürk, Mart 1999 – Ekim 2001 arasında da Kadının İlerlemesi Bölümü (DAW)'nün başkanlığını yürütmüştür. Kırsal kalkınma ve kadın konularında birçok ulusal ve uluslararası kuruluş ile de çalışmış olan Yakın Ertürk'ün akademik ilgi alanları ise şunlardır: Uluslararası İnsan Hakları Rejimleri, Kimlik Politikaları, Çatışma ve Kadına Yönelik Şiddet, Küreselleşme ve Nüfus Hareketleri, Eviçi Emek Kullanım Örüntüleri ve Kalkınmada Kadın. Prof. Dr. Yakın Ertürk 1 Ağustos 2003'te BM Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörü olarak atanmıştır.

Ebru Çetin GÜLER: (Yrd. Doç. Dr.) 22-04-1971 Malatya da doğdu. İzmir Bornova Anadolu Lisesinden 1989 yılında mezun oldu. Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde 1990-1994 yılları arasında Lisans Eğitimini tamamladı. Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde 1994-1996 yılları arasında Yüksek Lisans Eğitimini, 1997-2003 yılları arasında Doktora Eğitimini tamamladı. Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde 2004 yılından itibaren yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır.

Aygül FAZLIOĞLU: Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı İnsani ve Sosyal Gelişme Genel Koordinatörü'dür. Trabzon ili Of ilçesi doğumlu olup Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden 1990 yılında mezun olmuştur. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansını tamamlanmıştır. Master tezi kadın ve aile üzerinedir. 1993-94 yılları arasında Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV) tarafından yürütülen GAP Bölgesinde Kadının Statüsü ve Kalkınma Süreçleri Araştırmasının saha ve merkez çalışmalarında Sosyolog olarak görev almıştır. 1994-2004 yılları arasında GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nde uzman olarak çalışmış, 2004 yılından itibaren ise Genel Koordinatör olarak görev yapmaktadır. Fazlıoğlu, özellikle kadın, toplumsal cinsiyet, kırsal kalkınma, çocuk işçiliğinin önlenmesi ve gençlik projelerinde görev ve sorumluluk almıştır. Katılımcı toplum kalkınması temelli alan araştırması, proje planlama, projeleri izleme ve sosyal etki değerlendirme çalışmalarını yürütmüştür. GAP İdaresi tarafından yürütülen kadın odaklı Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) ve Gençlik İçin Sosyal Gelişim Projesi'nin planlama ve yürütülmesinde aktif olarak çalışmıştır. Adı geçen konularda ulusal ve uluslararası düzeyde yayınlanmış tebliğ ve raporları bulunmaktadır.

Mustafa Kemal ÖKE: (Doç. Dr.) 1972 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden mezun olmuştur. Mezuniyet sonrası Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu'nda görev yapmıştır. Bakanlık dışında değişik sivil toplum kurumlarında ve sendikalarda uzmanlık ve danışmanlık yapmıştır. Öke; yüksek lisans eğitimini mezun olduğu Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, Sosyal Politika alanında tamamlamış, doktorasını da Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapmıştır. Öke 2000 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde Yardımcı Doçent olarak akademik kariyere başlamış halen aynı üniversitede görevini sürdürmektedir. Öke, başta sosyal diyalog ve mesleki eğitim olmak üzere birçok uluslar arası projelerde uzman olarak görev almıştır. Öke'nin yurt içinde ve yurt dışında bu alanlarda çeşitli yayınları mevcuttur.

Yılmaz YILDIRIM: 1975 İstanbul doğumlu. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul'da yaptı. 1998 yılında Selçuk Üniversitesi sosyoloji bölümünden mezun oldu. 2002 yılında Mimar Sinan G.S. Üniversitesi'nde "*Konvensiyonalizm bağlamında Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı*" adlı tezi ile sosyoloji yüksek lisans derecesini aldı. Aynı üniversitede, "*Şerif Mardin Düşüncesi ışığında Türk Modernleşmesi Açısından Sivil Toplum*" adlı tezi ile sosyoloji doktorası yapmaktadır. Lisansüstü eğitimi sırasında, 1999-2001 yılları arasında felsefe öğretmenliği yaptı. 2001 yılından itibaren, Asrın Eğitim Kurumları'nda kuruculuk, eğitimlik ve müdürlük yapmaktadır.

YAZARLARA DUYURU

1. Dergiye gönderilecek yazılar, makale, çeviri makale ve kitap tanıtmaeleştirisi türlerinde olacaktır.
2. Makaleler, Türkçe veya İngilizce olabilir. Her makalede, ana başlığın hemen altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 150 kelimeyi geçmeyecek iki öz/abstract yer almalıdır. “Öz”lerin altında, altı kelimeyi aşmayan anahtar kelimeler/keywords bulunmalıdır. Türkçe makalelerin en sonuna İngilizce, İngilizce makalelerin en sonuna Türkçe, ayrı bir sayfa halinde 500 kelimeyi geçmeyen bir genel özet, “Özet/Summary” başlığı ile eklenmelidir. Diğer bir deyişle makaleler, **Ana Başlık, Öz, Anahtar Kelimeler, Abstract, Keywords, Makale Metni, Notlar ve Özet/Summary, Kaynakça** sırası ile kaleme alınmalıdır.
3. Yazıların 8.000 kelimeyi geçmemesi, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı sola yaslanmış biçimde, sol, üst, alt ve sağ marjlar en az 2,5 cm olarak yazılmaları gerekmektedir. Yazıların alt başlıkları, ana başlığa göre bir küçük punto ile koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.
4. Yazılar, dört kopya olarak gönderilmeli, bir kopya hariç, hakemlere gönderilecek üç kopyaya yazar(lar)ın ad ve soyad(lar)ı yazılmamalıdır. Yazar(lar)ın ad – soyad ve yazışma adres(leri) kapalı bir zarf içinde kopyalara eklenmelidir. Ayrıca yazar(lar) 100 kelimeyi geçmeyen özgeçmişlerini zarfın içine koymalıdır ya da e-posta aracılığıyla sosder@gmail.com adresine göndermelidir.
5. Yayınlanması istenen yazılar, öncelikle içerik, sunum, yayım kuralları vd. yönlerden yayım kurulu tarafından incelenir ve daha sonra değerlendirilmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerce, makalenin yayınlanmasına, değişiklikle yayımlanmasına veya reddine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazıların, en geç bir ay içinde yayım kuruluna ulaştırılmaları gerekir (Düzeltilmiş biçimde Word programı ve Times New Roman 12 ile bir adet 3.5” diskette yayım kuruluna gönderilmesi gerekmektedir). Belirtilen sürede geri gönderilmeyen yazılar, daha sonraki sayılarda yeniden değerlendirilmek üzere kabul edilir.
6. Dergiye gönderilen yazılar ile ilgili yazışmalar için posta masrafı olarak, **Sosyoloji Derneği'nin İş Bankası ODTÜ 385 825 ve Kavaklıdere 331 307** nolu hesaplarına 25 YTL. yatırılması ve makbuzun fotokopisinin metin kopyaları ile birlikte gönderilmesi gerekmektedir.
7. Dergide ‘APA’ yazım sistemi kullanılmaktadır. Kaynaklara göndermeler, metnin içinde açılacak ayraçlarla yapılmalıdır. Ayraç içinde yazar(lar)ın

soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları bulunmalıdır. Karşılaşılabilecek farklı durumlar için aşağıdaki örnekler verilmiştir.

... kanıtlanmıştır (Kıray, 1992:160-165).

... Yasa (1990:16)'nın belirttiği gibi...

... (Kösemihal ve Berkes, 1971:265).

... (Gökçe vd., 1994:33-35).

... (Fındıkoğlu, 1976:1365; Ülken, 1979:284-285)

Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli; gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir. Kaynakçada aşağıda örneklenen biçim kurallarına uyulmalıdır:

GÖKÇE, Birsen

2007 **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, Ankara: Savaş Yayınları, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı.

KONGAR, Emre (der.)

1982 **Türk Toplum Bilimcileri**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ATAY, Tayfun

1996 "Sosyal Antropoloji'de Yöntem ve Etik Sorunu: 'Klasik Etnografi'den Diyalojik Etnografi'ye Doğru", iç. **İnsan, Toplum, Bilim: 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler 1995** (der. Kuvvet Lordoğlu), İstanbul: Kavram Yayınları, s.221-240.

ÖZCAN, Y. Ziya ve Ali ÇAĞLAR

1994 "Who are the Future Police Elites? Socio-economic Background of the Students of Police Academy in Turkey", **Policing and Society**, Cilt: 3, No: 4, s.287-301.

8. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan yazıların her hakkı saklıdır. Dergide yayınlanan eserlerden alıntı yapılması halinde, kaynak belirtilmesi yeterlidir. Sosyoloji Derneği'nin yazılı izni olmadan eserin bir kısmının veya tamamının kullanılması, görsel veya işitsel malzemelerle çoğaltılması hiçbir surette yapılamaz.

9. Dergide yayınlanması uygun görülen makalelerin yazarlarına makalelerinin yayınlandığı dergiden üç adet ücretsiz olarak gönderilecektir.

10. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların ieriğinden ve tartışılan dışüncelerden yazarların kendileri sorumludur. İleri sürülen görüşler Sosyoloji Derneği'ni bağlamaz.

STYLE GUIDE FOR AUTHORS

1. The journal publishes articles, translations of articles, and book reviews.
2. The submissions can be either in Turkish or in English. Each manuscript needs to have two 150-word abstracts (*öz*), one in Turkish and the other one in English. Six keywords are to follow the abstract. For articles in Turkish, a 500-word summary in English and for articles in English, a 500-word summary (*özet*) in Turkish needs to be added as a separate page at the end. The articles, therefore, have the following sections in order: **Title, Abstract, Keywords, Öz, Anahtar Kelimeler, Article Text, Notes, Summary/Özet.**
3. The articles are 8,000 words or less. The submissions are expected to be double-spaced, aligned left, with margins of 2.5 cm on all sides and printed on single side of A4 size paper. For the subheadings, use bold font that is one size smaller than the main text and aligned left.
4. Send four copies of the manuscript. Do not write the name(s) of the authors on three of these manuscripts that will be sent to the referees. Include the name(s) and contact information of the authors in a separate envelope in your submission. Also add a 100-word biography of the author(s) and e-mail it to **sosder@gmail.com**.
5. The submissions are first examined by the Editorial Board for content, format, grammar, and spelling. The manuscripts are then sent to at least two anonymous referees. The referees decide whether the manuscript can be published as it is or with revisions, or rejected, which is then announced to the authors. Authors who are asked for a revision need to resubmit their manuscripts within one month. The revised manuscripts, typed in Times New Roman Font (font size 12) are to be sent to the Editorial Board on a disk. Manuscripts which are not received within a month can be reaccepted for the editorial process of the following issue.
6. To cover administrative and mailing costs, send 25 YTL to the following bank account and mail the photocopy of the receipt with the submission: **Sosyoloji Derneği, İş Bankası, ODTÜ 385825 or Kavaklıdere 331307.**
7. The journal uses APA style guide and in-text citation. The surname of the author, publication date, and page numbers are to be written in parenthesis.

Please refer to the following examples:

- ... kanıtlanmıştır (Kıray, 1992:160-165).
... Yasa (1990:16)'nın belirttiği gibi...
... (Kösemeihal ve Berkes, 1971:265).
... (Gökçe vd., 1994:33-35).
... (Fındıkoğlu, 1976:1365; Ülken, 1979:284-285)

All and only those references in the text need to be included in the references section. The references are to be provided in alphabetical order on a separate page. Page numbers of works in journals and edited volumes are to be presented. Please refer to the following examples for the references section:

GÖKÇE, Birsen

2007 **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, Ankara: Savaş Yayınları, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı.

KONGAR, Emre (der.)

1983 **Türk Toplum Bilimcileri**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ATAY, Tayfun

1997 "Sosyal Antropoloji'de Yöntem ve Etik Sorunu: 'Klasik Etnografi'den Diyalojik Etnografi'ye Doğru'", iç. **İnsan, Toplum, Bilim: 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler 1995** (der. Kuvvet Lordoğlu), İstanbul: Kavram Yayınları, s.221-240.

ÖZCAN, Y. Ziya ve Ali ÇAĞLAR

1994 "Who are the Future Police Elites? Socio-economic Background of the Students of Police Academy in Turkey", **Policing and Society**, Cilt: 3, No: 4, s.287-301.

8. All rights of the published articles are reserved. All quotations taken from the articles need to provide a reference. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means without the prior written consent of the Sociological Association.

9. The authors will receive three complimentary copies of the journal in which their articles are published.

10. The authors bear the sole responsibility for the content and the ideas expressed in the articles. The Sociological Association is not responsible for the opinions expressed in the articles.

